

บทที่ 2

การตรวจเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง (REVIEW OF RELATED LITERATURES)

ในการทำคุษฎีนิพนธ์เรื่องการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ทางเลือกเพื่อความยั่งยืน กรณีศึกษาโรงสีชุมชนนี้ ผู้ทำวิจัยได้ตรวจเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง มีประเด็นสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจเป็นพื้นฐานดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับความหมายของคำว่าวัฒนธรรม

วัฒนธรรม ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิตของหมู่คณะ

วัฒนธรรมตามแนวคิดทางมานุษยวิทยา วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและมีวิวัฒนาการติดตัวมากับมนุษย์ ดังนั้นการทำความเข้าใจต่อความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ตามแนวความคิดของนักมานุษยวิทยาจึงเป็นสิ่งที่ควรจะต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ แต่ก็เช่นเดียวกับนักคิดในสาขาวิทยาการอื่นๆ ที่ต่างก็มีความคิดเห็นและให้คำจำกัดความเกี่ยวกับความหมายของ “วัฒนธรรม” อย่างหลากหลาย เฉพาะในส่วนมุมมองของนักมานุษยวิทยาก็ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมแตกต่างกันออกไปมากกว่า 100 ความหมาย แต่ความหมายที่เป็นความคิดเห็นส่วนใหญ่ในการกำหนดความหมายของวัฒนธรรมเห็นว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อ (belief system) และค่านิยมทางสังคม (social values) วัฒนธรรมจึงมิใช่พฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้ แต่เป็นระบบความเชื่อและค่านิยมทางสังคมซึ่งอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์ รวมทั้งหมายถึงกฎระเบียบหรือมาตรฐานของพฤติกรรมที่คนในสังคมยอมรับวัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิต (way of life) ของคนในสังคมในความเห็นของนักวิชาการทางด้านวัฒนธรรมจากหลายสำนักได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายของคำว่า วัฒนธรรมจากการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั่วโลกของนักมานุษยวิทยา โดยสรุปลักษณะพื้นฐานของวัฒนธรรมไว้ 6 ประการด้วยกัน คือ

1. วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วม (shared ideas) และค่านิยมทางสังคมซึ่งเป็นตัวกำหนดมาตรฐานของพฤติกรรม คนในวัฒนธรรมเดียวกันจะสามารถคาดคะเนพฤติกรรมของผู้อื่นในสถานการณ์ต่างๆ ได้ ซึ่งทำให้พฤติกรรมของเขามีความสอดคล้องต้องกันกับผู้อื่น เช่น ค่านิยมอย่างหนึ่งในสังคมไทยคือการเคารพนับถือผู้ใหญ่ เมื่อเด็กพบผู้ใหญ่ที่ตนรู้จัก เด็กทราบดีว่า

คนควรยกมือไหว้เพื่อทักทายและแสดงความเคารพ ขณะเดียวกันผู้ใหญ่ก็สามารถคาดคะเนได้ว่า เด็กจะไหว้ตนและตนควรจะรับไหว้

2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ (culture is learned) ทีละเล็กละน้อยจากการเกิดและเติบโตมาในสังคมแห่งหนึ่ง วัฒนธรรมเปรียบเสมือน “มรดกทางสังคม” ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม หรือกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม (enculturation) ซึ่งรวมทั้งการอบรมสั่งสอนของพ่อแม่ ครูอาจารย์ และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้รับสั่งสมมาจากการเป็นสมาชิกสังคม จากกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมนี้ มนุษย์สามารถเข้าใจได้ว่าตนควรมีพฤติกรรมเช่นไรในสถานการณ์ต่างๆ พฤติกรรมเช่นไรที่คนยอมรับว่าดีงามและถูกต้อง มนุษย์จะรับเอาทัศนคติ ค่านิยม และความเชื่อที่สังคมยอมรับมาเป็นของตน

3. วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ (symbol) พฤติกรรมของมนุษย์มีต้นกำเนิดมาจากการใช้สัญลักษณ์ ชีวิตประจำวันของเราเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเงินตรา สัญลักษณ์ไฟจราจร หรือสัญลักษณ์ทางศาสนา เช่น พระพุทธรูป เป็นต้น สัญลักษณ์สำคัญที่มนุษย์ใช้ก็คือภาษาซึ่งเป็นเครื่องมือสื่อความหมายระหว่างกันและกัน นอกจากนั้น ภาษาและระบบสัญลักษณ์อื่นๆ ยังช่วยให้มนุษย์สามารถเก็บรวบรวมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติอย่างเป็นระบบและสามารถถ่ายทอดความรู้นั้นไปยังคนรุ่นหลังต่อไป

4. วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา ในลักษณะนี้วัฒนธรรมมีหน้าที่สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เช่น สอนให้มนุษย์รู้จักหาอาหารอย่างมีประสิทธิภาพ วางกฎเกณฑ์ให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผนเพื่อให้สังคมทำงานไปได้อย่างมีระบบ นอกจากนั้น วัฒนธรรมยังช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีเพื่อความเจริญและความอยู่รอดของมนุษย์

5. วัฒนธรรมคือกระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ตัวอย่างเช่น มนุษย์ทุกแห่งหนทั่วโลกพยายามกำหนดนิยามความหมายของชีวิตและกระบวนการกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตอาจจะออกมาในรูปของความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม เทพปกรณัม จักรวาลวิทยา ฯลฯ เมื่อมนุษย์ในสังคมแห่งหนึ่งพยายามกำหนดนิยามความหมายของอำนาจ กระบวนการกำหนดความหมายดังกล่าวก็ย่อมกลายมาเป็นการสร้าง “แนวความคิด” พื้นฐานของระบบการเมืองการปกครองของสังคมนั้น

ในกระบวนการกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่างๆ นี้เอง มนุษย์ได้สร้าง “สถาบัน” หรือ “องค์กร” ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่รองรับการตีความดังกล่าวข้างต้น เช่น เมื่อมีการกำหนดนิยามความหมายของอำนาจ ก็ย่อมมีการจัดตั้งองค์กรหรือสถาบันทางการเมืองขึ้นมาตามการตีความดังกล่าว การตีความในทุกๆ ด้านย่อมมีการเปลี่ยนแปลงหรือการตีความใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบและเนื้อหาของสถาบันสังคมตามไปด้วย

6. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีสาเหตุหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงอาจเป็นผลมาจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (diffusion) เช่น ความคิดและค่านิยมที่มาจากวัฒนธรรมอื่นและมีอิทธิพลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับในวัฒนธรรมของเรา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมยังอาจเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีซึ่งเป็นความพยายามของมนุษย์ในการควบคุมธรรมชาติและใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อเทคโนโลยีทางการผลิตเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย หากเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงรวดเร็วเกินไป จนกระทั่งวัฒนธรรมและประเพณีปฏิบัติไม่อาจเปลี่ยนแปลงตามได้ทัน ก็อาจส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “วัฒนธรรมล่า” (culture lag) และทำให้มนุษย์ในสังคมนั้นเกิดความรู้สึกแปลกแยก (alienation) หรืออาจมีผลกระทบรุนแรงถึงขั้นทำให้วัฒนธรรมเกิดการแตกแยก สลายไป (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2546: 29-35, อมรา พงศาพิชญ์, 2542: 48-52)

วัฒนธรรมชุมชน สืบเนื่องจากหัวข้อของคฤษฎีนิพนธ์นี้มีส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้นแม้จะมีมุมมองจากนักคิดหลายสำนักที่มีข้อคิดเห็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมแตกต่างกันอย่างมากก็ตาม ในที่นี้จำเป็นที่ผู้เขียนจะต้องให้ความสนใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทของประเทศไทย ซึ่งการทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนของไทยจำเป็นจะต้องศึกษาเชื่อมโยงกับโครงสร้างของระบบการเมือง และระบบเศรษฐกิจที่ผ่านมา โดยเฉพาะจะต้องศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ เนื่องจากชุมชนในอดีตอยู่ในโครงสร้างของการเมืองระบบศักดินา และระบบการผลิตทางการเกษตรที่ล่าช้าที่ประชาชนทุกคนต้องรวมศูนย์ขึ้นต่อขุนนาง และจากความจำเป็นของเครื่องมือทางการผลิตทางการเกษตรและวิถีชีวิตการผลิตที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ และมีความมุ่งหมายของการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักมิใช่เพื่อเป็นสินค้าในโครงสร้างระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาจึงทำให้ประชาชนต้องอยู่กันเป็นหมู่คณะ และทำการผลิตรวมหมู่ ดังนั้นวัฒนธรรมชุมชนของไทยจึงเป็นวัฒนธรรมที่มีการรวมกลุ่มเป็นหมู่คณะ ดังจะเห็นได้จากสภาพชุมชนที่อยู่กันเป็นคุ้มรวมกันเป็นหมู่ญาติ และทำนาทำไร่ด้วยการร่วมแรงกันที่เรียกว่า

วัฒนธรรมการลงแขกเป็นพื้นฐานของชีวิตวัฒนธรรมชุมชน โดยมีแก่นแกนของวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นอุดมคติความเชื่อคือศาสนาพุทธที่ครอบงำความคิดให้คนเชื่อในเรื่องของกรรมเก่า ทำให้แนวคิดและวิถีชีวิตของชุมชนดำเนินไปอย่างสงบและสันติ ในลักษณะขึ้นต่อองค์กรการปกครองหรือขึ้นต่อเจ้านาย โดยมีระบบอุปถัมภ์กักตุนเชื่อมโยงให้ผู้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันต่อเนื่องวัฒนธรรมทางการผลิตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ไหลบ่ามาจากตะวันตกเข้ามาในประเทศไทยในช่วงยุคต้นของรัตนโกสินทร์จนกระทั่งถึงจุดที่ประเทศไทยไม่สามารถจะปิดกั้นวัฒนธรรมนั้นได้อีกต่อไปเมื่อปี พ.ศ. 2398 ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 ได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนทางการเมืองและวัฒนธรรมครั้งสำคัญของประเทศไทยที่เริ่มเปิดรับวัฒนธรรมการผลิตแบบทุนนิยมเข้ามาในประเทศไทยอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกก็ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ละส่วน และขยายตัวกว้างขวางยิ่งขึ้นจนถึงปัจจุบันได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในชุมชน ทำให้ระบบทาสในประเทศไทยต้องพังทลายลงในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 คนไทยเริ่มเปลี่ยนวิถีทางการผลิตในโครงสร้างระบบเศรษฐกิจแบบศักดินามาเป็นระบบทุนนิยมด้วยการมีความมุ่งหมายหลักในการผลิตเพื่อเป็นสินค้า มิใช่เพื่อการบริโภคตั้งแต่ก่อนอีกต่อไป และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมก็ได้ส่งเสริมความสามารถส่วนบุคคลเพื่อให้เกิดการแข่งขันในการทำงานและมองผลประโยชน์เฉพาะตนเป็นสำคัญ ทำให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนแตกสลายจากลักษณะชุมชนนิยมกลายเป็นปัจเจกชนนิยม

วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่คนในชุมชนสร้างขึ้นเป็นแบบแผนของพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ ความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม ทักษะคิด วิถีชีวิต ฯลฯ รวมทั้งผลผลิตของพฤติกรรมดังกล่าวด้วย สมาชิกในชุมชนเป็นเจ้าของ และมีการถ่ายทอดไปยังชนรุ่นหลัง และมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ วัฒนธรรมชุมชนเป็นที่รวมของบรรทัดฐาน (norms) ค่านิยม (value) และความเชื่อของคนในชุมชน และจากความเห็นเกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรมชุมชนได้มีนักคิดของไทยหลายท่านได้ให้มุมมองเกี่ยวกับความหมายที่น่าสนใจดังนี้

อภิชัย พันธเสน (2544: 28) เห็นว่า วัฒนธรรมชุมชน (folk culture) คือ ระบบคุณค่า (value system) ที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้างมีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกชน และคนในชุมชนในชีวิตทั้งหมด

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2541: 246 – 250) ได้เสนอแนวคิดของประเวศ วรรสีว่าเนื้อหาของวัฒนธรรมชุมชนนั้น “ให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กรย่อยๆ เพื่อช่วยเหลือและสร้างความเข้มแข็งให้แก่สมาชิกแต่ละตนเอง กลุ่มและองค์กรเหล่านี้หากปรากฏในรูปชุมชนหมู่บ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน หรือกลุ่มทางปัญญา ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มเป็น

แบบเท่าเทียมกัน ควรลดอำนาจและหน้าที่ของรัฐลงแล้วนำเอาอำนาจและหน้าที่นั้นกลับคืนมาที่องค์กรเหล่านี้ และลักษณะองค์กรชุมชนควรมีวัฒนธรรมที่มีศาสนาพุทธผสมผสานกับวิชาการทางสากลด้วย โดยเฉพาะในภาวะปัจจุบันรัฐได้มีการปรับปรุงลักษณะชุมชนหมู่บ้านใหม่ทำให้ชุมชนหมู่บ้านมีภาระหน้าที่เพิ่มขึ้นอันเป็นผลจากการปรับโครงสร้างกฎหมายและระบบบริหารของรัฐทำให้มีการโยกย้ายหน้าที่ที่เป็นอำนาจรัฐส่วนกลางกลับไปสู่เป็นอำนาจของชุมชน โดยท่านมองว่าชุมชนที่สมบูรณ์ควรจะมีพัฒนาการทางด้านจิตใจและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป มีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นฐานที่แน่นอน โดยเชื่อว่าหากปราศจากฐานที่เป็นคุณธรรมและจริยธรรมแล้ว ก็ไม่อาจพัฒนาเพื่อประชาชนจริงๆ ได้ เพราะมนุษย์จะพัฒนาแบบส่งเสียตัวเอง เห็นแก่ตัว มีกิเลสตัณหา ซึ่งบดบังปัญญาและความดี ศาสนาพุทธที่บริสุทธิ์ส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม มีคำสอนประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ศีลคือการกินน้อยใช้น้อยหรือการลดวัตถุนิยมลง สมาธิคือจิตที่สงบ ถ้าจิตสงบแล้วมนุษย์ก็เปลี่ยนพฤติกรรมให้ดีขึ้นได้ ปัญญาคือการรู้ธรรมชาติของสรรพสิ่ง ในความหมายของประเวศ ะสี ได้นำเอาศาสนาพุทธซึ่งเดิมเป็นวัฒนธรรมของรัฐมาตีความใหม่ แล้วให้ทำหน้าที่รักษาความรักใคร่ปรองดองชุมชนและในสังคมซึ่งชนิกสมาชิกของชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีเอกลักษณ์และมีความเข้มแข็ง ซึ่งหากจะพิจารณาตามแนวคิดนี้แล้วก็จะเห็นได้ว่าสุดท้ายของทิศทางการสลายอำนาจรัฐลง และการเคลื่อนตัวก็เท่ากับการต่อต้านรัฐไปในตัว อีกทั้งใช้ต่อต้านความโลภและความเห็นแก่ตัวและการเอารัดเอาเปรียบซึ่งเป็นผลของการพัฒนาแบบทุนนิยม”

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2541: 246-248) ได้เสนอแนวคิดของนิพนธ์เทียนวิหาร ว่า ความหมายของวัฒนธรรมชุมชน “คือชุมชนมีวัฒนธรรมของคนอยู่แล้วมีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและแนวปฏิบัติของชุมชนนั้นๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาของชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมาแกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนก็คือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและแก่ความผสมกลมกลืน (harmony) กันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลาช้านานเพราะว่ามีความผสมกลมกลืนกันในชุมชนทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกัน และหากนับย้อนขึ้นไปสมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วยการพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นปรากฏที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็งการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจะทำได้” ซึ่งแนวความคิดนี้ได้บันทึกวิชาการแนววัฒนธรรมชุมชนมีความเห็นร่วมกัน อาทิเช่น เสรี พงศ์พิศ และ กาญจนา แก้วเทพ เป็นต้น และบำรุง บุญปัญญา ก็ได้เพิ่มเติมแนวคิดนี้ว่า “วัฒนธรรมชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของคนชั้นกลางของคนชั้นสูง หัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ อยู่กับการใช้แรงงานและชุมชนเครือญาติ

ชุมชนหมู่บ้าน เป็นรูปแบบของสังคมที่มีอายุยืนนานมากกว่าเพื่อนไม่ว่าธรรมชาติข้างนอกจะเป็นอย่างไร จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ความเป็นหมู่บ้านและความเป็นชุมชนคงทนมาเป็นเวลาหลาย ๆ ร้อยปี มีความเป็นอยู่ที่สืบช่วงกันมาเป็นเวลาอันยาวนาน ลักษณะเช่นนี้คือลักษณะที่เรียกว่ามันเป็นสังคมในตัวของมันเอง ฉะนั้นเมื่อเราคิดถึงจุดนี้ที่สังคมเป็นตัวของตัวเองมานาน เช่นนี้ ก็แสดงว่าต้องเป็นสังคมที่มีเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมที่เป็นอิสระของชุมชน ชุมชนหมู่บ้านจึงมีระบบความเชื่อและวิถีการพัฒนานที่เป็นอิสระของตัวเองอยู่แล้ว แต่แนวพัฒนาการเศรษฐกิจของประเทศไทยที่ยึดถืออยู่นั้นเป็นแนวความคิดที่มาจากภายนอกประเทศซึ่งประสานเข้ากับอำนาจรัฐในประเทศไทยเป็นแนวพัฒนาแบบทุนนิยม และนอกจากนั้นยังได้เสนอแนวคิดคิดของบารุง บุญปัญญา ว่าแนวนโยบายของรัฐปัจจุบันนี้เป็นแนวนโยบายเศรษฐกิจที่ทำลายเศรษฐกิจชุมชน โดยเขาเห็นว่าชาวบ้านควรทำแต่พอกินเป็นหลัก ทำการผลิตในขนาดที่เหมาะสม ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก สกัดพัฒนาการแห่งการพึ่งพา พัฒนาการแห่งระบบตลาด กลับไปสู่การพึ่ง ตัวเองให้ได้แม้ ณ ระดับประเทศก็ควรจะมีนโยบายพึ่งตัวเองภายในประเทศด้วยเหมือนกัน คือ เปลี่ยนวัตถุประสงค์การผลิตเพื่อส่งออกเป็นการผลิตให้ทุกคนได้มีกินมีใช้แล้วค่อยเอาส่วนที่เหลือส่งออก รัฐบาลจึงควรใช้นโยบายเศรษฐกิจชาตินิยม ส่งเสริมอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าอุตสาหกรรมแปรรูป อุตสาหกรรมที่มารองรับการเกษตรกรรมไม่ใช่อุตสาหกรรมที่มาจากต่างประเทศ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในสายที่กล่าวมานี้ก็มีลักษณะเป็นการต่อต้านระบบเศรษฐกิจ ทุนนิยมที่ชัดเจน

นอกจากนี้ได้มีนักคิดเกี่ยวกับแนววัฒนธรรมชุมชนได้นำเสนอความหมายของวัฒนธรรมชุมชนอีกหลายท่าน โดยขอนำถ้อยคำที่จะเป็นประโยชน์มานำเสนอในที่นี้

“วัฒนธรรมชุมชนนี้เป็นพลังการผลักดันชุมชนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นเอง หากรัฐบาลต้องการทำความเข้าใจปฏิบัติการให้สอดคล้องกับชาวบ้านก็ต้องเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน”

“ชาวบ้านควรทำแต่พอกินเป็นหลัก ทำการผลิตในขนาดที่เหมาะสมสนับสนุนแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก สกัดพัฒนาการแห่งการพึ่งพา ระบบตลาด” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541: 251)

วัฒนธรรมในมุมมองทางการเมือง การทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาในหลายมุมมองที่เรียกว่าลักษณะองค์รวม (holistic) โดยศึกษารวมทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ เช่น สิ่งประดิษฐ์ เครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง (material culture) และวัฒนธรรมในเรื่องระบบคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิถีชีวิต รายงานเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม หรือชาติพันธุ์ ที่เรียกว่าชาติพันธุ์วรรณาหรือชาติพันธุ์พรรณนา (ethnography)

แต่ในงานเขียนชิ้นนี้จะให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในประเด็นหลัง ซึ่งจะทำความเข้าใจเชื่อมโยงเกี่ยวกับระบบความคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจทางสังคม

ในมุมมองด้านการเมืองแล้ว วัฒนธรรมโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบความคิด ความเชื่อนั้น หมายถึง ที่มาแห่งอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจในระดับชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเมือง หรือระดับรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อวัฒนธรรมได้พัฒนาและตกผลึกเป็นฐานแห่งความเชื่อก็ได้พัฒนากลายเป็นที่มาแห่งอำนาจนับตั้งแต่ความเชื่อที่ตกผลึกเป็นรูปการจิตสำนึกของศาสนา ตั้งแต่ลัทธิเทวสิทธิ์ ซึ่งถือว่ากษัตริย์เป็นตัวแทนขององค์เทวะหรือเป็นผู้ได้รับมอบฉันทะแห่งเทวะดังนั้น ลัทธิเทวสิทธิ์จึงกลายมาเป็นแนวคิดที่เป็นฐานอำนาจของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสร้างระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาขึ้นมาทั้งระบบในช่วงพัฒนาการของประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา และต่อมาเมื่อวัฒนธรรมทางศาสนามีรายละเอียดมากยิ่งขึ้นก็ได้เชื่อมโยงความเชื่อของมนุษย์จากเทวะ หรือเทพเจ้าเข้าสู่ศาสดาที่มีตัวตน และส่งผลให้ความหมายของวัฒนธรรมที่หมายถึงที่มาของอำนาจ แสดงบทบาทเด่นชัดขึ้น คือแนวคิดทางศาสนาบางศาสนาที่มีองค์ศาสดาเป็นผู้นำได้ผนวกความเชื่อทางศาสนากับอำนาจทางการเมืองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ได้แก่ อำนาจของศาสนาคริสต์ในยุโรปและศาสนาอิสลามในตะวันออกกลาง เช่น ศาสดาโมเสส ได้นำทาสออกจากนคร อียิปต์เพื่อสถาปนารัฐของชาวยิวเมื่อก่อนคริสตกาล และศาสนาอิสลามในประวัติศาสตร์ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 6 นบีมุฮัมมัดได้นำกองกำลังอิสลามออกเผยแพร่ศาสนาในนามขององค์พระอัลเลาะห์ และทุกครั้งก่อนจะเข้าโจมตีก็จะประกาศให้เมืองที่เป็นเป้าหมายนั้นยอมจำนนโดยมีข้อเสนอว่าหากยอมรับนับถือพระอัลเลาะห์เป็นพระเจ้าของตนแล้วก็จะยกเว้นการโจมตี ซึ่งในความหมายก็คือเมื่อพลเมืองของเมืองที่เป็นเป้าหมายของการโจมตีตกอยู่ใต้อิทธิพลความเชื่อ วัฒนธรรมเดียวกันแล้ว หรือนัยหนึ่งก็คือการยอมรับอำนาจของนบีมุฮัมมัดในฐานะศาสดาก็จะไม่ทำการโจมตี ซึ่งข้อเสนอนี้เป็นข้อเสนอที่มีชื่อเสียงในประวัติศาสตร์ของอิสลาม โดยมีการบันทึกว่า “หากท่านประสงค์จะยอมรับนับถืออิสลาม เรามีความยินดีต้อนรับท่านและคนของท่านหากเป็นเช่นนั้นท่านก็ร่วมเป็นพี่น้องมุสลิมเดียวกันกับเรา หากท่านไม่ยอมรับนับถืออิสลามท่านจะยอมแพ้ก็ได้ ซึ่งกรณีนี้ท่านต้องเสียภาษีแก่เรา และเราสัญญาจะปฏิบัติต่อท่านด้วยดี หากท่านไม่ตกลงประการใดตามที่เสนอมาก็ขอให้เรารบกันต่อไป พระผู้เป็นเจ้าของเราจะทรงวินิจฉัยเอง” (ประจักษ์ ชำนาญโก, 2521: 64)

จากการศึกษางานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) เกี่ยวกับการเมืองในสมัยพระนารายณ์ ก็ได้ความว่า การเข้านับถือ หรือยอมรับนับถือในศาสนาอื่นถือว่าเป็นการยอมรับทางวัฒนธรรม เป็นการยอมรับในอำนาจ อย่างกรณีเมื่อครั้งสมัยอยุธยาตอนกลาง พระนารายณ์

มหาราชก็ได้ถูกหว่านล้อมเพื่อจะให้นับถือศาสนาคริสต์โดยการดำเนินการของฟอร์ด พอลคอน หรือเจ้าพระยาวิชเยน จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ปรากฏว่าพระนารายณ์มหาราชได้มีความเชื่อ และศรัทธาถึงขั้นที่จะเข้ารับเป็นคริสเตียนแล้ว แต่ได้สวรรคตเสียก่อน และหลังจากนั้นกษัตริย์องค์ใหม่ก็จับเจ้าพระยาวิชเยนที่ถือปฏิบัติต่อรัฐในขณะนั้นประหารชีวิต ซึ่งประวัติศาสตร์ในช่วงนั้นมีนัยสำคัญซึ่งหมายถึงการครอบงำทางวัฒนธรรมซึ่งมีผลในทางอำนาจที่จะให้พระนารายณ์มหาราชเป็นกษัตริย์ที่มีความเชื่อในศาสนาคริสต์ ซึ่งหมายถึงการยอมรับเอาระเบียบแบบแผนชีวิตและความเชื่อแบบฝรั่งเศสมาเป็นวิถีชีวิตของคนไทยโดยผ่านพระมหากษัตริย์ในเวลา นั้นซึ่งหากดำเนินการสำเร็จคนไทยก็จะยอมรับในพระเจ้าและยอมรับฝรั่งเศสก็หมายถึงประเทศไทยตกอยู่ในฐานะเมืองขึ้นของฝรั่งเศสนั่นเอง ซึ่งพฤติกรรมการนำศาสนาคริสต์เข้าไปครอบงำเพื่อการล่าอาณานิคมนี้ก็ได้เกิดขึ้นในขอบเขตทั่วโลกในช่วงของศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา และหลายประเทศก็ถูกครอบงำทางวัฒนธรรมและมีผลถึงการเมืองระหว่างประเทศในปัจจุบันนี้

แม้ในปัจจุบันตามสภาพความเป็นจริงรัฐจะประกอบไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมแต่ก็มีการควบคุมทั้งโดยพฤตินัยและนิตินัยที่จะให้มีวัฒนธรรมหลักของกลุ่มชนที่เป็นหลักในรัฐนั้นดำรงอยู่เท่านั้น อย่างเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งถือว่าเป็นรัฐที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม และชาติพันธุ์มากที่สุดก็จริง แต่ก็ได้แสดงออกให้เห็นเด่นชัดว่ามีศาสนาคริสต์เป็นศาสนาหลักของรัฐดังที่ปรากฏในลักษณะนิตินัย คือ การพิมพ์ข้อความเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ลงในธนบัตรทุกฉบับว่า "IN GOD WE TRUST" หรือในกรณีที่ประเทศสิงคโปร์ก็พยายามที่จะสร้างวัฒนธรรมหลักของประชาชนเชื้อสายจีนให้เป็นหลักของรัฐแต่การขยายตัวของชาวสิงคโปร์เชื้อสายจีนช้ากว่าชุมชนของคนเชื้อสายมาลายูในสิงคโปร์ รัฐบาลสิงคโปร์ได้เปิดรับให้คนเชื้อสายจีนในต่างประเทศอพยพไปตั้งถิ่นฐานในสิงคโปร์ ซึ่งก็เป็นการพยายามคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมหลักของประเทศ ส่วนในประเทศมาเลเซียก็เช่นเดียวกันก็มีการออกนโยบายทางการเมืองเพื่อให้โอกาสทางธุรกิจแก่ชาวมลายูชนพื้นเมืองเพื่อเสริมศักยภาพในการแข่งขันทางเศรษฐกิจกับชาวจีนในนโยบายภูมิบุตรของพรรคอัมโน (UMNO) ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นความหมายของวัฒนธรรมในมุมมองทางการเมือง ซึ่งหมายถึงอำนาจ หรือแม้แต่ในกรณีของประเทศไทยซึ่งกฎหมายรัฐธรรมนูญได้บัญญัติชัดเจนว่าประชาชนมีเสรีภาพในการเลือกนับถือศาสนาได้ทุกศาสนา แต่พระมหากษัตริย์ก็ดำรงฐานะเป็นพุทธมามกะ และในเชิงนโยบายแห่งรัฐและแนวคิดของประชาชนในชุมชนก็ไม่ยินยอมที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาที่มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ หรือนัยหนึ่งเป็นวัฒนธรรมความเชื่อของสังคม ไม่เพียงแต่ในกรณีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อจากศาสนาพุทธเป็นศาสนาอื่นเท่านั้น แม้แต่ศาสนาพุทธเดียวกันก็ยังไม่ยินยอมให้เกิดการตีความตามความเชื่อของแต่ละฝ่ายด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีข้อพิพาทระหว่าง

เถระสมาคมกับธรรมกาย และกรณีเถระสมาคมกับสำนักสันติอโศก เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงความหวังไขว่คว้าเป็นเพียงเรื่องของหลักการในศาสนาพุทธเท่านั้น แต่ยังได้หยั่งรากลึกในเรื่องของความเชื่อซึ่งเป็นเรื่องของอำนาจ และจนกระทั่งถึงในขณะนี้ไม่ว่าจะเป็นพุทธในมิตติความเชื่อใดก็ตามชนชั้นนำก็ไม่ยอมที่จะให้ทำลายความเชื่อของเรื่องศาสนาพราหมณ์ที่ผสมเจือปนเป็นเนื้อเดียวกันกับศาสนาพุทธในขณะนี้ เพราะฐานในศาสนาพราหมณ์ได้สนับสนุนความเชื่อทางวัฒนธรรมที่ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพหรือเป็นองค์อวตารขององค์พระนารายณ์ ดังจะเห็นได้จากพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตจนถึงปัจจุบันล้วนแล้วแต่มีพระนามที่เชื่อมโยงกับศาสนาพราหมณ์ ทั้งสิ้น ดังนั้นงานคุณฐิติพนธ์ในหัวข้อที่เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมชุมชนนี้จึงมีความหมายลึกในการศึกษาถึงระบบคิดที่เป็นฐานความเชื่อที่เชื่อมโยงกับอำนาจทางการเมือง ซึ่งจะทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางอำนาจทางการเมืองของสังคมด้วย

“การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม” (cultural change) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนของการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งซึ่งย่อมจะต้องมีวิถีชีวิตเป็นของตนเอง แต่อย่างไรก็ตามคำว่าแบบแผนของการดำเนินชีวิต หรือวิถีชีวิตนั้นหากจะมองด้วยสายตาเปล่าก็ยากที่จะมองเห็นหรือสังเกตเห็นได้โดยตรง ดังนั้นการจะเห็นการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนของการดำเนินชีวิตในการศึกษาก็จำเป็นต้องสังเกตพฤติกรรมของมนุษย์ที่ประพฤติปฏิบัติต่อกัน แล้วจึงจะพิจารณาหาหลักเกณฑ์หรือแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ต่อกัน ดังนั้นเราอาจจะกล่าวได้ว่าแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมที่มนุษย์มีอยู่ต่อกันนั้นอาจถือได้ว่าเป็นข้อกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ได้ แต่ข้อกำหนดหรือกฎเกณฑ์ความประพฤติของมนุษย์ก็ยังคงมีความแตกต่างกันในลักษณะของการกระทำผิดต่อกฎเกณฑ์ในสังคมซึ่งเป็นเรื่องของการใช้อำนาจบังคับ เราจะเห็นได้ว่าบางเรื่องการกระทำผิดกฎเกณฑ์ของสังคมก็มีโทษรุนแรงถ้าหากมีการฝ่าฝืน แต่บางเรื่องก็ไม่มีโทษหรือมีโทษน้อยหากมีการฝ่าฝืน ทั้งนี้ก็ย่อมจะขึ้นอยู่กับความสำคัญที่สังคมกำหนดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบแผนหรือกฎเกณฑ์ที่สังคมถือว่าเป็นความเป็นความตายของสังคม และถือว่ามีคุณค่าสูงแห่งการสงวนรักษาไว้ก็จะมิบทกำหนดโทษรุนแรง

ในความเห็นของสตีท สมิทการ (2538: 1-5) เห็นว่า “สังคมกับวัฒนธรรมนั้นแม้ว่าจะไม่ใช่สิ่งเดียวกัน แต่มักจะอยู่ควบคู่กันไปเสมอ ไม่มีสังคมมนุษย์สังคมใดไม่ว่าอดีตหรือในปัจจุบันก็ตามที่จะอยู่ได้โดยปราศจากวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมคือวิถีชีวิตทั้งหมดของสังคมในสังคมหนึ่ง.....การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมน่าจะหมายถึงการเปลี่ยนในระเบียบแบบแผนธรรมเนียมประเพณี หรือแนวกำหนดพฤติกรรมมากกว่าอย่างอื่น ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นน่าจะหมายถึงการเปลี่ยนที่เกิดขึ้นกับพฤติกรรมของคนในสังคม โดยเฉพาะพฤติกรรมสังคม (social behavior) หรือการกระทำทางสังคม (social action) อันสืบเนื่องมาจากการมีสัมพันธ์ทาง

สังคมต่อกัน (social relations) ...การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น
ในทางปฏิบัติแล้วยากที่จะแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด”

สาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมก็มีนักคิดทางสังคมวิทยา
หลายท่านนำเสนอที่แตกต่างกันไปในแต่ละเหตุปัจจัย อาทิเช่น สนิท สมักรการ (2538: 8) ก็
กล่าวถึงสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ (1) การประดิษฐ์คิดค้น (invention) ซึ่งรวมทั้งการสร้าง
เทคนิควิทยาใหม่ ๆ (new technology) และการคิดสร้างธรรมเนียมประเพณี หรือระบบความเชื่อ
ใหม่ ๆ (social invention) ด้วยเทคนิควิทยาหรือธรรมเนียมประเพณีรวมทั้งความเชื่อใหม่ ๆ
(2) การขอยืมหรือลอกเลียนแบบกันทางวัฒนธรรม (cultural borrowing) คือการหยิบยืมกันทาง
วัฒนธรรม หรือการลอกเลียนแบบแผนวิธีการดำเนินชีวิตมาจากวัฒนธรรมอื่น ซึ่งมีปรากฏอยู่
เสมอในสังคมของมนุษย์ทั่วไปที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น และยังได้ให้ความสำคัญกับ
แนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) นักปรัชญาชาวเยอรมันที่ให้ความสำคัญแก่สภาวะทาง
เศรษฐกิจว่าเป็นตัวการสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคม (economic determinism)

นิเทศ ดินณะกุล (2546: 16-17) ได้อ้างแนวคิดของ Moore (1963) และ Hoselitz
(1967) มองปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในประเทศกำลังพัฒนาว่าเป็น
กระบวนการไปสู่ความทันสมัย (Modernization) อันเป็นผลมาจากการเข้าสู่กระบวนการทาง
อุตสาหกรรมและแนวคิดของ Smelser (1963) ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา
ว่าเป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัยซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการ 4 อย่างที่แตกต่างกันแต่มีความ
เกี่ยวเนื่องกัน คือ (1) ทางด้านเทคโนโลยี สังคมจะเปลี่ยนแปลงจากการใช้เทคนิคง่าย ๆ และ
ดั้งเดิมไปสู่การใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (2) ทางด้านเกษตรกรรม เปลี่ยนจากการทำเกษตรเพื่อ
ยังชีพไปสู่การผลิตสินค้าเกษตรกรรมเพื่อการค้า (3) ทางด้านอุตสาหกรรม เปลี่ยนจากการใช้
แรงงานมนุษย์และสัตว์ไปสู่การทำอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง นั่นคือ การที่คนทำงานเพื่อค่าจ้าง
แรงงานโดยใช้เครื่องจักรกลเพื่อการผลิตสินค้าส่งตลาด (4) ทางด้านการจัดการทางนิเวศวิทยา จะ
เปลี่ยนจากการตั้งถิ่นฐานที่กระจายไปในพื้นที่เพาะปลูกและหมู่บ้านไปสู่การตั้งถิ่นฐานในเมือง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2546: 5-8) มองการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมควบคู่
กันไป โดยกล่าวว่า “การเปลี่ยนแปลงในสังคมย่อมหนีไม่พ้นที่จะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทาง
สังคมอย่างหนึ่ง และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่ง” และมองสาเหตุของการ
เปลี่ยนแปลงออกเป็นสองกลุ่มใหญ่ โดยยึดเอาความสัมพันธ์กับสังคมเป็นหลัก คือ

1. สาเหตุจากภายใน (causes from within) ซึ่งมีจำนวนมาก เช่น
  - 1.1 ปัจจัยธรรมชาติ ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ หรือไม่สมบูรณ์ของธรรมชาติ

1.2 ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ การเพิ่ม-ลดของประชากร การขัดแย้ง การแข่งขันของพลเมือง

1.3 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การประกอบอาชีพ ความต้องการวัสดุอุปกรณ์ในการผลิตสินค้าและบริการ

1.4 ปัจจัยทางการเมือง ได้แก่ การออกกฎหมาย การบริหาร การทหาร

1.5 ปัจจัยทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนา อุดมการณ์ เทคโนโลยี

2. สาเหตุจากภายนอก (causes from without) มีจำนวนมากเช่นกัน เช่น

2.1 ในยามสงบ ได้แก่ การติดต่อระหว่างกัน เช่น การท่องเที่ยว การค้าขาย การศึกษาอบรม การเผยแพร่ศาสนาระหว่างกัน เป็นต้น

2.2 ในยามสงคราม ตั้งแต่การกระทบกระทั่งกันระหว่างสังคม ความขัดแย้งทางชายแดนระหว่างประเทศ ไปจนถึงสงครามรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนมหาสงคราม ล้วนเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ในความเห็นของผู้วิจัย สังคมไทยได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคมจากเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นตามแนวคิดทฤษฎีของนักคิดทั้งหลายมาจนถึงทุกวันนี้ ทั้งการเปลี่ยนแปลงโดยค่อยเป็นค่อยไปและอย่างรวดเร็ว ทั้งการเปลี่ยนแปลงโดยสันติและความรุนแรง ที่เห็นได้ชัดได้แก่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2398 เมื่อราชสำนักสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ถูกริดรอนอำนาจทางการเมืองในการจัดเก็บภาษีจากเรือสินค้าที่มาจากต่างประเทศ โดยได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง เอกอัครราชทูตจากราชสำนักอังกฤษ ซึ่งส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เชิงโครงสร้างในรัชกาลที่ 5 ต่อมา กล่าวคือ สถานการณ์ได้บีบให้สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำการปฏิรูประบบราชการและระบบการผลิต เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยยกเลิกระบบจตุสดมภ์ หรือ เวียง วัง คลัง นา ทรงปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินในส่วนภูมิภาคโดยได้รวมอำนาจมาไว้ที่ส่วนกลาง หรือที่กรุงเทพฯ และจัดตั้งระบบกระทรวงขึ้น ทำการก่อสร้างเส้นทางเดินรถไฟ ตั้งโรงไฟฟ้า และได้เปิดการร่วมลงทุนกับนายทุนตะวันตกโดยตั้งบริษัทร่วมกันชื่อ บริษัทขุดคลองแกลคูนาสยาม (Siam Lands, Canal and Irrigation Company) ในปี พ.ศ. 2431 ทำการขุดคลองรังสิต ซึ่งถือเป็นธุรกิจจัดสรรที่ดินเป็นครั้งแรกของประเทศไทย (สังคีต พิริยะรังสรรค์, 2526: 44-49) ซึ่งการขุดคลองนี้มีรูปธรรมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนไทยเป็นครั้งแรก คือ การแก่งกำไรที่ดิน ปรากฏหลักฐานในวิทยานิพนธ์ ปริญญาเอกของ David Bruce Johnston เสนอต่อมหาวิทยาลัยเยล ปี ค.ศ. 1975 (พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, 2528: 75) ว่า “หนังสือพิมพ์ The Bangkok Time ได้เดือนตั้งแต่ปี 1891 ว่า การขยายตัวอย่างมี

ผลกำไรและรวดเร็วอย่างเมื่อปีที่ผ่านมาไม่นานนี้นั้นจะเป็นผลเสียต่อการพัฒนาในระยะยาว แม้ว่า การซื้อขายเหล่านี้จะทำให้ผลกำไรมากก็ตาม เท่าที่เราารู้ก็คือไม่มีความพยายามที่จะลงทุนป้องกันการ ต้นเงินของแม่น้ำลำคลองแต่อย่างใด ในขณะที่เดียวกันได้มีการอนุญาตให้ขุดคลองใหม่ ๆ ขึ้น อย่างสังเขปในแทบทุกส่วนของที่ราบภายใน และโดยขาดการคำนึงถึงสิทธิในที่ดินของเกษตรกรผู้ ยากไร้” และผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในรัชกาลที่ 5 นี้ ได้ก่อให้เกิดคลื่น การเปลี่ยนแปลงในเชิง โครงสร้างการเมืองเป็นลูกโซ่ของสังคมไทยต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 เป็นต้นมา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทาง สังคมดังกล่าวมาข้างต้นได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยยกเลิกวัฒนธรรมทาส มาสู่วัฒนธรรมเสรี เป็นต้น และผลจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนี้ก็ย้อนกลับไปผลักดันให้ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกอย่างต่อเนื่องมีลักษณะเป็นพัฒนาการ จะเห็นได้จากเมื่อเกิด วัฒนธรรมเสรีก็ได้สร้างเสรีชนจำนวนมาก เมื่อขยายตัวไปถึงจุดหนึ่งก็ผลักดันให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ปี 2535 เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเกิด ควบคู่กันไป โดยส่งผลกระทบต่อกันและกันอย่างมีลักษณะวิวัฒนาการเป็นลูกโซ่ไประดับเป็น ขึ้นบันได และในแต่ละเหตุการณ์ได้ส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงทางแนวคิดของประชาชน ดังนั้นการกล่าวถึงแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกับการ ปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมของสังคมไทยที่ผ่านมาด้วย

2. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน

เศรษฐกิจชุมชน (economy community) มาจากคำว่า เศรษฐกิจ และชุมชน โดย มีความหมายโดยกว้าง คือ งานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคใช้ สอยสิ่งต่างๆ ของชุมชน แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในประเทศไทยมีความใกล้เคียงกับแนวคิดเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง (self sufficient economy) ที่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เคยมีพระราช กระแสรับสั่งไว้ ดังนั้น ในการศึกษาความหมายของเศรษฐกิจชุมชนควรจะเข้าใจพื้นฐานแนวคิดที่ เกี่ยวกับ “เศรษฐกิจพอเพียง” ด้วย จึงขออัญเชิญพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวมาตีพิมพ์ไว้เพื่อประกอบการศึกษาด้วยดังนี้

2.1 เศรษฐกิจชุมชนตามแนวพระราชดำริ

เนื่องในวโรกาสมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 5 ธันวาคม 2540 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญพระชนมพรรษาครบ 70 พรรษา เมื่อเวลาประมาณ 16.30 น. วันที่ 4 ธันวาคม 2540 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานกระแสพระราชดำรัสต่อคณะบุคคลที่เข้าเฝ้า ฯ มีใจความเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียงดังนี้

“...มาใหม่ๆ นี้ โครงการต่างๆ ก็เกิดขึ้น โรงงานก็เกิดขึ้นมาก จนกระทั่งคนเขาเห็นว่าประเทศไทยเป็นเสือตัวเล็กๆ และเป็นเสือตัวโตขึ้น เราไปเห่อว่าจะเป็นเสือ

ความจริงเคยพูดเสมอในที่ประชุมอย่างนี้ว่า การจะเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน และมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินหมายความว่าอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง

อันนี้เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่ให้ตัวเองสำหรับครอบครัว อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก

อย่างนี้นักเศรษฐกิจต่างๆ ก็มาบอกว่าล้าสมัยจริง อาจจะไม่จริง เพราะว่าคนอื่นเขาก็ต้องมีการเศรษฐกิจที่ต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียกว่าเศรษฐกิจการค้า ไม่ใช่เศรษฐกิจความพอเพียง รู้สึกไม่หรูหรา แต่เมืองไทยเป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่า การผลิตที่พอเพียงทำได้

อย่างข้าวที่ปลูก เคยสนับสนุนให้ปลูกข้าวให้พอเพียงกับตัวเอง เก็บเอาไว้ในยุ้งเล็กๆ แต่ละครอบครัวเก็บและถ้ามีพอก็ขาย แต่คนอื่นกลับบอกว่าไม่สมควร โดยเฉพาะทางภาคอีสานเขาบอกต้องปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อที่จะขาย อันนี้ปลูกต้องข้าวหอมมะลิขายได้ดีแต่เมื่อขายแล้วของตัวเองจะบริโภคเองต้องซื้อ จะซื้อจากใคร ทุกคนปลูกข้าวหอมมะลิ ในภาคอีสานส่วนมากเขาชอบบริโภคข้าวเหนียว ซึ่งใครจะเป็นคนปลูกข้าวเหนียว เพราะว่าประกาศโฆษณาว่าคนที่ปลูกข้าวเหนียว เป็นคนโง่ อันนี้เป็นสิ่งสำคัญ

เคยสนับสนุนบอกว่า ให้เขาปลูกข้าวบริโภค เขาชอบข้าวเหนียวก็ปลูกข้าวเหนียว เขาชอบข้าวอะไรก็ตาม ให้เขาปลูกข้าวอย่างนั้น และเก็บไว้เพื่อใช้บริโภคตลอดปี ถ้ายังมีที่ที่จะทำนาปรังหรือมีที่มากพอสำหรับปลูกข้าว ก็ปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อที่จะขาย ที่พูดอย่างนี้เพราะว่า ข้าวที่ปลูกสำหรับบริโภคไม่ต้องเที่ยวรอบโลก ถ้าข้าวที่ซื้อมาต้องข้ามจังหวัดหรืออาจจะข้ามประเทศมา ค่าขนส่งนั้นก็บวกเข้าไปในราคาข้าว

เขาบอกขายข้าวหอมมะลิได้ราคาแพง ซึ่งเป็นความจริง ตอนที่ขายผู้บริโภคในต่างประเทศ แต่เส้นทางไม่ได้ตอบแทนมากนักและยังต้องไปซื้อข้าวบริโภค ซึ่งจะแพงกว่าเพราะว่าต้องขนส่งมา

ข้อนี้ได้ทราบดี เพราะว่าเมื่อมีภัยธรรมชาติ จะเป็นที่ไหนก็ตาม สมมติว่ามีอยู่ที่เชียงราย ทางเจ้าหน้าที่บอกว่าออกไปสงเคราะห์และก็ขอข้าวที่จะไปแจก เราก็ซื้อข้าวในราคากรุงเทพฯ หมายความว่าข้าวนั้นมาจากเชียงรายเพราะเชียงรายเป็นอู่ข้าวอู่น้ำ มาจากเชียงราย ขนส่งมาถึงกรุงเทพฯ ซื้อที่กรุงเทพฯ และส่งไปเชียงราย เสียค่าขนส่งเท่าไร แต่แท้จริงไปซื้อที่เชียงรายได้ ซื้อที่กรุงเทพฯ แต่ให้เขาจ่ายที่เชียงราย ข้าวนี้ไม่ต้องเดินทาง แต่ว่าราคาเขาเดินทาง คือ พ่อค้าเขานำข้าวในนามในเอกสารนำเข้ากรุงเทพฯ เขาเอาค่าเดินทางของข้าวจากเชียงรายเข้ากรุงเทพฯ และบวกค่าเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปเชียงราย ลงท้ายต้องเสียเงินราคาข้าวแพง ผู้ที่บริโภคข้าวในภาคเหนือก็ต้องเสียแพงเช่นเดียวกันกับภาคใต้ ถ้าใกล้หน่อยอย่างนครราชสีมาซื้อข้าวจากพัทลุง

สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของเศรษฐกิจแบบค้าขาย ภาษาฝรั่งเขาเรียก Trade Economy ไม่ใช่แบบพอเพียง ซึ่งฝรั่งเรียก Self Sufficient Economy ถ้าเราทำแบบที่ไหนทำได้ คือเศรษฐกิจแบบพอเพียงกับตัวเอง เราก็อยู่ได้ไม่ต้องเดือดร้อน

อย่างทุกวันนี้เราเดือดร้อน สำหรับข้าวก็เห็นชัด สำหรับสิ่งอื่นประชาชนก็ต้องใช้ มีสิ่งของจำเป็นที่จะใช้หลายอย่างที่เรำทำในเมืองไทยและสามารถที่เป็นสินค้าส่งออก ใช้เองด้วย แต่สำหรับส่งออกนั้นมีพิธีการมากมาย มีทางที่จะผ่านมากมาย ลงท้ายกำไรไม่เหลือ กำไรมันน้อย แต่ถ้าสามารถที่จะติดต่อโดยตรง อย่างกลองนี้เขาติดต่อโดยตรง เขาส่งไปเป็นหีบ ๆ ที่ลงเรือ ที่เรียกว่า Container ก็ส่งไปเต็ม Container ลงท้ายค่าขนส่งไม่แพงนัก

พูดกลับไปกลับมาในเรื่องการค้า การบริโภค การผลิต และการขาย รู้ว่าท่านทั้งหลายกำลังกุมใจในวิกฤตการณ์ ตั้งแต่คนที่มีเงินน้อยจนกระทั่งคนที่มีเงินมาก **แต่ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้จะไม่ถึงครึ่ง อาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็จะสามารถที่จะอยู่ได้ การแก้ไขจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนก็ใจร้อนเพราะเดือดร้อน แต่ว่าถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็จะสามารถที่จะแก้ไขได้ ที่จริงในที่นี้ก็มีนักเศรษฐกิจ ต่าง ๆ ก็ควรจะเข้าใจที่พูด**

และเขามีความตั้งใจที่จะทำประโยชน์ในพื้นที่ที่เขายังมีพื้นที่ว่างเปล่าอยู่ เขาบอกว่าเขาจะไปดูโครงการที่เขาเห็นชอบว่าทำอย่างไรสำหรับเพาะปลูกในทุรกันดาร ในที่ที่ไม่ค่อยเหมาะสมในการเพาะปลูก เลยตั้งใจสนับสนุนเขา ให้เขาตั้งโรงสีเหมือนโรงสีในสวนจิตรฯ นี้ ซึ่งก็ไม่แพงนัก เมื่อตั้งโรงสีแล้วก็ปลูกข้าวเองบ้าง ไปซื้อข้าวจากเกษตรมาสี และขายในราคาที่เหมาะสมในรูปสหกรณ์ดังที่ทำได้ที่สวนจิตรฯ ไม่ได้ใช้ข้าวที่ปลูกในสวนจิตรฯ เพราะว่าข้าวที่ปลูกใน

สวนจิตรฯ เอาไปเข้าพิธีแรกนาขวัญ แต่ถ้าพูดถึงข้าวที่โรงสีนี้ใช้ไปซื้อจากเกษตรกรโดยตรง โดยให้ราคาที่เหมาะสม เกษตรกรก็มีความสุขเพราะขายข้าวในราคาที่เหมาะสม และผู้บริโภคก็ซื้อในราคาถูก เพราะไม่ต้องมีการขนส่งมากเกินไป ไม่ต้องมีคนกลางมากเกินไป ตกลงผู้ผลิตผู้บริโภคก็มีความสุข

กิจการแบบนี้ก็เคยแนะนำไป ซึ่งในหน่วยทหารบางหน่วยเขาก็ทำโรงสีและสนับสนุนเกษตรกรที่อยู่รอบๆ กองทหารนั้น ก็มีความสุข ที่นิคมต่างๆ นิคมที่ประจวบข้างที่ภาคใต้บ้าง ที่อื่นเขามีโรงสีและทำให้การซื้อขายข้าวเป็นที่พอใจของผู้ขาย

เคยแนะนำกับบริษัทใหญ่ๆ ให้ทำ ก็ไม่ทราบว่าเขาทำหรือไม่ทำ แต่ว่าถ้าทำอย่างที่กองทหารและนิคมทำ ก็สามารที่จะประหยัดและมีกิน

การตั้งโรงสีย่อมต้องมีการลงทุน การเพาะปลูก ผลิตข้าว หรือผลิตสิ่งของทางเกษตรก็ต้องมีการลงทุน จะเอาเงินทุนมาจากไหน ก็นี้กว่าผู้ที่มีจิตใจกุศลก็สามารถที่จะสนับสนุนอย่างดี พ่อค้าบางคนเขาบริจาคเงินเพื่อสนับสนุนกิจการที่ทำอยู่

...วันนี้ได้พูดเรื่องราวที่อาจจะนำคิดและท่านเองเป็นผู้มีความรู้ ก็ต้องใช้ความรู้ ความฉลาดที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ ในกรณี ขอให้ทุกท่านซึ่งมีหน้าที่แต่ละท่านได้รับพร มีความเจริญรุ่งเรือง ร่างกายแข็งแรง จิตใจปัญญาเข้มแข็งเยียบแหลม เพื่อที่จะได้มีความสำเร็จทุกประการในงานการที่ท่านกำลังทำ..." (เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองฯ แนวคิดและยุทธศาสตร์. กระทรวงมหาดไทย, 2541: 3-11)

2.2 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในกรอบความคิดของราชการและนักวิชาการ

นอกจากนี้ได้มีบุคคลสำคัญในภาครัฐ หน่วยงานราชการ และนักวิชาการได้ให้ความเห็นที่แสดงถึงแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนไว้หลายท่านซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาครั้งนี้

พลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้เคยปาฐกถาพิเศษในหัวข้อเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง โดยกล่าวไว้ว่ามียุทธศาสตร์ที่สำคัญๆ 5 ประการ คือ (จารุพงศ์ พลเดช, 2541: 25-27)

1. การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศจะต้องเริ่มต้นที่ชุมชนในชนบท หรือภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นเศรษฐกิจพื้นฐานของประเทศ อันเป็นรากฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับมหภาค จุดสำคัญของเศรษฐกิจชุมชน คือ ชีตชุมชนเป็นหลัก ประชาชนต้องสามัคคี ร่วมมือกัน ช่วยเหลือกัน พึ่งตนเองและสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งเป็นเสมือนทุนทางสังคม

2. การรวมกลุ่มของประชาชนต้องใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือ เป็นปัจจัยที่จะเชื่อมความสัมพันธ์ของสมาชิก เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่สมาชิกเห็นประโยชน์

เป็นรูปธรรมเป็นเรื่องใกล้ตัว เช่น การรวมกลุ่มที่เป้าหมายเพื่อการผลิตของกลุ่มเพื่อระดมทุน กลุ่มเพื่อการแปรรูปผลผลิต กลุ่มเพื่อการตลาด และกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน ในขณะเดียวกันก็ต้องมีร้านค้าชุมชน หรือสหกรณ์เพื่อทำหน้าที่เป็นการรวมกันซื้อรวมกันขายทั้งเครื่องอุปโภค บริโภค และปัจจัยการผลิต

3. การรวมกลุ่มของประชาชนในชนบทขาดความเชื่อมโยงกัน ดังนั้น หากจะสร้างความเข้มแข็งในกลุ่มชาวบ้าน "จะต้องเสริม สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายของกลุ่มชาวบ้านขึ้น" มีการสำรวจกลุ่มชาวบ้านอยู่ที่ไหนบ้าง มีความสามารถในการบริหารงานเป็นอย่างไร และต้องรู้ว่ากลุ่มชาวบ้านมีปัญหา มีข้อจำกัด มีอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมในเรื่องอะไรบ้าง จำเป็นต้องจัดทำผังองค์กรเครือข่าย (mapping) ขึ้นเพื่อสนับสนุนได้ตรงตามความต้องการ นอกจากนี้ องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง และปราชญ์ชาวบ้านทั้งหลายยังต้องเป็นแบบอย่างที่จะให้ชาวบ้านหรือกลุ่มอื่นๆ ได้ไปศึกษาเรียนรู้กระบวนการพัฒนาที่ประสบผลสำเร็จ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นมหาวิทยาลัยของชาวบ้าน

4. ปัญหาพื้นฐานของภาคเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือนในชนบท ก็คือ "การตลาด" เมื่อชาวบ้านทำการผลิตทางการเกษตรหรือผลิตภัณฑ์ต่างๆ แล้ว ไม่สามารถจำหน่ายได้ในราคาที่เป็นธรรม แนวคิดในการแก้ปัญหาดังกล่าว คือการจัดให้มีตลาดนัดชุมชนหรือลานค้าชุมชนในทุกอำเภอ เพื่อให้เกษตรกรหรือกลุ่มอาชีพนำผลผลิตมาจำหน่ายได้ในราคาที่เป็นธรรม ขณะเดียวกันยังสามารถใช้ลานค้าชุมชนเป็นเวทีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการผลิต และภาคธุรกิจยังสามารถเข้ามาคัดเลือกซื้อ/สั่งซื้อผลผลิตไปจำหน่ายในเมืองหรือต่างประเทศต่อไปได้

5. ประชาชนในชนบทขาดการปรึกษาหารือร่วมกันในการแก้ปัญหาของชุมชน จำเป็นต้องจัดให้มีการประชุมประชาคมเศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชนและอำเภอในทุกอำเภอ เพื่อให้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นปรึกษาหารือแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง วางแผนจัดทำโครงการ โดยมีผู้แทนจากส่วนราชการ หน่วยองค์กรเอกชนและสถาบันการศึกษาต่างๆ คอยเสริมความช่วยเหลือให้เป็นเวทีประชาคมอำเภอ

สังคีต พิริยะรังสรรค์ (2541: 33-37) ในฐานะที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นได้กล่าวถึงเศรษฐกิจชุมชนว่า "ภาวะวิกฤตการณ์เศรษฐกิจตั้งแต่กลางปี 2540 เป็นต้นมา ทำให้เกิดกระแสแนวคิดในการหาทางออกให้กับสังคมไทยที่สำคัญ อาจแบ่งออกได้เป็น 2 กระแสด้วยกัน คือ กระแสทฤษฎีเศรษฐศาสตร์แบบโลกาภิวัตน์ และกระแสทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง กระแสแรกเป็นเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก มีฐานะที่ครอบงำระบบเศรษฐกิจสังคมไทยเอาไว้ได้อย่างมั่นคงมาช้านาน แกนกลางทางความคิดของเศรษฐศาสตร์

สำนักนี้ก็คือ ลัทธิเสรีนิยมใหม่ (Neo-Liberalism) ที่เน้นการค้า การลงทุน และการบริการระหว่างประเทศอย่างเสรี.....แต่วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจทำให้เศรษฐศาสตร์กระแสโลกาภิวัตน์สูญเสียความชอบธรรม.....แนวความคิดและการปฏิบัติของเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองดำรงอยู่ในสังคมไทยมาช้านานแต่ขอบเขตของกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทนี้ค่อนข้างจำกัด และไม่ใคร่แพร่หลายนัก การดำรงอยู่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบนี้ กรอบคลุมทั้งที่อยู่ในโครงการพระราชดำริของปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้านและหน่วยงานราชการหลายหน่วยงาน ความคิดเรื่องเศรษฐกิจพึ่งตนเองในชนบทเพียงจะกลายเป็น "กระแส" ทั่วทั้งสังคมไทยเป็นครั้งแรก ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานคำรัสเรื่อง "เศรษฐกิจพอเพียง" เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 และพลตรี สนั่น ขจรประศาสน์ อธิบดีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย น้อมเกล้ารับไปปฏิบัติอย่างรวดเร็วและอย่างเอาจริงเอาจังในขอบเขตทั่วประเทศ”

นับตั้งแต่กระทรวงมหาดไทยได้มีส่วนร่วมสร้างกระแสยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองให้แพร่กระจายไปทั่วสังคม ยุทธศาสตร์นี้กลายเป็นกระแสทางสังคมอย่างกว้างขวางในเวลาอันรวดเร็วก็เพราะว่ามีรากฐานมาจากภายในสังคมไทยเอง เบื้องลึกของยุทธศาสตร์นี้แฝงฝังไว้ด้วยหลักการของพระพุทธศาสนาที่เน้นการพึ่งตนเอง เน้นความเป็นชุมชน และเน้นวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยที่ยึดมั่นในสัจจะ การทำความดี ความมีเมตตา การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการมีความสมานฉันท์

ที่ปริกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย สังคีต พิริยะรังสรรค์ (2541: 52) ได้ยืนยันการเผชิญหน้าระหว่างเศรษฐกิจทุนนิยมกับเศรษฐกิจชุมชนนิยม โดยกล่าวว่า “สิ่งที่ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองกำลังดำเนินการอยู่ในขณะนี้ จะสวนกระแสกับเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ และง่ายที่จะถูกมองว่าเป็น "การถอยหลังเข้าคลอง" แต่ทุกอย่างก้าวของการถอยหลังนี้เราระลึกอยู่ตลอดเวลาว่า นี่เป็นการถอยหลังเพื่อวางรากฐานทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศขึ้นมาใหม่ รากฐานทางเศรษฐกิจของยุทธศาสตร์นี้ เน้นการเกษตร เน้นการพึ่งตนเอง เน้นการใช้ทรัพยากรในหมู่บ้าน ในท้องถิ่น และเน้นการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน ยุทธศาสตร์นี้จะให้การสนับสนุนรากฐานการผลิตทางด้านการเกษตรชุมชนให้เป็น อุตสาหกรรมแปรรูปผลิตภัณฑ์การเกษตรขนาดย่อมที่ละก้าว โดยให้ชุมชนเป็นทั้ง ผู้ประกอบการและเจ้าของทุนในเวลาเดียวกัน”

พล.อ.อ.คงศักดิ์ วันทนา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (ปี 2548-2549) ได้กล่าวในงานประชุมข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2549 ณ โรงแรมรามาร์คเด้นท์ กรุงเทพฯ ในวาระรับมอบนโยบายการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อขจัดความยากจน (คงศักดิ์ วันทนา, 2549: 36) โดยมองระบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นยุทธ

ศาสตร์ที่ด้รับกรณีระบบโลกาภิวัตน์ล่มสลาย โดยมีข้อความสำคัญตอนหนึ่งว่า “พื้นฐานของการดำเนินชีวิตของมนุษย์จำเป็นต้องมีปัจจัยสี่ ถ้าวันใดวันหนึ่งระบบเศรษฐกิจแบบโลกาภิวัตน์ล่มสลายดังเช่นวิกฤตเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 ประเทศไทยของเราฟื้นตัวได้รวดเร็ว เพราะผู้คนที่เข้ามาทำงานในเมืองใหญ่สามารถกลับไปอยู่ตามภูมิลำเนาเดิมของตน และประกอบอาชีพเกษตรกรรมเลี้ยงตนเองและเลี้ยงครอบครัวให้ดำรงชีพอยู่รอดได้ ครั้นมีความเข้มแข็งและระบบเศรษฐกิจโลกฟื้นตัว ย่อมมีกำลังกลับไปต่อสู้ในเวทีโลกใหม่ ลักษณะทางภูมิรัฐศาสตร์ของประเทศไทยเป็นแหล่งเพาะปลูกพืชที่ดีที่สุดในโลก ประชาชนมีความรู้ดี สามารถทำการเกษตรได้ตลอดปีและเลี้ยงตัวเองได้เลี้ยงชุมชนได้ หากเรามีชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงจะสามารถเลี้ยงตำบล ตำบลแบบพอเพียงจะเลี้ยงอำเภอ อำเภอพอเพียงเลี้ยงจังหวัด จังหวัดพอเพียงเลี้ยงประเทศชาติ แม้เศรษฐกิจโลกจะล่มสลายแต่เราสามารถเลี้ยงตัวเองได้ ยืนอยู่ได้ด้วยตัวเอง”

วิชิต นันทสุวรรณ (2544: 20-23) วิสาหกิจชุมชนเป็นแนวคิดที่มุ่งแปรรูปผลผลิตตามธรรมชาติ หรือสร้างผลิตภัณฑ์โดยครอบครัวในชุมชน โดยองค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรชุมชน เพื่อการบริโภคและสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน มีหลักคิดสำคัญ คือ สร้างความหลากหลายของผลผลิตและผลิตภัณฑ์ในชุมชน เพื่อการบริโภคแบบพึ่งพาตนเอง และมีคุณธรรมรับผิดชอบต่อสมาชิกคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในชุมชน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ด้านกำไรสูงสุดและเอาเปรียบผู้บริโภค

ด้วยเหตุดังกล่าว การพัฒนาวิสาหกิจของชุมชนจึงตั้งอยู่บนฐานสำคัญ ดังนี้

1. วิสาหกิจชุมชนระดับครอบครัว เป็นจุดเริ่มต้นของการแปรรูปหรือสร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนเพื่อการอุปโภคบริโภคของตนเองภายในครัวเรือนเป็นหลัก สมาชิกในชุมชนจะสร้างผลิตภัณฑ์ในลักษณะหลากหลาย เพื่อการพึ่งตนเอง ลดรายจ่ายที่เสียไปจากการซื้อ และป้องกันไม่ให้เงินของชุมชนไหลออกไปนอกชุมชนโดยไม่จำเป็น ซึ่งจะส่งผลให้การหมุนของเงินอยู่ในหมู่บ้านและแพร่สะพัดอยู่ภายในหมู่บ้าน

2. วิสาหกิจชุมชนระดับชุมชน เมื่อวิสาหกิจของชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ขั้นแรกเพื่อลดรายจ่ายหรือเพื่อการพึ่งตนเองได้แล้วจึงค่อยขยายออกไปสู่เพื่อนบ้าน ผู้ผลิตเองไม่ได้ต้องซื้อสินค้าจากภายนอก เพราะการพึ่งตนเองในบางกรณีไม่สามารถทำได้โดยลำพังครอบครัวเดียว วิสาหกิจชุมชนขั้นที่สองจึงเป็นวิสาหกิจชุมชนที่เกื้อหนุนให้เกิดการพึ่งพาอาศัยระหว่างครอบครัวในชุมชนเดียวกัน เป็นการลดภาระการซื้อของแพง หรือช่วยลดรายจ่ายให้แก่เพื่อนบ้านเงินไม่ออกไปจากหมู่บ้าน

3. วิสาหกิจชุมชนระดับเครือข่าย การพึ่งตนเองในบางกรณีชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้โดยลำพังชุมชนเดียว แต่เป็นไปได้เมื่อหลายชุมชนร่วมมือกันเพื่อตอบสนองความ

ต้องการของทุกชุมชน วิสาหกิจชุมชนระดับเครือข่ายจึงเป็นระบบพึ่งพาอาศัยระหว่างชุมชนที่มีผลผลิตและทรัพยากรแตกต่างกัน

4. วิสาหกิจชุมชนเพื่อการจัดการผลผลิตส่วนเกิน เป็นวิสาหกิจที่ดำเนินการแปรรูปผลผลิตหรือทรัพยากรของชุมชน สร้างผลิตภัณฑ์ต่อเนื่องเพื่อเพิ่มมูลค่าและตอบสนองการตลาดภายนอกชุมชนและเครือข่าย

วิสาหกิจชุมชนจึงแตกต่างกับธุรกิจ-อุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดเล็ก (SME) เพราะไม่สามารถใช้กฎเกณฑ์เรื่อง “ทุน” และ “แรงงาน” มาวัดขนาดและความสำเร็จ เพราะวิสาหกิจชุมชนไม่ได้มุ่งเน้นการสร้างผลกำไรเพียงด้านเดียว แต่วิสาหกิจชุมชนเน้นการพึ่งตนเองของครอบครัว ชุมชน และระหว่างชุมชนหรือเครือข่าย ไม่ได้มุ่งแสวงหากำไรให้มากที่สุด แต่ตอบสนองการอยู่ร่วมกัน การมีสุขภาพอนามัยที่ดี มีคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน

วิสาหกิจชุมชนจึงมีลักษณะเป็นการแปรรูปในครัวเรือน หรือการร่วมมือกันของหลายครอบครัวในรูปองค์กรชุมชน และหลายชุมชนในรูปเครือข่ายองค์กรชุมชน มีทั้งที่ไม่ต้องใช้เครื่องจักร การใช้อุปกรณ์อย่างง่าย ๆ จนถึงเครื่องจักรขนาดเล็กและขนาดกลาง นอกจากนี้วิถีชีวิตนั้นทศสุวรรณ ยังมองว่าวิสาหกิจชุมชนคือการประกอบการซึ่งรวมถึงกระบวนการคิด การจัดการผลผลิต และทรัพยากรทุกขั้นตอน โดยภูมิปัญญาขององค์กรชุมชน หรือเครือข่ายองค์กรชุมชน เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและการเรียนรู้ของชุมชน วิสาหกิจชุมชนมิได้มีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างกำไรทางการเงินเพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงกำไรทางสังคม ซึ่งได้แก่ ความเข้มแข็งของชุมชนและความสงบสุขของสังคม

พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชน ในความหมายที่เป็นทางการที่สุดที่ปรากฏในร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนที่เสนอเป็นครั้งแรกในการประชุมคณะรัฐมนตรีสัญจรที่จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ 17 กรกฎาคม 2544 และผ่านสภาออกใช้เป็นกฎหมายในปี พ.ศ. 2548 กำหนดความหมายของ “วิสาหกิจชุมชน” หมายความว่า วิสาหกิจของชุมชนที่มุ่งประกอบการเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัวชุมชนและระหว่างชุมชน โดยนำวัตถุดิบ ทรัพยากร และภูมิปัญญาของชุมชนรวมทั้งงานวิจัยต้นแบบมาสร้างสรรค์ผลผลิตเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเรียนรู้ของชุมชน

หากจะพิจารณาความหมายของคำว่า “วิสาหกิจชุมชน” ประกอบกับความเป็นมาจากอดีตของส่วนราชการ ก็จะเห็นว่าเป็นผลจากกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ซึ่งถือเป็นช่วงสำคัญของ

พัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศไทยภายใต้การครอบงำของระบบทุนนิยมโลก ซึ่งเป็นช่วงภาวะการปั่นป่วนทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงที่สุดเท่าที่ประเทศไทยเคยประสบมานับตั้งแต่ก้าวเข้าสู่กระแสธารของระบบทุนนิยมโลก ทำให้ทุกฝ่ายได้นำแนวพระราชดำรัสใส่เกล้าใส่กระหม่อมรวมตลอดทั้งรัฐบาลได้ไปสู่นโยบายการพัฒนาในชนบทอย่างจริงจังนับตั้งแต่รัฐบาลที่มี นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี ดังที่สะท้อนออกในทัศนะของพลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นดังกล่าวข้างต้น และเมื่อมาถึงรัฐบาลภายใต้การนำของ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ก็ได้พัฒนาแนวนโยบายนั้นโดยนำแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนซึ่งมีลักษณะเป็นระบบคิดที่ใช้ชื่อว่า “เศรษฐกิจชุมชน” โดยแปรสู่การกระทำโดยใช้ชื่อใหม่ว่า “วิสาหกิจชุมชน” โดยมีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2544 เห็นชอบในการจัดโครงสร้างส่วนราชการตามที่สำนักงาน ก.พ. เสนอให้กลุ่มงานพัฒนาชุมชนอยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทยมีภารกิจสำคัญคือการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน โดยมีมติคณะรัฐมนตรีนั้นได้ให้มีการจัดตั้งสำนักส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนเป็นส่วนราชการในสังกัดกรมพัฒนาชุมชน มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 3 ตุลาคม 2545 ตามพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแผ่นดิน (ฉบับที่ 5) พ.ศ. 2545 และพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 และด้วยพระราชกฤษฎีกาโอนกิจการบริหารและอำนาจหน้าที่ของส่วน ราชการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 และกฎกระทรวงแบ่งส่วนราชการ กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2545 ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 9 ตุลาคม 2545 เป็นต้นไป โดยกระทรวงมหาดไทยได้กำหนดยุทธศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2546-2551 มอบให้กรมพัฒนาชุมชนเป็นหน่วยงานหลักดำเนินการตามยุทธศาสตร์ที่ 3 ด้านการบริหารการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากซึ่งมีเป้าหมาย 4 ประการ ได้

1. ประชาชนได้รับการพัฒนาอาชีพในระบบเศรษฐกิจพอเพียง
2. ประชาชนผู้มีรายได้น้อยได้รับการยกระดับพื้นความยากจน
3. ประชาชนได้รับการส่งเสริมการผลิต การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ และผลิตผล

อย่างมีประสิทธิภาพ

4. ประชาชนเข้าถึงแหล่งทุนในชุมชน

กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ในการทำงานของกรมพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวกับนโยบายเศรษฐกิจชุมชนส่วนมากจะใช้คำว่า “วิสาหกิจชุมชน” ซึ่งมีการนิยามความหมายไว้ปรากฏตาม “เอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์งานวิสาหกิจชุมชน” (สำนักส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, 2546: 3-4) วิสาหกิจชุมชน คือ การประกอบกิจการด้านสามัคคีธรรมของชุมชนโดยชุมชนในการผลิตสินค้า การให้บริการ และอื่น ๆ หรือการเรียนรู้และพึ่งตนเองของครอบครัว

ชุมชน และระหว่างชุมชนด้านการนำทุนของชุมชนมาดำเนินการ โดยใช้รูปแบบการจัดการที่เหมาะสมก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมบนพื้นฐานเศรษฐกิจแบบพอเพียง.....วิสาหกิจชุมชนไม่ใช่วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) แต่ความคาดหวังของรัฐบาลที่มีต่อรัฐวิสาหกิจชุมชน คือ คนในชุมชนมองเห็นสินทรัพย์ของตนเองและชุมชนมีค่า สามารถทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มขึ้น และนำมาเป็นแหล่งสร้างรายได้กับคนในชุมชนได้ สินทรัพย์ของประชาชน และชุมชนที่มีอยู่ไม่ได้หมายถึงเงินทอง แต่หมายถึง ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ทักษะฝีมือ ธรรมชาติของชุมชน ความสงบ วิถีชีวิต วัสดุตามธรรมชาติ พืชผลทางการเกษตร ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานหรือทุนทางสังคมของชุมชน ในวันนี้สิ่งที่ประเทศไทยจำเป็นต้องทำอย่างยิ่ง คือ การซ่อมรากภูมิปัญญาเดิมแล้วต่อยอดด้วยวิทยาการสมัยใหม่และองค์ความรู้สมัยใหม่เพื่อให้พื้นฐานของไทยแข็งแกร่ง วิสาหกิจชุมชนจึงเป็นกิจการสร้างรายได้รูปแบบหนึ่งที่มีขนาดเล็กกว่าวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ผลผลิตของกิจการเกิดขึ้นจากสินทรัพย์ของชุมชน มีรูปแบบการจัดการสมัยใหม่โดยคนในชุมชนเป็น กิจการของคนในชุมชนและมีจุดหมายเพื่อพึ่งตนเองและพึ่งพากันของชุมชน

เศรษฐกิจชุมชน จากเอกสารเผยแพร่ของกรมพัฒนาชุมชนดังกล่าวได้พยายามหลีกเลี่ยงการใช้คำว่าเศรษฐกิจชุมชน ด้วยเพราะคำดังกล่าวนี้มีลักษณะสื่อความหมายไปในทางว่าเป็นเรื่องของ “ระบบเศรษฐกิจ” ในทางมหภาคที่รวมถึงปรัชญาและโครงสร้างมากกว่าที่จะหมายถึงกิจกรรมทางการค้าของชุมชนที่หาอยู่หากินในชีวิตประจำวัน และการใช้คำว่าเศรษฐกิจชุมชนอาจจะเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนได้ในระบบเศรษฐกิจของรัฐด้วย เพราะระบบเศรษฐกิจหลักของไทยเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่ง ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ได้กล่าวซ้ำหลายครั้งถึงระบบเศรษฐกิจหลักของไทยว่าเป็น “ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม” ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนในทิศทางของการพัฒนาว่าระบบเศรษฐกิจหลักของไทยนั้นยังยืนยันในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อการจำหน่ายและการส่งออก ซึ่งเศรษฐกิจชุมชนนั้นด้านหลักเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคในชุมชน และแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน เมื่อเหลือจึงจะนำส่งออกจำหน่าย ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจบนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นเอกสารเผยแพร่ของมหาดไทยจึงใช้คำว่า “วิสาหกิจชุมชน” แทนคำว่า “เศรษฐกิจชุมชน”

“ธุรกิจชุมชน” จากการที่ผู้ทำวิจัยได้สนทนากับ นายสุขุมพร ลิ้มไทย รองอธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน ได้ให้ความเห็นแสดงความแตกต่างในความหมายของคำระหว่างคำว่า “ธุรกิจชุมชน” กับ “วิสาหกิจชุมชน” กล่าวคือ คำว่า “ธุรกิจชุมชน” นั้นหมายถึงการประกอบการผลิตที่มีเป้าหมายหลักเน้นในทางธุรกิจเพื่อการตลาดและการส่งออก ซึ่งไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2544 ที่ให้จัดตั้งสำนักส่งเสริมวิสาหกิจ

ชุมชนเป็นส่วนราชการในสังกัดกรมพัฒนาชุมชน ส่วนคำว่า “วิสาหกิจชุมชน” นั้น มีความหมายถึงกิจการขนาดเล็กหรือขนาดกลางที่เป็นกิจการของชุมชนที่ช่วยเหลือกันและกันมากกว่าที่จะเน้นในทางธุรกิจแบบใหญ่โตเพื่อการส่งออก ดังนั้นการใช้คำว่าวิสาหกิจชุมชนของมหาดไทยจึงมีความหมายสำคัญในการสื่อความหมายเพื่อให้ตรงกับเจตนารมณ์ในนโยบายของกระทรวงมหาดไทยซึ่งจะสอดคล้องกับกระแสพระราชดำริในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมากที่สุด

ในขั้นตอนการพัฒนาในช่วงระยะเวลา 2 ศตวรรษที่ผ่านมาได้มีการกำหนดรูปแบบการผลิตหลักโดยมองจากการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเป็นเส้นแบ่งสำคัญระหว่างระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม กล่าวคือ หากปัจจัยการผลิต อันได้แก่ ทุน ที่ดิน เครื่องจักร แรงงาน เป็นของเอกชนเราถือว่าลักษณะการผลิตเช่นนั้นเป็นระบบการผลิตแบบทุนนิยม หากปัจจัยการผลิตเป็นของส่วนรวม หรือของชุมชน หรือของสหกรณ์ หรือของคอมมูน (commune) เราถือว่าเป็นระบบการผลิตแบบสังคมนิยม ดังนั้นนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1917 ที่รัฐสังคมนิยมได้สถาปนาขึ้นเป็นรัฐแรกที่ประเทศสหภาพโซเวียตได้จัดตั้งระบบการผลิตแบบสังคมนิยมโดยปัจจัยการผลิตเป็นของชุมชนหรือคอมมูนเป็นเครือข่ายกันทั้งประเทศ อีกฟากโลกหนึ่ง อันได้แก่ สหรัฐอเมริกา ยุโรปตะวันตก ในฐานะผู้นำได้ทำการผลิตในระบบทุนนิยมโดยปัจจัยการผลิตเป็นของเอกชนทั้ง 2 ระบบนี้มีระบบการจัดการที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ได้ส่งผลให้โลกภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดภาวะดิ่งเครียดที่เรียกว่าสงครามเย็นมาเกือบ 1 ศตวรรษ และสุดท้ายในปี 1990 ระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมที่ให้ปัจจัยการผลิตเป็นของชุมชนที่มีรัสเซีย จีน และอีกหลายประเทศในโลกในเครือข่ายของค่ายสังคมนิยมต้องพังทลายลง อันเป็นผลจากอัตราการเพิ่มผลผลิตและการพัฒนาเทคโนโลยีในค่ายสังคมนิยมมีผลต่ำกว่าและล่าช้ากว่าค่ายทุนนิยมด้วยเหตุเพราะผู้ผลิตขาดแรงจูงใจในการ ประกอบการ เพราะปัจจัยการผลิตก็ดี ผลประโยชน์ที่ได้รับก็ดี ล้วนแล้วแต่เป็นของชุมชนและใช้หลักการแบ่งปันทำให้ขาดความคิดริเริ่มและไม่สามารถตอบสนองต่อบุคคลที่มีความสามารถสูงในการที่จะสร้างแรงจูงใจในการคิดค้นเทคโนโลยีใหม่ๆ ดังนั้นการทำวิจัยในเรื่องของเศรษฐกิจชุมชนหรือเรื่องวิสาหกิจชุมชนนี้ความสำเร็จหรือความล้มเหลวที่จะปรากฏขึ้นจากงานวิจัยนี้ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาประกอบกับแนวทางการผลิตของระบบเศรษฐกิจหลักทั้งขอดีและข้อเสีย ทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาค หรือระบบเศรษฐกิจที่เป็นระบบหลักของรัฐเพื่อการค้นหารูปแบบการบริหารจัดการของระบบเศรษฐกิจชุมชนเพื่อความยั่งยืน เพราะเราได้พบความเป็นจริงว่าในวิสาหกิจชุมชนที่ส่วนราชการให้การสนับสนุนก็ดี หรือองค์กรเอกชนให้การสนับสนุนก็ดี จำนวนไม่น้อยประสบกับความล้มเหลวในการบริหารจัดการที่กำหนดไว้ในหัวข้อความสำคัญของการศึกษางานวิจัยนี้ และการศึกษาจากเอกสารของกรมพัฒนาชุมชน

กระทรวงมหาดไทย ในปี 2546 ก็ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าลักษณะการผลิตของวิสาหกิจชุมชน ตามแนวนโยบายของกรมการพัฒนาชุมชนนั้น ปัจจัยการผลิตเป็นของชุมชนไม่ใช่ของปัจเจกชน หรือเอกชนซึ่งคล้ายกับระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ดังที่บันทึกไว้ในองค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชน (หน้าที่ 4) ว่า

องค์ประกอบของวิสาหกิจชุมชน หมายถึง

1. เป็นกิจการของชุมชน หมายถึงการประกอบกิจการทั้งด้านการผลิตและบริการที่ กลุ่มคนในชุมชนเป็นเจ้าของ (ไม่ใช่ปัจเจกชน)

2. ดำเนินการโดยใช้ทุนของชุมชนและมีการบริหารจัดการที่เหมาะสม หมายถึง กิจการที่ดำเนินการโดยใช้ทุนของชุมชนเป็นหลัก (สินทรัพย์ เงิน แรงงาน ทรัพยากร ภูมิปัญญา เป็นต้น) โดยมีการบริหารจัดการรวมถึงการใช้เทคโนโลยีในการผลิตหรือการบริการนั้นด้วยความคิดสร้างสรรค์ด้วยการคิดกันเอง ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นฐาน เป็นการจัดการแบบประสานพลัง “Synergy” ทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมแบบเสริมกัน ไม่ใช่แยกทำเป็นเรื่องๆ

3. ดำเนินการด้วยหลักสามัคคีธรรม หมายถึง กิจการดำเนินการด้วยการมีส่วนร่วมของหมู่คณะของชุมชนอย่างเป็นเอกภาพก่อให้เกิดผลประโยชน์ส่วนรวมแก่สมาชิกและชุมชนโดยไม่ส่งผลกระทบต่อสาธารณะอันหมายถึงความรวมถึงสภาพแวดล้อมของชุมชนด้วย

4. เน้นกระบวนการเรียนรู้ในการดำเนินการ หมายถึง ในการดำเนินกิจการ ก่อให้เกิดการเรียนรู้และเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและชุมชน เรียนรู้ที่จะบริหารและจัดการทุน ด้วยการคิดเรื่องสร้างสรรค์ให้เกิดนวัตกรรมเรียนรู้วิถีคิดใหม่ คิดให้รอบด้าน คิดให้วิถึคุณ คิดแบบบูรณาการ คิดให้บรรลุได้ว่าจะพึ่งตนเองได้อย่างไร จะคิดหาทุนที่แท้จริงอย่างไร

5. มีเป้าหมายเพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชน หมายถึง การดำเนินการโดยเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเองเป็นฐานรากทำให้พอกินพอใช้ในครัวเรือน ชุมชนและเครือข่ายเป็นอันดับแรก

รูปแบบการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน

1. วิสาหกิจที่ประกอบกิจการเดี่ยว ได้แก่ วิสาหกิจที่ประกอบกิจการเพียงหนึ่งเดียว โดยคณะผู้บริหารในชุมชนชุดเดียว และไม่สร้างเครือข่ายกับวิสาหกิจอื่นๆ โดยจะมีผลผลิตมากกว่าหนึ่งผลิตภัณฑ์/บริการได้

2. วิสาหกิจที่ประกอบกิจการในรูปเครือข่าย ได้แก่ วิสาหกิจที่มีปฏิสัมพันธ์กับกิจการอื่นโดยแต่ละวิสาหกิจต่างมีการประกอบการตามเป้าหมายวัตถุประสงค์ของกิจการ หากแต่มีปฏิสัมพันธ์กันแบบพึ่งพาเกื้อกูล เชื่อมโยงกันในรูปแบบต่างๆ เช่น

2.1 เครื่องข่ายกิจกรรม ได้แก่ วิสาหกิจที่มีต่อกิจกรรม เกื้อกูลกันมาเป็นเครือข่ายกันทั้งที่เป็นกิจกรรมประเภทเดียวกัน และ/หรือหลายประเภท

2.2 เครื่องข่ายพื้นที่ ได้แก่ วิสาหกิจที่ดำเนินการอยู่ในระดับพื้นที่เดียวกัน เช่น ระดับหมู่บ้านด้วยกัน หรือ ระดับตำบลด้วยกันหรือต่างระดับพื้นที่กัน เช่น วิสาหกิจระดับหมู่บ้านกับระดับตำบลมาเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกัน

ระดับการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนสามารถจัดระดับการดำเนินการ โดยใช้เป้าหมายของผลผลิตของวิสาหกิจชุมชนเป็นเกณฑ์ 3 ระดับ ดังนี้

1. วิสาหกิจชุมชนระดับพื้นฐาน ได้แก่ วิสาหกิจที่มีการประกอบการเพื่อให้เกิดผลที่จะนำไปกินใช้ได้อย่างพออยู่พอกิน มุ่งเน้นการลดรายจ่ายทั้งระดับครัวเรือนและชุมชน

2. วิสาหกิจชุมชนระดับพัฒนา ได้แก่ วิสาหกิจที่มีการประกอบการเพียงให้ผลผลิตมีพอกินพอใช้ เพื่อการลดรายจ่ายและมีส่วนเหลือสามารถนำไปแบ่งปัน และเปลี่ยนหรือจำหน่ายให้เกิดรายได้เพิ่มนำไปสู่การอยู่ดีกินดีของครัวเรือนชุมชนและระหว่างชุมชน

3. วิสาหกิจชุมชนระดับก้าวหน้า ได้แก่ วิสาหกิจที่มีการประกอบการมุ่งสู่การเพิ่มรายได้ไปสู่การขยายการลงทุน ลดการนำเข้า เพิ่มการส่งออกของผลิตภัณฑ์ ขยายกิจการขณะเดียวกันก็สามารถจัดสรรผลกำไรเพื่อสวัสดิการของชุมชนหรือเพื่อกิจกรรมสาธารณประโยชน์ สร้างความมั่งมีศรีสุขของครัวเรือน ชุมชน ขยายไปถึงระหว่างชุมชนและนำไปสู่การเป็นวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมต่อไป

นอกจากนี้ในบทที่ 3 ของเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์งานวิสาหกิจชุมชนยังได้นำวิสาหกิจชุมชนตัวอย่างจำนวน 12 วิสาหกิจชุมชนที่ถือว่าได้ดำเนินการประสบความสำเร็จ ดังนี้

1. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มจักสานผักตบชวา หมู่ที่ 7 บ้านอ้อย ตำบลสรรพพยา อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท

2. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปผลไม้พื้นเมือง หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 5 ตำบลพลับพลา อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี

3. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปผลผลิตการเกษตร บ้านนากลาง ตำบลนุเปือย อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี

4. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มจักสานเครื่องปั้นดินเผา/แหล่งท่องเที่ยว หมู่ที่ 10 ตำบลโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู

5. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มผลิตน้ำดื่มไซโย หมู่ที่ 7 ตำบลทุ่งผาย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
6. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มผลิตภัณฑ์จากกระดาษสา หมู่ที่ 4 บ้านแจ็กใหญ่ ตำบลบ้านแยง อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก
7. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านหนองกา หมู่ที่ 7 บ้านหนองกา ตำบลปรางมณี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
8. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มบ้านคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช
9. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มผลิตภัณฑ์กะลามะพร้าว หมู่ที่ 3 ตำบลไชยบุรี อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
10. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มผลิตภัณฑ์น้ำปลา เต้าเจี้ยว ปลาแร่กระป๋อง หมู่ที่ 3 ตำบลน้ำเค็ม อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
11. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ
12. วิสาหกิจชุมชนกลุ่มผลิตภัณฑ์เป่าแก้ว บ้านโนนจัน ตำบลทุ่งทอง อำเภอทรายทองวัฒนา จังหวัดกำแพงเพชร

จากการตรวจสอบเอกสารรายละเอียดของกลุ่มวิสาหกิจต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีทุนดำเนินการจากการสนับสนุนของรัฐเป็นหลักทั้งสิ้น ดังนั้นลักษณะการดำเนินการจึงมีลักษณะเป็นเครือข่ายของระบบราชการที่คล้ายกับระบบรัฐวิสาหกิจที่รัฐเป็นผู้ลงทุนหลักแต่ต่างกันเพียงขนาดของวิสาหกิจ ปัญหาของระบบที่มีความเข้มแข็งอยู่เดิมแล้ว ซึ่งวิสาหกิจชุมชนเป็นการดำเนินการโดยทุนของรัฐขนาดเล็กเพื่อให้คนยากคนจนในชนบทได้มีกิจกรรมมีงานทำและลักษณะกิจการเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคที่หลากหลายส่วนรัฐวิสาหกิจนั้นเป็นการลงทุนขนาดใหญ่ที่ดำเนินการในส่วนของการผลิตเพื่อสาธารณูปโภค ซึ่งมีลักษณะการผลิตเป็นแบบระบบสังคมนิยม กล่าวคือ ปัจจัยการผลิตล้วนแล้วแต่เป็นของชุมชนหรือของรัฐ เพียงแต่มีความแตกต่างกันตรงที่ระบบสังคมนิยมนั้นองค์กรการผลิตทุกองค์กรในประเทศล้วนแล้วแต่เป็นของชุมชนหรือของรัฐทั้งสิ้น และตามขั้นตอนของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ก็ได้ปรากฏหลักฐานชัดเจนแล้วว่า แนวทางการผลิตในระบบสังคมนิยมนั้นในภาวะการณ์ที่ต้องเผชิญหน้ากับระบบทุนนิยม ก็ได้เกิดความล้มเหลวในเชิงการแข่งขันถึงขั้นระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมต้องพังทลายดังปรากฏขึ้นในสหภาพ โซเวียตและประเทศสังคมนิยมอีกหลายประเทศก็จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงทิศทางของระบบเศรษฐกิจใหม่โดยก้าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่ละขั้น รวมตลอดทั้งประเทศในกลุ่มของระบบทุนนิยม

เองที่มีรูปแบบการลงทุนในลักษณะที่รัฐเป็นเจ้าของก็ต้องพยายามแปรรูปให้เป็นระบบเอกชนโดยให้เอกชนเป็นผู้ถือครองปัจจัยการผลิตนั่นเอง ทั้งที่ปรากฏอยู่ในประเทศไทยและอีกหลายประเทศทั่วโลก เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและลดภาระของรัฐที่ต้องเข้าไปอุ้มธุรกิจนั้นๆ ดังนั้นงานวิจัยที่จะต้องพิจารณาเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชนนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะต้องพิจารณา

หากพิจารณาในรายละเอียดของวิสาหกิจชุมชนต่างๆ ก็จะเห็นว่าไม่เพียงแต่รัฐต้องทุ่มทุนเข้าไปให้ความช่วยเหลือในการก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนต่างๆ เหล่านั้น แต่รัฐต้องเข้าไปจัดการช่วยเหลือด้านการตลาดโดยต้องใช้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปให้การช่วยเหลือซึ่งถือเป็นต้นทุนอีกตัวหนึ่งนอกจากเงินทุนด้วย งานวิจัยนี้ซึ่งเน้นการศึกษาที่โรงสีชุมชนซึ่งมีลักษณะไม่ได้แตกต่างจากวิสาหกิจชุมชนดังที่กล่าวมาข้างต้น

จากการศึกษาวิสาหกิจชุมชนแผนแม่บท แนวคิด แนวทางตัวอย่างร่างพระราชบัญญัติ โดยเสรี พงศ์พิศ และคณะบรรณาธิการ ตีพิมพ์เมื่อสิงหาคม 2544 ซึ่งนายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในขณะนั้นได้เขียนบทนำให้ ประกอบกับการทบทวนเอกสารดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ได้เห็นชัดเจนว่าเนื้อหาของแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน หรือวิสาหกิจชุมชนนั้นมีปรัชญาความคิดใกล้เคียงกับโครงสร้างของแนวคิดเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ซึ่งมีความแตกต่างและเผชิญหน้ากับแนวคิดเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตามการทำความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในประเทศไทยไม่สามารถจะแยกส่วนหรือตัดขาดจากการพัฒนาการทางความผิดพลาดในอดีตทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงขอนำแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในอดีตทั้งต่างประเทศและของไทยเองมาศึกษาประกอบดังนี้

2.3 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในยุโรป

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน หรือเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองนี้มีความจำเป็นที่จะต้องมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ถึงวิวัฒนาการของแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่มนุษย์ได้มีความขัดแย้งระหว่างสองแนวคิดซึ่งได้ต่อสู้กันทางความคิดเกี่ยวกับวิถีการผลิตมาเป็นระยะเวลายาวนานอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 2 ศตวรรษที่ผ่านมา โดยฝ่ายหนึ่งเห็นด้วยกับแนวทางการผลิตที่มีปัจจัยการผลิตเป็นของเอกชนและตัดสินใจโดยเอกชน ซึ่งเรารู้จักกันในนามของระบบทุนนิยมที่มีรากฐานปรัชญาทางเศรษฐศาสตร์ของสำนักคลาสสิกที่เมื่อนักเศรษฐศาสตร์ชาวสก็อตแลนด์ที่สำคัญได้แก่ อัดัม สมิท เป็นผู้นำเสนอ และอีกฝ่ายหนึ่งเห็นด้วยกับแนวทางการผลิตที่มีปัจจัยการผลิตเป็นของชุมชน และมีระบบการตัดสินใจโดยชุมชนซึ่ง

เรารู้จักกันในนามของระบบสหกรณ์ หรือระบบคอมมูน ที่มีปรัชญาทางเศรษฐศาสตร์โดยสำนักสังคมนิยมหรือแนวคิดมนุษยนิยม (humanistic economics) ที่มีนักคิดที่สำคัญ อาทิเช่น ชิสมอนดิ แซงต์-ซิมอง โรเบิร์ต โอเวน ชาร์ล ฟุรีเอ จนถึงแนวสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ที่ใช้ความรุนแรงของคาร์ล มาร์กซ์ เป็นต้น จากหนังสือลัทธิเศรษฐกิจการเมืองของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2519: 20) ได้อธิบายแนวคิดสำคัญของ อคัม สมิท ว่า “ใจความสำคัญของทฤษฎีเศรษฐกิจการเมืองของสมิทก็คือ การผลิตและการแลกเปลี่ยนจะดำเนินไปโดยให้ผลดีที่สุด โดยการกระทำของมนุษย์แต่ละคนอันเกิดจากสัญชาตญาณความรักตัวและเห็นแก่ตัวเอง มนุษย์แลกเปลี่ยนก็เพื่อประโยชน์ของตัวเอง มนุษย์ยอมทรัพย์ก็เพื่อยกฐานะของตัวเอง แต่ผลที่ได้คือการขยายตัวของการทำงานกันทำ การเพิ่มประสิทธิภาพของการผลิต และการเพิ่มผลผลิตของประเทศ การกระทำเพื่อตัวเองของมนุษย์ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคมด้วย ขณะเดียวกันการประสานงานในสังคมเศรษฐกิจเป็นผลจากการแลกเปลี่ยนอันเป็นการกระทำด้วยตัวเองของปัจเจกชนมากมาย มิได้มีองค์การกลางใดทำหน้าที่วางแผนการ หรือได้มีการตกลงกันไว้ก่อนระหว่างบุคคลทั้งหลาย สภาพเช่นนี้เป็นไปได้และให้ผลดีที่สุดด้วย นี่คือรากฐานของความคิดเสรีนิยมที่เน้นเสรีภาพของมนุษย์ในทางเศรษฐกิจและการเมือง”

แนวคิดของสำนักคลาสสิกได้ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างใหญ่หลวงได้เกิดภาวะการณ์เอารัดเอาเปรียบในการจ้างแรงงาน การใช้แรงงานเด็กอย่างไร้มนุษยธรรมเพียงเพื่อหวังประโยชน์ที่เป็นผลกำไร เกิดภาวะการว่างงานหากแรงงานไม่ตอบสนองต่อผลกำไรตามที่นายทุนพึงพอใจ ชีวิตของคนงานจึงไม่ต่างอะไรกับชีวิตของสัตว์ ดังนั้น นักคิดคนสำคัญในสำนักคลาสสิกซึ่งแม้จะมีความเห็นหลักๆ ร่วมกัน แต่ก็เกิดความวิตกกังวลและเริ่มมีความเห็นขัดแย้งกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเศรษฐศาสตร์ในสำนักนี้ 2 ท่าน อันได้แก่ โรเบิร์ต มัลทัส และเดวิด ลิตาร์โด ได้มีความเห็นร่วมกันว่า “ระบบเศรษฐกิจเสรีอย่างที่เป็นอย่างนั้นถึงแม้จะเป็นระบบที่ดีที่สุด แต่ก็มีปัญหาแอบแฝงอยู่มาก และในท้ายที่สุดปัญหาเหล่านี้อาจจะก่อให้เกิดความชะงักงันในความเจริญทางด้านเศรษฐกิจได้” ซึ่งจะเป็นได้ว่าแนวคิดโต้แย้งของโรเบิร์ต มัลทัส และเดวิด ลิตาร์โด นี้ คล้ายๆ กับคำวิจารณ์ของนักวิชาการที่สนับสนุนระบบเศรษฐกิจชุมชนในปัจจุบันของไทยเรา

ในช่วง 3 ทศวรรษแรกของศตวรรษที่ 19 กระแสแนวคิดเศรษฐศาสตร์จากสำนักคลาสสิกได้ขยายตัวเป็นกระแสหลักครอบคลุมทั้งภูมิภาคยุโรป ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั่วทั้งทวีปยุโรป และกลายเป็นกระแสความคิดทางเศรษฐศาสตร์ทางการเมืองทำให้รัฐบาลในแต่ละประเทศในยุคนั้นไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจเลย โดยปล่อยให้เอกชนดำเนินการทางเศรษฐกิจ แสวงหาผลประโยชน์อย่างเต็มที่ และได้เกิดโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในเมืองต่างๆ

ของอังกฤษ ฝรั่งเศส และอีกหลายประเทศได้เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม และการขยายตัวทางการค้าได้เกิดสภาพการณ์ที่น่าสลดใจขึ้น คือพวกกรรมกรมีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นไม่ต่างจากสัตว์ พวกกรรมกรหาได้รับผลจากความเจริญทางการค้า และอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นไม่ ชีวิตกรรมกรในโรงงานในยุคต้นของศตวรรษที่ 19 เป็นชีวิตที่ยากจนมาก มีการใช้แรงงานนานหลายชั่วโมงต่อเนื่องกัน และเสี่ยงอันตราย พร้อมกันนั้นค่าจ้างแรงงานก็ต่ำ จึงได้มีนักคิดเริ่มนำเสนอความคิดโต้แย้ง โดยเตือนให้สังคมทบทวนถึงความถูกต้องของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของสำนักคลาสสิกว่าแนวคิดของสำนักคลาสสิกที่ว่าสังคมเศรษฐกิจเป็นสังคมที่ผลประโยชน์ของทุกฝ่ายจะผสมกลมกลืนกันนั้นจะเป็นจริงหรือไม่? และในช่วงเวลานี้เองได้เกิดนักคิดเศรษฐศาสตร์แนวสังคมนิยมที่ชี้ให้เห็นถึงปัญหาของระบบวิสาหกิจของเอกชนที่ปราศจากการควบคุมและไม่คำนึงถึงรากฐานวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เคยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และได้เตือนสติให้สังคมได้คำนึงถึงชีวิตของผู้ยากไร้ในสังคมเป็นกรณีพิเศษ และได้มีการเสนอให้ลดการแข่งขันและแทนที่การแข่งขันด้วยการร่วมมือกัน โดยให้รัฐเข้ามามีส่วนวางระเบียบการแข่งขันทางเศรษฐกิจให้รัดกุมขึ้น ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ก็ได้มีนักคิดแนวสังคมนิยมที่มีความเห็นโต้แย้งและนำเสนอแนวคิดของระบบเศรษฐกิจแบบสหกรณ์ อาทิเช่น ชีสมอนดี (Jean Charles Leonard De Sismondi, 1773-1842) แซงต์-ซิมอง (Claude-Henri deRouvroy de Saint-Simon, 1760-1825) โรเบิร์ต โอเวน (Robert Owen, 1771-1858) ชาร์ล ฟูรีเอ (Charles Fourier, 1772-1837) หลุยส์ บลังค์ (Louis Blanc, 1811-1882) โดยบุคคลที่ได้กล่าวชื่อไว้นี้ได้นำเสนอแนวคิดระบบการผลิตที่ให้ความสำคัญต่อความเป็นมนุษย์ ในการทำการผลิตร่วมกันและแบ่งปันกันใช้เพื่อความสุขของชุมชน ซึ่งมีลักษณะของรากฐานของแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนที่มีกรอบความคิดประกอบทฤษฎีที่ค่อนข้างชัดเจนที่สุดในช่วงระยะเวลาของประวัติศาสตร์ 200 ปีที่ผ่านมา

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2519: 33-47) ได้อธิบายแนวคิดของนักสังคมนิยมในกลุ่มแนวคิดสังคมนิยมยูโทเปียในต้นศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นสังคมนิยมชนิดที่สมาชิกเข้ามาร่วมช่วยเหลือกันโดยสมัครใจ โดยมีมุมมองต่าง ๆ ของนักคิดในยุคนี้ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ยึดการมีชีวิตอยู่ร่วมกันและความผาสุกของชุมชนเป็นที่ตั้ง ผู้วิจัยเห็นว่านักคิดสังคมนิยมยูโทเปียหลายคนมีแนวคิดที่มีพื้นฐานเป็นปรัชญาเดียวกันกับเศรษฐกิจชุมชน ดังนี้

ชีสมอนดี

ชีสมอนดี (Jean Charles Leonard de Sismondi, 1773-1842) เป็นชาวเจนีวาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความหมายของเศรษฐศาสตร์ที่แตกต่างไปจากสำนักคลาสสิกว่า “จุดหมายของเศรษฐศาสตร์อยู่ที่มนุษย์มิใช่เป็นศาสตร์แห่งความมั่งคั่ง หรืออย่างน้อยก็อยู่ที่ความอยู่ดีกินดีทางวัตถุของมนุษย์การพิจารณาแต่ทรัพย์สินความมั่งคั่งโดยลืมนึกถึงมนุษย์เป็นก้าวแรกที่ผิดพลาดแล้ว”

เขาเห็นว่าทรัพย์สินจะถือเป็นความมั่งคั่ง ได้ก็ต่อเมื่อถูกแจกจ่ายในอัตราส่วนที่ถูกต้อง เขาให้ความสนใจมากกว่าพวกคนยากจนนั้น ได้รับผลอย่างไรจากความก้าวหน้าของเครื่องจักร และการแข่งขันในระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และได้โจมตีแนวคิดทฤษฎีของเศรษฐศาสตร์แนวทุนนิยมว่า “ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่ไม่ก่อให้เกิดผลให้มนุษย์ชาติมีความสุขมากขึ้นนั้นไม่ควรถือว่าเป็นศาสตร์เลย”

ชิสมอนดิ เป็นนักเขียนคนแรกที่เชื่อว่าสังคมอุตสาหกรรมมีแนวโน้มที่จะแบ่งมนุษย์ออกเป็นชนชั้นที่แตกต่างกันมาก คือ ผู้ใช้แรงงานและผู้ที่มีทรัพย์สิน การแข่งขันจะยิ่งทำให้พวกที่อยู่ตรงกลาง เช่น พ่อค้าขนาดเล็ก เจ้าของที่ดินขนาดเล็ก และช่างผู้ผลิตรายย่อยค่อยสูญหายไป คงเหลืออยู่เพียงนายทุนกับชนชั้นกรรมมาชีพ บุคคลสองชนชั้นนี้ยากที่จะอยู่ด้วยกันอย่างผสมกลมกลืน เพราะชนชั้นกรรมมาชีพจะมีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น สังคมเศรษฐกิจในอุดมคติของชิสมอนดิ คือ สังคมที่ชาวนามีนายของตัวเอง และกรรมกรมีเครื่องมือในการทำงานของตัวเอง กล่าวคือ เขาต้องการรักษาสภาพการผลิตอุตสาหกรรมแบบเดิมที่ช่างเพียงคนเดียวและผู้ช่วยพร้อมด้วยเครื่องมือเพียงเล็กน้อยก็ทำมาหากินได้

จากแนวคิดโดยสังเขปของชิสมอนดินี้ จะเห็นได้ว่า เป็นแนวคิดที่มีส่วนสัมพันธ์และมีความคล้ายคลึงกับแนวคิดในเรื่องเศรษฐกิจชุมชนที่เราได้เห็นอยู่ในสังคมไทยในปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปรัชญาที่ต้องการจะรักษาการเป็นผู้ผลิตขนาดย่อมของเกษตรกรในชนบท อาทิเช่น โรงสีชุมชน กลุ่มแม่บ้านทอผ้า กลุ่มชุมชนผู้ผลิตและแปรรูปอาหารพื้นบ้าน เป็นต้น

โรเบิร์ต โอเวน

โรเบิร์ต โอเวน (Robert Owen, 1771-1858) เป็นนักอุตสาหกรรมชาวอังกฤษที่มีแนวความคิดทางมนุษยธรรมโดยได้สร้างโรงงานที่เป็นตัวอย่างที่ดี ให้สวัสดิการอย่างดีแก่กรรมกร เช่น ที่อยู่อาศัย โรงอาหาร มีเจ้าหน้าที่ดูแลด้านสวัสดิการ ลดชั่วโมงทำงานจาก 17 ชั่วโมงเหลือ 10 ชั่วโมงต่อวัน ซึ่งถือว่าก้าวหน้าในยุคนั้น โอเวนได้รับยกย่องให้เป็นบิดาแห่งการสหกรณ์ แนวคิดที่สำคัญของโอเวนที่มีลักษณะเป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีการผลิตร่วมกันและแบ่งผลประโยชน์กัน โดยเขาได้เสนอให้จัดตั้งชุมชนเล็กๆ ขึ้นให้เป็นหมู่บ้านสหกรณ์การเกษตร (Villages of Cooperation) โดยนำเสนอในหนังสือที่มีชื่อเสียงคือ Report to the Count of Lanark หมู่บ้านสหกรณ์ของโอเวนนี้จะมีสมาชิกประมาณ 800-1,200 คน โดยทำกินในที่ดินประมาณ 600-1,800 เอเคอร์ โดยทำการผลิตทางการเกษตรร่วมกันและมีหลักการของหมู่บ้านสหกรณ์ก็คือ การร่วมมือ คือ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยโอเวนได้ปฏิเสธการแข่งขันของสำนักคลาสสิก เพราะเขาเห็นว่าการแข่งขันและการถือผลประโยชน์ของปัจเจกชนจะทำให้แยกมนุษยชาติเป็นชนชั้น เป็นพรรค เป็นนิกายต่างๆ และนำไปสู่การโกรธแค้น และอาชญากรรม หมู่บ้านสหกรณ์

ของโอเวนนี้มีลักษณะคล้ายกับนิคมสร้างตนเองที่รัฐบาลไทยในยุคหนึ่งได้ส่งเสริมให้ชุมชนในชนบททำการเกษตรโดยมีปัจจัยการผลิตบางส่วนใช้ร่วมกัน เช่น ยุ้งฉาง ลานตากข้าว และโรงสีของชุมชนโดยโอเวนได้เสนอ รูปแบบของหมู่บ้านเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านขนาน ให้ปลูกที่พักอาศัย มีที่เก็บของ ยุ้งฉาง และที่พักผู้ป่วยตามด้านขนานทั้ง 4 ด้าน ส่วนตรงกลางภายในรูปสี่เหลี่ยมด้านขนานให้ปลูกสร้างโบสถ์ โรงเรียน โรงครัว และโรงอาหาร ให้จัดการทำครัวร่วมกันเป็นแห่งเดียวเลี้ยงทั้งหมู่บ้าน ให้จัดโรงเรียนเรียนร่วมกันทั้งหมู่บ้าน และจัดเด็กให้รู้จักการช่วยเหลือและร่วมมือกันระหว่างเพื่อนมนุษย์แต่ยังเยาว์วัย โดยให้เด็กมีเหตุผล ไม่หลอกลวง และไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น

ความเชื่อของโอเวนจากการจัดตั้งหมู่บ้านสหกรณ์และทำการผลิตอยู่กินร่วมกันนี้ มีเป้าหมายหลักคล้ายคลึงกันมากกับระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง หรือเศรษฐกิจชุมชนที่ทำการผลิตแบบพอเพียง กล่าวคือ โอเวนมีความเห็นว่าหมู่บ้านสหกรณ์ผู้ผลิตดังกล่าวนี้จะผลิตได้พอกับความต้องการของสมาชิกในการบริโภค และเมื่อมีเหลือก็จะขายและเสียภาษีให้แก่รัฐบาลส่วนกลางด้วย

ชาร์ล ฟูรีเอ

ชาร์ล ฟูรีเอ (Charles Fourier, 1772-1837) มีแนวความคิดคล้ายกันกับโอเวน เขาเสนอก่อตั้งสมาคมในฝันชื่อ “ฟาลังสแตร์ (Phalanstere)” ซึ่งมีลักษณะบางประการคล้ายหมู่บ้านสหกรณ์ของโอเวน

ฟาลังสแตร์ ในความหมายของฟูรีเอ เป็นสังคมในฝันซึ่งเขาปรารถนาจะสร้างให้เกิดขึ้นในโลกอนาคตที่มีแต่สันติสุข ฟาลังสแตร์คล้ายกับโรงแรมหรือหมู่บ้าน มีสมาชิกอาศัยอยู่ประมาณ 1,600 คน หรือ 400 ครอบครัว ในเนื้อที่ 9 ตารางไมล์ โดยฟูรีเอให้เหตุผลว่าการอยู่ร่วมกันจะทำให้เกิดความสะดวกสบายโดยเสียค่าใช้จ่ายต่ำที่สุด สมาชิกแต่ละคนสามารถใช้โรงอาหาร ไฟฟ้า และระบบทำความร้อนของส่วนกลางและไม่ต้องยุ่งยากในเรื่องงานบ้าน ฟาลังสแตร์ จึงเป็นเสมือนโลกเล็ก ๆ ซึ่งมีความสวยงาม มีการผลิตและการบริโภคเพียงพอในตัวเอง ถ้าสินค้ามีการผลิตมากและเหลือหรือขาดก็สามารถจะแลกเปลี่ยนกับฟาลังสแตร์อื่น ๆ ได้ เจ้าของฟาลังสแตร์คือสมาชิกที่อาศัยอยู่ซึ่งจะถือหุ้น แต่สมาชิกแต่ละคนอาจจะถือหุ้นจำนวนไม่เท่ากันก็ได้ ผู้จัดการฟาลังสแตร์คือกลุ่มบุคคลที่สมาชิกเลือกเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว รอบ ๆ ฟาลังสแตร์มีที่ดิน 400 เอเคอร์ทำการเกษตร และมีโรงงานอุตสาหกรรมเท่าที่จำเป็นจริง ๆ

จะเห็นได้ว่าแนวความคิดของฟาลังสแตร์นี้มีลักษณะเป็นแนวคิดแบบเศรษฐกิจชุมชนเครือข่าย กล่าวคือ ในเศรษฐกิจชุมชนที่มีแนวทางคล้ายกันที่อยู่กระจัดกระจายกันในแต่ละจังหวัดแต่ละภูมิภาคก็สร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน พึ่งพากัน โดยไม่เอาเปรียบกันและกัน

แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดรูปนิคมการผลิตที่เรียกว่าฟาลังสแตร์ของฟูรีเอนี้ก็ดี และ หมู่บ้านสหกรณ์ของโอเวนก็ดี ต่างก็มีลักษณะร่วมกันคือประสบกับปัญหาด้านการเงินด้วยขาด แคลนเงินทุนซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐานของการจัดตั้งองค์กรทางเศรษฐกิจในรูปของสหกรณ์ผู้ผลิต ซึ่ง สมาชิกสหกรณ์ส่วนใหญ่ขาดสนเรื่องเงินทุน ส่วนผู้ที่มีเงินทุนมากก็มักจะไม่สนใจเข้าเป็นสมาชิก สหกรณ์ เพราะต้องถูกจำกัดผลตอบแทนต่อทุนของเขาและไม่มีโอกาสได้บริหารกิจการเต็มที่เช่น ธุรกิจส่วนตัว ซึ่งก็มีปัญหาคล้ายกับเศรษฐกิจชุมชนของไทยในวันนี้ซึ่งมีแต่ความคิดจิตใจที่จะ รวมตัวกันในทางที่ดี แต่ขาดเงินทุนจึงต้องใช้เงินทุนของรัฐบาลหรือภาวียากรของประชาชนเข้าไป สนับสนุน ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ก็มีปัญหาเช่นเดียวกัน และก็ได้มีนักคิด ชาวฝรั่งเศสที่เป็นนักการเมืองที่ชื่อว่า หลุยส์ บลังค์ ได้นำความคิดของฟูรีและของโอเวนนี้ไปต่อ ยอดใหม่โดยการนำสถาบันการเงินของรัฐเข้ามาดำเนินการโดยให้รัฐจัดเงินทุนเข้าไปสนับสนุนใน รูปของการกู้ยืมเงินซึ่งก็คล้ายกับรูปแบบของการจัดตั้งองค์กรเพื่อสนับสนุนเงินทุนที่รัฐบาลไทย กระทำการช่วยเหลือแก่เกษตรกรสหกรณ์ เช่น จัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ส่วนเศรษฐกิจชุมชนในชนบทไม่ว่าจะเป็นหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่ม แม่บ้านทางการเกษตร กลุ่มแม่บ้านของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ก็ล้วนแล้วแต่ได้ เงินสนับสนุนจากรัฐผ่านทางกระทรวงต่างๆ ภายใต้นโยบายของหลายรัฐบาลที่ผ่านมาจนถึง ปัจจุบัน เป็นต้น

หลุยส์ บลังค์

หลุยส์ บลังค์ (Louis Blanc, 1811-1882) เกิดในสเปน มีอาชีพเป็นทนายความและ นักหนังสือพิมพ์ ได้เสนอตั้งโรงงานสังคม (social workshop) หรือโรงงานแห่งชาติ (national workshop) ขึ้น โรงงานนี้เกิดจากผู้ผลิตในอาชีพเดียวกันทั้งในทางเกษตร และอุตสาหกรรม รวบรวมกันตั้งสหกรณ์ผู้ผลิตขึ้นใหม่แต่ละสาขาการผลิต แล้วยืมเงินทุนจากรัฐบาล คนงานทุกคน ที่ให้คำมั่นว่าจะใช้เงินคืนจะมีสิทธิรับเงินทุน เงินทุนนี้ในระยะแรกจะมีการคิดดอกเบี้ย แต่ต่อไป จะยกเลิกดอกเบี้ยโรงงานแห่งชาติจะจ่ายค่าจ้างให้แรงงานทุกคนเท่ากัน การปกครองในโรงงานจะ ทำโดยการเลือกตั้งระหว่างกรรมกรกันเอง หลุยส์ บลังค์ คาดหวังว่าโรงงานแห่งชาติจะเป็น ต้นแบบให้โรงงานเอกชนที่ขาดแรงจูงใจจากรัฐต้องเลิกล้มไป เพราะแรงงานจะหันมา ทำงานในโรงงานแห่งชาติหมด และระบบเศรษฐกิจจะประกอบด้วยสหกรณ์ ผู้ผลิตที่ได้รับ เงินทุนช่วยเหลือจากรัฐบาล คือ โรงงานแห่งชาติเท่านั้น แนวคิดของหลุยส์ บลังค์ ก้าวไกลกว่า โอเวน และฟูรีเอ ในเรื่องบทบาทของรัฐ คือ ได้เน้นให้รัฐมีส่วนรับผิดชอบด้วยในการสร้างสังคม ใหม่โดยเฉพาะการช่วยตั้งโรงงานแห่งชาติ แต่การเข้ายุ่งเกี่ยวของรัฐเช่นนี้ก็ถูกโต้แย้งว่าเป็นการ ทำลายเสรีภาพ แต่บลังค์ ก็ตอบว่าเสรีภาพที่ปราศจากโอกาสที่จะใช้ก็คือการกดขี่ เมื่อนुकคดง

และไม่มีเครื่องมือหาเลี้ยงชีพเขาก็ต้องตกเป็นเหยื่อของผู้ที่รวยกว่าหรือการศึกษาดีกว่าเท่ากับว่า เสรีภาพของเขาหมดไปนั่นเอง การเข้าช่วยเหลือให้ทุนสหกรณ์จากรัฐนั้น บลัซค์เห็นว่าเป็นเรื่องที่ถูกต้องอย่างยิ่ง เพราะว่ารัฐเป็นสถาบันที่เป็นกลางไม่ใช่เครื่องมือของชนชั้น แนวคิดของบลัซค์จึงเป็นการใช้สถาบันรัฐที่มีอยู่เดิมปรับปรุงระบบเศรษฐกิจการเมือง แต่สุดท้ายแนวทางของระบบเศรษฐกิจแบบหลายส์ บลัซค์ ก็พังครืนไป ดังจะเห็นได้ว่าระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในฝรั่งเศสและในภาคพื้นยุโรปทั้งหมดกลายเป็นระบบทุนนิยมสมบูรณ์แบบที่ปัจจัยการผลิตหลักเป็นของเอกชน กล่าวโดยสรุปแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในยุโรปได้ก่อตัวขึ้นด้วยแนวคิดที่เป็น อุดมคติที่ต้องการเห็นมนุษย์มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยร่วมกันเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ทำงานร่วมกันและแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน แต่น่าเสียดายที่แนวความคิดที่งดงามนี้เป็นที่จดจำของคนทั่วไปเพียงแค่วันที่ทางประวัติศาสตร์

2.4 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในรัสเซีย

แนวคิดการต่อสู้ของ 2 กระแสแนวคิด ระหว่างแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอันได้แก่ระบบทุนนิยม และแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสรอง อันได้แก่แนวคิดสังคมนิยมหรือเศรษฐกิจชุมชนนี้มีได้มีอยู่เพียงในภาคพื้นยุโรป หากแต่ได้เกิดขึ้นในหลายภูมิภาคของโลก แต่เราสามารถจะศึกษาได้จากหลักฐานการจดบันทึก หรือจากการนำเสนอทางเอกสารของนักปรัชญานักคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่มีรูปการณ์ทางทฤษฎีชัดเจน อาทิเช่น แนวคิดในเรื่องเศรษฐกิจชุมชนทางการเกษตรของชาวนาในรัสเซีย ที่เรียกว่าขบวนการ นารอดนิก (Narodnik) มีประวัติความเป็นมาจากขบวนการชาวนาภายใต้การนำของ เยเมเลียช อีวาโนวิช ปูกาโชฟ (Yemelyan Ivanovich Pugachov, 1740 หรือ 1742-1775) ได้ทำการก่อกบฏขึ้นยึดดินแดนตอนใต้ของเทือกเขาอูราล ซึ่งพวกกบฏนี้ได้ทำการแจกจ่ายที่ดินให้ชาวนาและปลดปล่อยชาวนาโดยชาวนาไม่ต้องเสียภาษีให้รัฐยกเลิกระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินของขุนนางพยายามทำลายรัฐของศักดินาในที่สุดขบวนการนี้ก็ถูกปราบปรามลง แต่ทว่าแนวคิดนี้ได้สืบทอดต่อมาจนกระทั่งถึงการปฏิวัติใหญ่ในรัสเซียในปี 1917 และหลังจากนั้น

นารอดนิก นี้คือรูปแบบหนึ่งของแนวคิดแนวสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในรัสเซียโดยปรับเข้ากับสถานการณ์พิเศษของรัสเซียเป็นสังคมนิยมแบบชาวนา สาระใจกลางของสังคมนารอดนิกคือ ความชื่นชมและนิยมวิถีชีวิตแบบชาวบ้านของรัสเซียธรรมดา โดยเฉพาะชื่นชมต่อชาวนาและสถาบันดั้งเดิมของรัสเซีย คือชุมชนหมู่บ้าน ความคิดนารอดนิกนี้เกิดจากการที่ชาวนาต้องการเป็นอิสระจากเจ้าที่ดิน และขณะเดียวกันก็ต้องการหลีกเลี่ยงการพัฒนาแบบทุนนิยม ต้องการรักษาและพัฒนาารูปแบบก่อนทุนนิยมให้เจริญก้าวหน้า เลนิน ซึ่งเป็นผู้นำการปฏิวัติใหญ่ในรัสเซียปี 1917 ได้ประเมินคุณค่าของพวกนารอดนิกว่า “นารอดนิกเป็นระบบประชาธิปไตยของชาวนาในรัสเซีย”

ลักษณะสำคัญของนารอดนิก คือเน้นที่ชนชั้นชาวนาและชุมชน โดยไม่ส่งเสริมให้ชาวนาเป็นปัจเจกชนแบบชาวนาในยุโรป แต่ปรารถนาให้ชาวนารักษาและพัฒนาชุมชนหมู่บ้านอิสระ ซึ่งเป็นสถาบันที่เป็นพื้นฐานของสังคมและวัฒนธรรมรัสเซีย หากจะรับแนวคิดเรื่องเสรีภาพจากตะวันตกก็คือนำมาผสมกับแนวคิดเรื่องชุมชนเป็นหลักโดยนำเทคโนโลยีเข้ามาบ้างเท่านั้น

ในช่วงศตวรรษที่ 18 ในขณะที่ยุโรปมีแนวคิดที่ขยายตัวของระบบแนวคิดทุนนิยมดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักนี้ได้ขยายตัวไปทั่วทั้งภาคพื้นยุโรปและเข้าไปในรัสเซียด้วยเช่นกัน นักคิดนารอดนิกอื่นๆ ที่มีส่วนสำคัญ อาทิเช่น วีพี โวโรนต์ซอฟ (V.P. Vorontsov, 1847-1918) เอ็น เอฟ ดาเนียลสัน (N.F. Danielson, 1844-1917) เอ็น เค มิฮาิลอฟสกี (N. K. Mikhailovskiy, 1824-1904) และ เอส เอ็น ยูจานอฟ (S.N. Yujanov, 1849-1910) ก็มีแนวความคิดคัดค้านระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและเน้นระบบเศรษฐกิจชุมชนชาวนาแบบรัสเซียโดยเขาได้ตั้งคำถามว่า “รัสเซียจำเป็นต้องเดินไปสู่เส้นทางทุนนิยมหรือเปล่า?” คำตอบของพวกเขาก็คือเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจของรัสเซียไม่ใช่เส้นทางทุนนิยมด้วยเหตุผลต่าง ๆ นานา และเน้นว่าควรสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนมากกว่าให้ชุมชนครอบครองเป็นเจ้าของมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและพัฒนาการผลิตไปเป็นชาวนารายย่อย เป็นต้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541: 9-12)

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนของไทยก็มีรากของความคิดที่ชุมชนเกษตรกรในชนบทและต้องการคงความเป็นเกษตรกรรายย่อยอยู่ในชุมชนในชนบทโดยเป็นอิสระจากเจ้าของที่ดินและไม่อยู่ในอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งมีปรัชญาแนวคิดใกล้เคียงกับแนวคิด “นารอดนิก”

2.5 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในอินเดีย

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนและแนวคิดเศรษฐกิจแบบพึ่งตัวเอง โดยเฉพาะของชุมชนในชนบทนั้น ในอินเดียก็ได้มีแนวคิดที่สำคัญนี้เกิดขึ้นในช่วงต้นของศตวรรษที่ 20 โดยมีมหาตมะ คานธี (Mohandas Karamchand Gandhi, 1869-1948) เป็นผู้นำ แต่เนื่องจากคานธีเป็นนักคิดและนักต่อสู้กับลัทธิล่าอาณานิคมที่ยิ่งใหญ่ของอินเดียและของโลกในฐานะผู้นำขบวนการมวลชนที่ใช้ลัทธิอหิงสา คือต่อสู้กับเจ้าอาณานิคมด้วยสันติวิธีจนกระทั่งนำอินเดียไปสู่เอกราชในปี ค.ศ. 1947 ดังนั้นภาพลักษณ์ของคานธีจึงโดดเด่นในฐานะนักต่อสู้ทางการเมือง แต่หากมองลึกลงไปในแนวคิดหลักและนโยบายของคานธีที่สร้างขึ้นในการต่อสู้ทางการเมืองก็ได้พัฒนามาเป็นแนวนโยบายของพรรคการเมืองใหญ่คือพรรคคองเกรสของอินเดีย จะเห็นได้ว่าแนวความคิดของคานธีนั้นได้มีสาระสำคัญที่เป็นหลักเศรษฐศาสตร์และเป็นทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่ได้มีการพิสูจน์โดยคนจำนวนมากนับพันล้านในอินเดีย ซึ่งถือได้ว่าคานธีเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ของ

โลกในแนวความคิดของระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง หรือเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ คานธี ได้เสนอแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรมของอินเดีย โดยเน้นอุตสาหกรรมขนาดย่อมในชนบทและให้กระจายสู่ทุกครัวเรือน โดยในขั้นแรกเขาเสนอให้ทุกครัวเรือนทอผ้าและปั่นฝ้ายใช้เองและอยู่อย่างอดออมพึ่งตนเอง รวมตลอดทั้งนำแนวความคิดพึ่งตนเองนี้เรียกร่องกับสังคมอินเดียทั้งหมดทั้งคนในชนบทและในเมือง ทั้งคนยากจนและคนรวย โดยเรียกร่องให้คนร่ำรวยในเมืองแสดงความรับผิดชอบด้วยการเลิกใช้ผ้าที่ทอจากโรงงานและผ้าที่นำเข้าจากต่างประเทศและให้หันมาใช้ผ้าทอมือของชาวบ้านของอินเดียด้วยเครื่องปั่นฝ้าย ซึ่งในอินเดียในช่วงเวลานั้นก็มี 2 แนวความคิดในการต่อสู้เพื่อเอกราชของอินเดีย กล่าวคือ แนวหนึ่งเป็นของคานธี ที่เสนอให้สังคมอินเดียพึ่งตนเองใช้สินค้าที่ผลิตขึ้นเอง และอยู่อย่างพอเพียงกับอีกกระแสแนวหนึ่งที่เสนอให้เร่งสร้างพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่บวกกับการพัฒนาเกษตรกรรมและพาณิชยกรรมแบบสมัยใหม่ เพื่อให้อินเดียทันสมัยและต่อสู้กับเจ้าอาณานิคม

แนวคิดทางเศรษฐกิจของคานธีที่เป็นเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองหรือเศรษฐกิจชุมชนแบบพอเพียงนี้ประกอบด้วยแนวคิดหลัก 6 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ระบบเศรษฐกิจจะต้องมีคุณธรรมกำกับ
2. แนวคิดเรื่องการจำกัดความต้องการ
3. แนวคิดเรื่องกฎการใช้แรงงานเพื่ออาหาร
4. แนวคิดเรื่องการกระจายผลผลิต และเทคโนโลยี
5. แนวคิดเรื่องชุมชนและสังคมพึ่งตนเอง
6. แนวคิดเรื่องทรัพย์สิน

เพื่อทำความเข้าใจกับแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชนในภาคความคิดของผู้นำอินเดียนี้ จึงขอนำแนวคิดหลักทั้ง 6 ประการนี้ มานำเสนอโดยย่อ กล่าวคือ

1. ระบบเศรษฐกิจจะต้องมีคุณธรรมกำกับ

คานธีได้เน้นหลักพื้นฐานทางจริยธรรมเป็นตัวกำกับระบบเศรษฐกิจ นั่นคือระบบเศรษฐกิจที่ดีจะต้องมีการเกื้อกูลช่วยเหลือกัน โดยคานธีมองว่าการขยายตัวของทุนนิยมในอินเดียเป็นตัวทำลายระบบเศรษฐกิจดั้งเดิมของประเทศอินเดียที่ติดอยู่แล้ว โดยการคุกคามทรัพยากรจากชนบทไปสู่เมืองใหญ่ ๆ ในอินเดียและนำส่งออกไปประเทศอังกฤษ และเห็นว่าระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในเมืองเป็นตัวทำลายหัตถกรรมและอุตสาหกรรมรายย่อยของคนพื้นเมือง ทำให้คนเหล่านี้ต้องถอยร่นกลับสู่ชนบท เป็นตัวซ้ำเติมปัญหาการว่างงานในชนบทที่มีมากอยู่แล้วให้เลวร้ายลงไปอีก ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวคิดในข้อนี้ก็แสดงให้เห็นชัดเจนว่าเศรษฐกิจชุมชน โดยแท้จริงนั้นต้องเผชิญหน้ากับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ดังนั้นการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนในการศึกษาของการวิจัยฉบับนี้จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงการเผชิญหน้าระหว่างความแตกต่างของทั้งสองระบบ และเพื่อหาจุดแข็งและจุดอ่อนของระบบเศรษฐกิจชุมชนเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ในท่ามกลางกระแสธารอันเชี่ยวกรากของระบบทุนนิยมในประเทศไทยและในระบบทุนนิยมโลก

2. แนวคิดเรื่องการจำกัดความต้องการ (The Limitation of Wants)

หลักคิดทางเศรษฐศาสตร์ของคานธีในข้อนี้แตกต่างโดยสิ้นเชิงกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกล่าวคือคานธี เชื่อว่าพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องควบคู่ไปกับพฤติกรรมทางศีลธรรม ดังนั้นความพึงพอใจในวัตถุก็ดี ความต้องการในวัตถุก็ดีของมนุษย์นั้นจะต้องผ่านกระบวนการทางด้านกล่อมเกลாதทางด้านความรู้ ประสบการณ์ และที่สำคัญคือจะต้องกำกับด้วยหลักจริยธรรม ในขณะที่เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก หรือเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมนั้นมีหัวใจสำคัญคือการอยู่ดีกินดีของปัจเจกบุคคล ซึ่งควรจะต้องได้รับการตอบสนองสูงสุดต่อความปรารถนาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เงินเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดและเป็นสิ่งปรารถนาสำคัญที่สุดของระบบทุนนิยม แต่ในแนวความคิดของคานธีเงินไม่ใช่สิ่งที่สูงสุดที่มนุษย์ควรจะต้องการ โดยคานธีเน้นว่ามนุษย์พึงจำกัดความต้องการของตนเอง โดยเลือกที่จะตอบสนองความต้องการของจิตใจเพียงบางอย่างเท่านั้น ซึ่งก็คือการกินอยู่อย่างพอเพียง กล่าวคือ หากเราปลูกผลไม้ได้ไว้ก็กินผลไม้ของตนเองที่ปลูกไว้ไม่ต้องไปเสียเงินซื้อของคนอื่น และเมื่ออยากเปรี้ยวอยากหวานอะไรก็ออคมพยายามหากินในสิ่งที่ตนมี ส่วนที่ไม่มีก็ลดละลงเสีย

กรอบแนวคิดของคานธีนี้ก็ตรงกับที่เราได้ทราบในแนวความคิดเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงของไทยเราในปัจจุบันนี้นั่นเอง หากจะได้เปรียบเทียบแนวคิดการจำกัดความต้องการของคานธีกับแนวคิดเรื่องความประหยัดหรือการอดออมในระบบเศรษฐกิจพอเพียงของไทยแล้วจะเห็นว่ามีความคล้ายกันและมีแนวคิดทางศาสนาเจือปนร่วมอยู่ด้วย

3. แนวคิดเรื่องกฎการใช้แรงงานเพื่ออาหาร (The Doctrine of Bread-Labor)

แนวคิดนี้กล่าวโดยความเข้าใจโดยทั่วไปนั่นก็คือทำการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักมิใช่ผลิตเป็นสินค้าเพื่อนำไปหากำไร แต่แนวคิดเรื่องกฎการใช้แรงงานเพื่ออาหารของคานธีมีส่วนลึกกลงไปในทางการเมืองอีกนั่นคือ คานธีให้ความสำคัญต่อการใช้แรงงานสมองน้อยกว่าโดยถือว่าแรงงานสมองมีไว้เพื่อตอบสนองจิตวิญญาณและความพึงพอใจทางจิตเท่านั้นจึงไม่ควรเรียกร้องค่าตอบแทนมาก โดยเขายกตัวอย่างว่ารัฐในยุคมคตินั้นบุคคลเช่นหมอและนายความควรจะต้องทำงานเพื่อประโยชน์ของสังคมมิใช่ทำงานเพื่อตนเอง และหากยึดหลักการนี้ก็จะทำให้มนุษยชาติเปลี่ยนจากการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดมาเป็นการต่อสู้เพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมเพราะเมื่อทุกคนผลิตเพื่อบริโภคมิได้ผลิตเพื่อกำไรส่วนที่ผลผลิตเกินมาก็เลิกเปลี่ยนเกื้อกูลกันในสังคม

ซึ่งการผลิตเพื่อบริโภคนี้ในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดขึ้นในประเทศไทยก็มี ส่วนคล้ายคลึงกับแนวคิดของคานธีในส่วนนี้ คือเน้นว่าทำการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก เมื่อเหลือจึงขายแต่ไม่ได้หลงใหลอยู่กับสิ่งที่เป็นกำไร เว้นเสียแต่ว่าเมื่อผลิตได้มากก็นำไปขายได้มากขึ้น แต่นั่นก็ขึ้นอยู่กับที่การบริโภคให้พออยู่พอกินเป็นพื้นฐาน

4. แนวคิดเรื่องการกระจายการผลิตและเทคโนโลยี

ในบรรดาความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของคานธี แนวคิดที่คัดค้านการพัฒนา อุตสาหกรรมและการคัดค้านการใช้เครื่องจักรกลจะเป็นที่รับรู้กันมากที่สุด แต่โดยแท้จริงแล้ว คานธีมิได้คัดค้านอุตสาหกรรมเครื่องจักรกลและเทคโนโลยีโดยตัวของมันเอง เพียงแต่เขาเห็นว่า โดยสภาพพื้นฐานของสังคมอินเดียที่เป็นสังคมกสิกรรมและมีประชากรที่มีการว่างงานและการว่างงานแอบแฝงจำนวนมาก อุตสาหกรรมจะไม่สามารถรองรับแรงงานจำนวนมากเหล่านี้ได้แน่นอน แต่กลับจะยิ่งซ้ำเติมภาวะการว่างงานให้เลวร้ายลงไปอีก เพราะเครื่องจักรจะเข้ามาทดแทนแรงงานมนุษย์ อีกทั้งจะทำให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจทางเศรษฐกิจไปจนถึงการผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองไว้ในมือของคนกลุ่มเดียว ขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่จะถูกเอาเปรียบและปราศจากอำนาจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความปรารถนาของคานธีที่ฝันถึงสังคมที่มีอำนาจแต่อำนาจนั้นจะต้องอยู่ในตัวประชาชนคนธรรมดาและชุมชนหมู่บ้าน คานธีเสนอทางออกด้วยการกระจายการผลิตลงไปให้ประชาชนและหมู่บ้าน โดยเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดย่อม เกษตรกรรม และปศุสัตว์ สำหรับอุตสาหกรรมหลักที่จะสนับสนุนนั้นต้องส่งเสริมการพัฒนา อุตสาหกรรมขนาดย่อม เช่น ไฟฟ้า ถ่านหิน เหล็กกล้า รถไฟ การผลิตเครื่องจักรต่างๆ ก็ให้อยู่ในการควบคุมของรัฐคานธีได้ให้ข้อเสนอที่น่าสนใจว่าการกระจายรายได้จะเป็นจริงก็ต่อเมื่อมีการกระจายการผลิตและการกระจายผลผลิตซึ่งจะต้องกระทำไปด้วยกันและอยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน

5. แนวคิดเรื่องชุมชนและสังคมพึ่งตนเอง

ความคิดเรื่องชุมชนและสังคมพึ่งตนเองนี้เป็นหัวใจหลักของแนวความคิดทาง เศรษฐกิจของคานธี โดยจะเห็นว่าแนวความคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นของคานธีนั้นล้วนแล้วแต่ อยู่ในส่วนสำคัญของหัวใจที่พึ่งตนเอง ประหยัดอดออมทั้งสิ้น

6. แนวคิดเรื่องทรัสต์ชิพ (Trusteeship)

คานธีได้เสนอแนวคิดทรัสต์ชิพนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นทางเลือกที่สามระหว่างแนวทาง สังคมนิยมและทุนนิยม อาจจะถูกกล่าวได้ว่าทรัสต์ชิพนี้เป็นหลักการเกี่ยวกับระเบียบการทาง เศรษฐกิจหลักตามแนวคิดเศรษฐกิจแบบคานธี โดยคานธีมีความชื่นชมและเห็นความสำคัญของ คุณค่าและความดีริเริ่มของปัจเจกชนและเอกชนอย่างยิ่ง โดยเขาเห็นว่าหากสมบัติที่ดิของมนุษย์ อันนี้ได้สูญหายไปอันเป็นผลจากการครอบงำทางเศรษฐกิจของคนร่ำรวยเสียแล้ว ก็เป็นเรื่องน่า

เสียชีวิตอย่างยิ่ง ดังนั้นหลักการทรัสต์ซิฟเป็นการผนวกข้อดีของกิจการในส่วนเอกชนให้เข้ากับการเป็นเจ้าของโดยสังคม (social ownership) คานธีเน้นที่การเปลี่ยนระบบคุณค่าที่ชักใยอยู่เบื้องหลัง การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและเป็นตัวกำหนดสถาบันต่างๆ ในสังคม ในช่วงแรก ๆ ของการเสนอแนวคิดนี้ คานธีจะพยายามอธิบายถึงคุณค่าและมุมมองใหม่ และเรียกร้องต่อคนรวยว่าพวกเขาควรมีใจเจ้าของทรัพย์สินสมบัติ ทรัพย์สินสมบัติจริง ๆ แล้วเป็นของสังคม ดังนั้นคนรวยจะต้องมองตนเองเป็นเพียงผู้ดูแล (trustee) ทรัพย์สินเหล่านั้น และใช้ทรัพย์สินนั้นเพื่อสิ่งจำเป็นในชีวิตเท่านั้น ส่วนที่เหลือจะต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของสังคม คานธีเห็นว่าการเสนอทฤษฎีสังคมนิยมโดยจัดการยึดทรัพย์สินสมบัติของเจ้าที่ดินและเจ้านายต่าง ๆ โดยกฎหมายบังคับนั้นเป็นความรุนแรง ดังนั้นเขาจึงเสนอว่าคนรวยที่มีทรัพย์สินนั้นควรจะลดความโลภและความอำนาจในการเป็นเจ้าของลงมาโดยการควบคุมตนเอง โดยให้รู้สึกว่าเป็นของส่วนรวม เพียงแต่คนรวยเหล่านั้นเป็นผู้อาศัยดูแลเท่านั้น ซึ่งเป็นแนวความคิดในเชิงอุดมคติที่ไม่ต้องการเห็นความรุนแรงจากการกระทำในแนวทางแบบสังคมนิยม แต่ต้องการให้มีการบริจาคตริพย์ก็ดีหรือมีการแบ่งปันให้แก่คนจนใช้ร่วมกันก็ดี โดยหัวใจของแนวคิดนี้ก็คือให้ทุกคนเสียสละสำนึกได้ด้วยตนเองมากกว่าที่จะให้กฎหมายบังคับซึ่งจะไม่เกิดความเจ็บปวด

แต่อย่างไรก็ตามในหลักการเศรษฐกิจแบบคานธีที่กล่าวมาข้างต้นนี้ก็ไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้อันเป็นผลมาจากการปฏิเสธของพรรคองเกรสที่นำโดย ยวหาร์ลาล เนห์รู โดยผู้นำพรรคองเกรสและสมาชิกพรรคองเกรสส่วนใหญ่เห็นว่าความคิดของคานธีเป็น “อุดมคติ” เกินไปทำไม่ได้ และประเทศอินเดียจะหวนกลับไปสู่หัตถกรรมและอุตสาหกรรมหมู่บ้านแบบดั้งเดิมไม่ได้ ในศตวรรษที่ 20 พรรคองเกรสต้องการกุมอำนาจศูนย์กลางใช้อำนาจในการวางแผนการพัฒนาประเทศจากศูนย์กลางเพื่อสร้างเศรษฐกิจของประเทศให้รุ่งเรืองตามมาตรฐานประเทศที่พัฒนาแล้วในโลกยุคใหม่ แม้คานธีจะได้ถึงแก่กรรมไปแล้วเมื่อเดือนมกราคม 1948 และแม้พรรคองเกรสจะได้ปฏิเสธแนวความคิดของคานธีก็จริงแต่หลักการหลายอย่างของคานธียังถือปณอยู่ในวิถีชีวิตของคนอินเดียอยู่ในขณะนี้และมีผลต่อระบบเศรษฐกิจในภาวะการแข่งขันกับระบบทุนนิยมโลกที่เป็นอยู่ดังที่เราเห็นกันในทุกวันนี้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541: 179-207)

2.6 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในลาตินอเมริกา

ประเทศต่าง ๆ ในอเมริกาใต้ หรือลาตินอเมริกา ซึ่งส่วนใหญ่ตกเป็นอาณานิคมของประเทศในยุโรปและมีโครงสร้างพื้นฐานการผลิตจากชนพื้นเมืองที่ทำการเกษตรเป็นชาวอินเดีย ดังนั้นลักษณะแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนจึงมีลักษณะของความขัดแย้งทางชนชาติระหว่าง

ชนพื้นเมืองที่เป็นชาวอินเดียน เจ้าอาณานิคมซึ่งเป็นคนที่มีเชื้อชาติมาจากยุโรป ดังนั้นแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนจึงมีที่ต้นเจือปนด้วยแนวคิดทางการเมืองของการต่อสู้เพื่อเอกราช โดยแยกกันไม่ออกระหว่างแนวคิดทางการเมืองที่ผลิตกับอุดมการณ์ทางการเมือง

ในลาตินอเมริกาที่มีประชากรอินเดียนอยู่มากและหนาแน่นที่สุดคือประเทศเปรูแถบเทือกเขาแอนดีส (Andes) รวมไปถึงบางส่วนของประเทศเอกวาดอร์ (Ecuador) และโบลิเวีย ประมาณว่าในปัจจุบันมีประมาณ 10 ล้านคน อยู่ในเปรูประมาณ 7-8 ล้านคน แต่ในสมัยก่อนที่สเปนจะเข้ามาปกครอง ประมาณศตวรรษที่ 16 ชาวอินเดียนมีมากกว่านี้ ทั้งชาวลาตินอเมริกามีประมาณกันว่าจะอาจไม่ต่ำกว่า 10 ล้านคน แหล่งที่เจริญที่สุดของลาตินอเมริกาคือเปรู มีศูนย์กลางของจักรวรรดิที่ใหญ่ที่สุดของชาวอินเดียนเผ่าอินคา (Inca) อยู่ที่นครคูสโก (Cuzco) บนที่ราบสูงระหว่างภูเขาตอนกลางของเทือกเขาแอนดีส ชาวอินคา มีระบบการปกครองแบบรัฐสวัสดิการมีหมู่บ้านที่เป็นแบบระบบชุมชน กล่าวคือ มีการพัฒนาที่ดินทำการเกษตรแบบขั้นบันไดแบบมีกรรมสิทธิ์ร่วมกัน มีระบบการชลประทานที่ดี โดยปลูกมันฝรั่ง ข้าวโพด และจับปลา

การล่าเมืองขึ้นและการยึดครองเปรูของสเปนได้ก่อให้เกิดภัยพิบัติอย่างใหญ่หลวงต่อชาวอินเดียน อาณาจักรอินคาถูกทำลาย สเปนเข้าปกครองบังคับแรงงานชาวอินเดียนไปทำงานในเมืองแร่เงินและเหมืองแร่ทองคำ ชุมชนอินเดียนต้องแตกสลายแยกย้ายกันอยู่ต้องทำงานหนัก ชาวสเปนได้ยึดที่ดินของชุมชนชาวอินเดียนมาเป็นกรรมสิทธิ์และใช้แรงงานของชาวอินเดียนเป็นทาสทำการผลิตข้าวสาลีและเลี้ยงสัตว์ เพื่อเลี้ยงชาวเมืองที่อพยพมาจากยุโรปมาตั้งถิ่นฐานรวมตลอดทั้งทำการผลิตเพื่อส่งออก เช่น น้ำตาลและฝ้าย ในปี ค.ศ. 1700 ได้เกิดระบบที่ดินผืนใหญ่โดยเจ้าที่ดินเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ได้กระจายไปในละตินอเมริกา สภาพการณ์ดังกล่าวยังเป็นการทำลายการผลิตแบบพอเพียงที่ชาวอินเดียนใช้เป็นวิถีชีวิตในการเลี้ยงตัวเองให้แตกสลายและลดน้อยลงทุกที และเมื่อต้นศตวรรษที่ 19 ลาตินอเมริกาได้ประกาศเอกราชจากสเปน แต่เนื่องจากการต่อสู้เพื่อเอกราชนั้นผู้นำในการทำสงครามกับสเปนกลับกลายเป็นชนชั้นเจ้าที่ดินและกรรมสิทธิ์ ชาวสเปนที่เกิดและเติบโตในลาตินอเมริกา ดังนั้นเมื่อปลดปล่อยการเป็นอาณานิคมจากสเปนแล้ว จึงไม่มีการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจทางการเมืองในระบบของเจ้าที่ดิน ไม่เพียงแต่เท่านั้นระบบการถือครองที่ดินขนาดใหญ่ยังขยายตัวออกไปเพื่อทำหน้าที่ทางการเมืองการผลิตเพื่อส่งสินค้าออก ดังนั้นสภาพความเป็นอยู่ของชาวอินเดียนจึงไม่ดีขึ้น แม้ความคิดเสรีนิยมจะเริ่มฟักตัวในหมู่กรรมสิทธิ์ และกลุ่มผู้มีอาชีพอิสระแต่ลักษณะหลักของระบบการเมืองก็ยังเป็นเผด็จการของชนชั้นเจ้าที่ดินและทหารที่มีแนวความคิดเป็นแบบอนุรักษนิยม ดังนั้นภายใต้สภาพการณ์เช่นนี้ได้ก่อให้เกิดแนวคิดที่สำคัญของชาวอินเดียนขึ้นในกลางศตวรรษที่ 19 ในหลายประเทศที่มีชาวอินเดียนอาศัยอยู่ อาทิเช่น เปรู โบลิเวีย เอกวาดอร์ กัวเตมาลา และเม็กซิโก แต่เฉพาะในประเทศเปรูที่เป็นประเทศ

ศูนย์กลางของการปกครองในวัฒนธรรมของอินเดียนชาวอินคานั้นแนวคิดได้พัฒนาเป็นระบบที่สุด มีการนำเสนอเป็นเอกสารอย่างเป็นระบบจากนักคิดนักเขียนหลายท่าน

ฮิลเดอบรันโด คาสโตร โปโซ (Hildebrando Castro Pozo, 1890-1945) เป็นนักคิดคนหนึ่งที่เสนอแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน เขาเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลทำงานกิจการด้านอินเดียน ใน ค.ศ. 1924 เขาเขียนหนังสือว่าด้วยชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนพื้นเมือง Nuestra Comunidad Indigena (Our Indigenous Community) คาสโตร โปโซ ได้ใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนอินเดียนจริง ๆ และค้นคว้าวิจัยด้วยตนเอง เขาระบุว่าชุมชนชาวอินเดียนเป็นองค์กรที่สมาชิกมีความผูกพันทางสายเลือด เป็นรูปแบบที่โดยพื้นฐานไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปเลยตั้งแต่ที่เป็นอยู่ในสมัยก่อนอาณานิคม เขาได้เขียนถึงประเพณีทางสังคม วิถีทางทางการผลิตทางการเกษตร ระบบชลประทาน รูปแบบแห่งการถือครองที่ดินและระบบกรรมสิทธิ์ แม้ชาวอินเดียนจะต้องตกเป็นทาสแรงงานในไร่นาขนาดใหญ่ของนายทุนเจ้าที่ดินชาวต่างชาติ พวกอินเดียนก็สามารถรักษามรดกวัฒนธรรมและคุณค่าสังคมแบบเดิมเอาไว้ได้ พวกอินเดียนรักษาประเพณีโบราณของการรวมหมู่การใช้แรงงาน ประเพณีการปฏิบัติทางสังคมการเมือง ศิลปะ บทเพลง การร่ายรำ และประเพณีพื้นบ้าน เป็นต้น ถึงแม้ว่าพวกพระคาทอลิกจะพยายามสักเท่าใดเพื่อจะทำให้ชาวอินเดียนนับถือพระเจ้าในศาสนาคริสต์ แต่ชาวอินเดียนก็ยังคงนับถือเจ้าแม่ธรณีซึ่งเป็นเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น คาสโตร โปโซ เสนอว่าในอนาคตชาวเปรูควรใช้ระบบสังคมเศรษฐกิจสหกรณ์ ซึ่งเขาคิดว่าจะจะเป็นระบบสมัยใหม่ที่โยงอย่างลึกซึ้งกับระบบเกษตรกรรมรวมหมู่ (agrarian collectivism) เขาเชื่อมั่นว่าหากชาวอินเดียนในประเทศเปรูมีโอกาสจะพัฒนาตามธรรมชาติก็จะพัฒนาการผลิตทางการเกษตรแบบรวมหมู่ตามพื้นฐานวัฒนธรรมดั้งเดิม หากไม่ถูกแทรกแซงจากการรุกรานของสเปนเสียก่อน

วัลคาเซล (Luis E. Valcarcel, 1891) เป็นปัญญาชนชาวเปรู เป็นนักชาติพันธุ์วิทยา (ethnology) ได้เสนอแนวคิดที่สนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนแต่โน้มเอียงไปในทางการสร้างจิตสำนึก โดยมีแนวโน้มในเรื่องของพลังจิต โดยเขาเสนอลัทธิแอนเดียนนิสม์ (andeanism) ซึ่งเขามีความเห็นที่แนวคิดนี้ไม่ไกลเกินกว่าแนวทางทางการเมือง เพราะเป็นการฟื้นฟูจิตใจของชนพื้นเมืองให้มีชีวิตชีวา เป็นตัวของตัวเอง แม้ว่าสเปนจะพยายามทำลายชาวอินเดียนและแยกสลายจิตใจของชาวอินเดียน แต่เขาเชื่อมั่นว่าเทือกเขาแอนดีสก็มีพลังที่จะเติมชีวิตใหม่และสร้างชนชาติอินเดียนขึ้นมาใหม่ได้เรื่อย ๆ มีพลังคนหนุ่มสาวเกิดขึ้นด้วยการสัมผัสกับผืนแผ่นดินแห่งเทือกเขาแอนดีส และคู่ศอกซึ่งเป็นนครหลวงเก่าของอินคาที่มีร่างกายและจิตวิญญาณของประเทศที่เขาเชื่อมั่นว่าหากดำเนินการเช่นนี้แล้วชาวอินเดียนจะฟื้นอำนาจและวัฒนธรรมของเชื้อชาติของตนขึ้นมาได้ และสุดท้ายจะนำไปสู่การดำเนินการตามข้อเสนอ คือ การปฏิรูปการถือครองที่ดินอย่างถึงราก

(a radical agrarian reform) โดยมีสาระสำคัญในการจัดทำกรแบ่งการถือครองที่ดินใหม่ โดยแบ่งปันให้แก่ชุมชนหรือกลุ่มเพื่อทำการผลิตตามวิถีทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของชาวอินเดียน

แนวคิดของปัญญาชนหลายท่านในลาตินอเมริกาล้วนแล้วแต่มองปัญหาที่ใกล้เคียงกันด้วยความวิตกกังวลจากอิทธิพลของระบบทุนนิยม โดยเฉพาะจักรวรรดินิยมจากภายนอกที่ขยายตัวครอบงำเศรษฐกิจลาตินอเมริกามากขึ้นเป็นลำดับ ชาวอินเดียนในปัจจุบันส่วนใหญ่มองยังคงยากจนมากและถูกทอดทิ้ง ระบบทุนนิยมได้ครอบงำแนวความคิดให้พวกเขายอมรับปรัชญาปัจเจกชนนิยมกลายเป็นชาวนาผู้ถือครองที่ดินขนาดเล็กเป็นกรรมสิทธิ์ หรือเป็นกรรมกร และดำเนินชีวิตไปอย่างลุ่ม ๆ คอน ๆ พวกชาวอินเดียนพื้นเมืองไม่มีที่ดินของตัวเองพอเพียงที่จะทำกิน สถาบันของชุมชนต่าง ๆ แตกสลายและก็ไม่มีสถาบันใหม่ๆ มาทดแทน ขณะเดียวกันแนวคิดที่จะฟื้นฟูองค์กรชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนของคนพื้นเมืองในปัจจุบันก็เป็นแนวคิดของปัญญาชนจำนวนน้อย ซึ่งหากจะเปรียบกับแนวคิดของปัญญาชนในประเทศไทยแล้วก็มีลักษณะใกล้เคียงกันที่ต้องการเน้นให้ชุมชนมีพลังทางการผลิต พลังทางวัฒนธรรมและพลังทางการเมือง

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนที่ชัดเจนและแสดงบทบาทที่มีชื่อเสียงที่สุดอันหนึ่งเป็นแนวคิดของโฮเซ่ คาลอส มาเรียเตกี (Jose Carlos Mariategui, 1894-1930)

มาเรียเตกี เกิดที่จังหวัด Moquequa อยู่ทางใต้ของลิมา เป็นชาวเปรู พ่อเป็นข้าราชการเสมียน แม่เป็นคนซุนเสื้อผ้าเขาเป็นคนยากจนจึงเรียนเพียงชั้นประถมจึงออกจากโรงเรียนไปรับจ้างเป็นเด็กช่างเรียงในโรงพิมพ์ ศึกษาด้วยตัวเองโดยการอ่านหนังสือ และพัฒนาขึ้นมาเป็นนักเขียนและบรรณาธิการวารสาร เขียนวิจารณ์การเมืองและสังคม มีแนวคิดเชิงสังคมนิยม ติดต่อกับกรรมกรและนักศึกษากองทัพรัฐบาลไม่พอใจต้องการขับไล่เขาออกนอกประเทศ ในปี ค.ศ. 1919 มาเรียเตกีได้พูดปาฐกถาเขียนบทความทางการเมือง ออกวารสาร เป็นนักคิดชาวลาตินอเมริกาคนแรก ๆ ที่นำแนวความคิดของมาร์กซิสต์เผยแพร่ในเปรูและลาตินอเมริกา โดยพยายามปรับให้เข้ากับสภาพการณ์เฉพาะของลาตินอเมริกา เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งพรรคสังคมนิยมเปรู ซึ่งกลายมาเป็นพรรคคอมมิวนิสต์ภายหลังที่เขาเสียชีวิตไป แนวคิดของมาเรียเตกีสรุปได้ 3 ประการ ซึ่งจากสภาพแวดล้อมทางสังคมได้ทำให้แนวคิดของเขาผูกพันกับแนวคิดทางการเมืองของมาร์กซิสต์ คือ

1. เน้นพลังเจตจำนงของมวลชนและของพรรค
2. ให้ความสำคัญแก่ชาวนาและองค์กรชุมชนชาวนาซึ่งเป็นชาวอินเดียนพื้นเมือง
3. เป็นแนวคิดชาตินิยมและอินเดียนนิยม

(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541: 208-233)

2.7 แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนของปัญญาชนสยามในอดีต

ดังที่กล่าวมาในเบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในแต่ละประเทศและในแต่ละภูมิภาคของโลกจะเห็นได้ว่าแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนมิได้มีเพียงเฉพาะที่หนึ่งทีใด และมีผู้ใดเป็นศาสดาที่ผูกขาดแนวคิดเหล่านี้ หากแต่แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนเป็นพัฒนาการทางความคิดในทางสังคมวิทยา และในทางเศรษฐศาสตร์ที่มีลักษณะร่วมสมัยและมีพัฒนาการต่อเนื่องเชื่อมโยงกันในหลายประเทศ ดังนั้นประเทศไทยย่อมหนีไม่พ้นต่อการที่จะมีแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน หลวงประดิษฐ์มนูธรรม หรือนายปรีดี พนมยงค์ บุคคลสำคัญในคณะราษฎร ผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 นับได้ว่าเป็นบุคคลที่มีแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนคนสำคัญคนหนึ่งของประเทศไทย และนายสด กุลมะโลหิต (1908-1975) ซึ่งเป็นปัญญาชนนักเขียนสยามก็เป็นอีกท่านหนึ่งในยุคเริ่มแรกที่น่าเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนที่แสดงออกในรูปของสหกรณ์คล้ายกับนักคิดในยุโรป โดยถือว่ามนุษย์ที่เกิดมาย่อมเป็นเจ้าของและถูกหนี้ออกัน ต้องร่วมกันในการประกอบเศรษฐกิจ ประชาชนรวมกันเองจัดตั้งเป็นสหกรณ์และตาข่ายสหกรณ์ ดังนั้นโดยผลแห่งแนวคิดนี้เมื่อเสร็จสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัญญาชนท้องถิ่นก็ได้อาศัยแนวคิดนี้รวมตัวกันจนกระทั่งเป็นองค์กรทางการเมืองและจัดตั้งเป็นพรรคการเมืองขึ้น ได้แก่ พรรคสหชีพ และพรรคแนวร่วมเศรษฐกิจ

นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนแทรกอยู่ในคำอธิบายกฎหมายปกครอง ณ โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม โดยอ้างแนวคิดจากต่างประเทศของศาสตราจารย์ฮาลส์จิด ที่อ้างถึงลัทธินิโวลีตาริสต์ แห่งมหาวิทยาลัยกรุงปารีส โดยเห็นว่าตามลัทธินี้ มนุษย์ย่อมอาศัยซึ่งกันและกันจึงควรจัดให้มีสหกรณ์ต่างๆ เช่น ในการประดิษฐ์ การใช้ การจำหน่าย เป็นต้น โดยนายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอในคำอธิบายกฎหมายปกครองถึงลัทธินิโวลีตาริสต์ที่จัดตั้งเป็นชุมชนขนาดย่อม มีรากฐานอยู่บนความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกของชุมชน "ไม่ต้องมีการปกครองมาก ใช้หลักความช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยสมัครใจในกิจการ ต่างๆ ที่เรียกว่า "สามัคคีธรรม" ซึ่งแนวคิดสหกรณ์หรือเศรษฐกิจชุมชนของนายปรีดี พนมยงค์ นี้ นอกจากปรากฏในคำบรรยายดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏในเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า สมุดปกเหลือง หรือที่เรียกว่าสมุดเค้าโคลงทางเศรษฐกิจอีกด้วย นอกจากนี้ข้อเขียนของนายปรีดี พนมยงค์ ในระยะหลังในช่วงของการลี้ภัยทางการเมือง (ระหว่าง 1947 - 1983) ได้ชี้ให้เห็นถึงแนวความคิดว่ายังยืนยันแนวคิดดั้งเดิมที่ให้ความสำคัญกับชาวบ้านและการจัดตั้งกันขึ้นเองของประชาชน เป็นองค์กรชุมชนของชาวบ้านเอง เพื่อเป็นแกนนำของสังคมไทยที่ก้าวหน้า โดยรัฐเป็นเพียงผู้ชี้แนะองค์กรชุมชนและช่วยเหลือมากกว่าบังคับจัดการ และจากหนังสือความเป็นอนิจจังของสังคมที่นายปรีดี พนมยงค์ เขียนขึ้นในปี ค.ศ. 1957 มีความสำคัญตอนหนึ่งระบุว่า

“ความเป็นอยู่ชนิคร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในสังคมน้อยๆ นั้น ยังเป็นประเพณีตกทอดมาถึงชาวชนบทในปัจจุบันที่มีการร่วมมือกันในการทำนา เช่น การลงแขก ไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว ฯลฯ และจากคำให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 เมษายน 1982 ตีพิมพ์ในหนังสือ “ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์” ก็ได้กล่าวว่ คณะราษฎรสนับสนุนแนวคิดสหกรณ์ “ของเรามีสหกรณ์ ทั้งสหกรณ์การผลิต (Production) และทุกรูปเศรษฐกิจราษฎรก่อตั้งเองโดยรัฐบาลเข้าไปช่วย คือ ให้นำ เพราะเหตุว่าที่แรกเข้าไปสั่งสอนหรือชี้แจงต่อราษฎรเสียก่อน ไม่ใช่ไปตั้งก็เข้าไปบังคับให้ทำ.....คือรัฐก็ต้องช่วยชี้แจงให้ชาวนาเข้าร่วมเป็นสหกรณ์ ไม่ใช่ไปชี้สั่งก็เปล่า”

ตามบทสัมภาษณ์ดังกล่าวนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ให้ความสำคัญถึงขั้นจะเปลี่ยนสภาพการปกครองของตำบลให้เป็นสหกรณ์ทั้งหมด

นายสด กุศลมะลิหิต ปัญญาชนสยามและนักเขียนก็ได้เสนอแนวคิดให้เป็นรูปธรรมและเชื่อมโยงกับสภาพแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในปัจจุบันจึงขอเสนอในที่นี้ว่า นายสดเห็นว่า “ระบบเศรษฐกิจแรงงานของประชาชนจัดโดยประชาชนและเพื่อประชาชนไม่อยู่ใต้การบงการของรัฐ ประชาชนจัดกลุ่มสนับสนุนกันในพื้นราบไม่มียอด กลุ่มสหกรณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านทั่วราชอาณาจักรไทยเหล่านี้จะไม่ยืนอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่จะเข้าสู่ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในวงจรของกิจกรรมและเปิดเป็นตาข่ายสหกรณ์” นายสดได้เรียกร้องให้ดำเนินระบบเศรษฐกิจแบบสหกรณ์มาตลอดอายุของเขา ได้มีหนังสือสำคัญที่เขียนขึ้นชื่อ “เมืองสหกรณ์” ลงพิมพ์ในหนังสือปิยะมิตรรายสัปดาห์ ในนามปากกา บาร์บารา และ “ข้อคิดจากไร่แผ่นดินไทย” นอกจากนี้บุคคลที่สนับสนุนแนวความคิดสหกรณ์ในยุคนั้นได้แก่ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ (1898-1975) โดยผลักดันให้มีการจัดตั้งธนาคารเพื่อการสหกรณ์เป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1945 เป็นธนาคารเพื่อคนยากจนท่านได้แสดงปาฐกถาสำคัญไว้ในหลายโอกาส โดยเน้นให้คนไทยเห็นความสำคัญของการร่วมกระทำการในรูปแบบของสหกรณ์ระหว่างประชาชนด้วยตนเอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541: 239-273)

ในความเห็นของผู้วิจัยเห็นว่าการจัดตั้ง ธกส. ในปัจจุบันนี้ก็ดีหรือธนาคารออมสินที่ถูกแปลงตามนโยบายของรัฐบาลให้เป็นธนาคารประชาชนก็ดี มีลักษณะเป็นการเชื่อมต่อกับแนวคิดที่มีลักษณะการสืบต่อทางวัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชุมชนนั่นเอง

นับแต่เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สืบทอดแนวความคิดเศรษฐกิจชุมชนในยุคแรกเริ่มของไทยซึ่งได้พัฒนาเป็นนโยบายทางการเมืองและเป็นนโยบายของพรรคการเมืองสหชีพที่เป็นพรรคการเมืองที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ ได้ยึดนโยบายเศรษฐกิจแนวสหกรณ์เป็นหลักในการบริหารประเทศ แต่แล้วแนวคิดเศรษฐกิจแบบสหกรณ์หรือเศรษฐกิจชุมชนในยุคนั้นก็ได้

พังทลายด้วยเป็นปฏิปักษ์ต่อแนวคิดการพัฒนาสู่ความทันสมัยที่เข้ามาสู่ประเทศไทยพร้อมกับการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกในทศวรรษที่ 1960 และในทางการเมืององค์กรการเมืองที่สนับสนุนแนวคิดสหกรณ์ก็พังทลายโดยผลแห่งการรัฐประหารในปี 2490 ของกลุ่มทหาร และถือว่าการสิ้นสุดของกลุ่มอำนาจของคณะราษฎรและติดตามด้วยการรัฐประหารสำคัญอีกครั้งคือปี 2501 โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และนับแต่นั้นแนวคิดทุนนิยมก็ครอบงำวิถีการผลิตของสังคมไทยเป็นหลัก ซึ่งจะเห็นได้ว่า 2 แนวคิดนี้ คือ แนวคิดทันสมัยกับแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนมีภาวะการณ์เป็นปฏิปักษ์ต่อกันอย่างชัดเจน ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้จากการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์นี้

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าสภาพการณ์ในปัจจุบันนี้แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนได้ต่อเชื่อมจากแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนในลักษณะสหกรณ์ที่ผ่านมา ซึ่งมีลักษณะเป็นการฟื้นตัวแต่มิได้มีอำนาจการเมืองและทางวัฒนธรรมมากอย่างในอดีต อีกทั้งได้เห็นชัดเจนว่าได้เกิดขึ้นในภาวะที่ประเทศไทยและโลกได้ก้าวสู่แนวคิดความทันสมัยของโลกทุนนิยมแล้ว ซึ่งการฟื้นตัวนี้แสดงชัดเจนดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ได้มีการปรับกระบวนการพัฒนาประเทศมาให้น้ำหนักแก่การพัฒนาคนและชุมชนในแผนที่ 8 พ.ศ. 2540-2544 และแผนที่ 9 พ.ศ. 2545 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเน้นการพัฒนาในอนาคตที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนใน ภูมิภาคและชนบทให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเอง โดยมีเศรษฐกิจชุมชนที่มั่นคงเป็นตัวนำ และเป็นฐานในการยกระดับคุณภาพชีวิตในอนาคต

ดังนั้นการฟื้นตัวใหม่ของเศรษฐกิจชุมชนในประเทศไทยในภาวะการณ์ที่เกิดการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมการผลิตแล้วเช่นนี้จะส่งผลดีหรือผลเสียต่อวิวัฒนาการสังคมมากน้อยเพียงไร และจะดำรงอยู่ได้อย่างไร เป็นบทท้าทายที่รอการพิสูจน์

2.8 สรุปแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

จากประวัติความเป็นมาของแนวคิดและการเคลื่อนไหวที่เป็นรูปธรรมของเศรษฐกิจชุมชนในประเทศต่าง ในภูมิภาคต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยย่อมกล่าวได้ว่าแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนถือเป็นแนวคิดเศรษฐกิจกระแสตรงที่มีลักษณะเป็นปฏิปักษ์กับระบบทุนนิยมที่เป็นเศรษฐกิจกระแสหลักของโลก และได้เกิดการปะทะทางความคิด มีการปฏิบัติการที่เป็นจริงเป็นรูปธรรมโดยเผชิญหน้ากับการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจกับระบบทุนนิยมอย่างเปิดเผยเป็นช่วงระยะเวลายาวนาน และแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนจะมีบทบาทปรากฏเด่นชัดมากขึ้นในภาวะปัจจุบัน โดยเฉพาะในประเทศไทย แต่เมื่อเปรียบเทียบกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในขอบเขตทั่วโลกโดยพิจารณาประกอบกับการพังทลายของสังคมนิยมที่มีแนวคิดปรัชญาพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจชุมชนที่ได้มีการจัดระบบเศรษฐกิจในรูปแบบของการช่วยเหลือ

กันแบบ สหกรณ์ภายในประเทศ และมีเครือข่ายระหว่างประเทศโดยทำการค้าขายด้วยระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยแล้ว ก็จะได้เห็นว่าระบบทุนนิยมที่เป็นระบบเศรษฐกิจกระแสหลักได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วและครอบงำระบบเศรษฐกิจกระแสรองนี้อย่างสิ้นเชิง และยังพิจารณาถึงรายละเอียดถึงการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจในประเทศไทยและระบบทุนนิยมโลกที่เข้าครอบงำประเทศไทยได้มีผลทำให้ชุมชนต่าง ๆ โดยเฉพาะชุมชนในชนบทได้เกิดการพังทลาย และความเจริญเติบโตของเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพฯ ในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา นับตั้งแต่ปี 2500 ระบบอุตสาหกรรมและธุรกิจบริการในชุมชนเมืองได้ดูดแรงงาน ทรัพยากร และความอุดมสมบูรณ์มาจากชนบทเป็นผลทำให้ชุมชนในชนบทอ่อนแอลง และยังกรณีรูปธรรมที่เกิดการเผชิญหน้ากันระหว่างร้านค้าย่อย (โชห่วย) ซึ่งเป็นทุนท้องถิ่นของไทยทั้งในเมืองและชนบทฝ่ายหนึ่ง กับห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ซึ่งเป็นทุนของบริษัทข้ามชาติ อาทิเช่น แมคโคร โลตัส เซเว่น อีเลฟเว่น อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งต้องจบลงด้วยการพังทลายของทุนท้องถิ่นด้วยแล้ว ก็ยังเห็นพลังของความเข้มแข็งของวิวัฒนาการของระบบทุนนิยมที่บ่งบอกถึงศักยภาพของทุนใหญ่ที่ได้เปรียบและทำลายทุนรายย่อยที่อ่อนแอกว่าที่คิดขวางเส้นทางทางประวัติศาสตร์ได้ชัดเจน ดังนั้นเศรษฐกิจชุมชนที่มีฐานะเป็นรองทั้งด้านทุน ด้านจิตสำนึก และการบริหารจัดการ ย่อมอยู่ในฐานะที่ยากลำบากที่จะยืนหยัดเผชิญหน้ากับระบบทุนนิยมได้ บทสรุปนี้จึงเป็นการท้าทายในการศึกษาค้นคว้าที่จะกล่าวถึงการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมกับการแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนเพื่อความยั่งยืนเป็นอย่างยิ่ง

ในความเห็นของผู้วิจัยเห็นว่า การใช้ข้อความเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนหรือวิสาหกิจชุมชนนั้น เพื่อความเข้าใจร่วมกัน ผู้วิจัยจะได้ใช้ตามความหมายที่เป็นไปตามแนวนโยบายของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย คือ หากใช้คำว่าเศรษฐกิจชุมชนให้หมายถึงระบบเศรษฐกิจ ส่วนในภาคการปฏิบัติการหรือในภาคของการดำเนินกิจการนั้นจะใช้วิสาหกิจชุมชน นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่าลักษณะของเศรษฐกิจชุมชนควรจะต้องนำจุดอ่อนของระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมที่กำหนดหลักเกณฑ์ให้ปัจจัยการผลิตต้องเป็นของส่วนรวมที่ทำให้ผู้ผลิตขาดแรงจูงใจมาพิจารณาประกอบด้วยเพื่อหลีกเลี่ยงความล้มเหลวในระบบการบริหารที่ใช้รัฐ หรือชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ อีกทั้งการที่รัฐเข้าไปสนับสนุนวิสาหกิจชุมชนในขณะที่ภาคเอกชนต้องก็ทำการผลิตด้วยกำลังของตนเองและมีภาระต้องเสียภาษีให้แก่รัฐด้วยก็ยิ่งเห็นชัดถึงความไม่เป็นธรรมในระบบการบริหารจัดการของรัฐ ดังนั้นการกำหนดนโยบายต่อวิสาหกิจชุมชนของรัฐควรต้องให้คำจำกัดความที่ชัดเจนว่าจะทำได้แค่ไหน มากน้อยเพียงไร ดังนั้นแนวนโยบายของรัฐในส่วนหนึ่งของวิสาหกิจชุมชนนี้ควรจะต้องตีกรอบอย่างแคบที่สุดเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมกับทุกฝ่าย และไม่ให้เกิดความสูญเปล่าทางงบประมาณอันเป็นผลจากการบริหารจัดการที่ขาดแรงจูงใจและขาดความกระตือรือร้น

ในการทำงานอันเนื่องจากรัฐเข้าไปโอบอุ้มด้วยการให้เงินทุนแบบให้เปล่าโดยผู้ร่วมกิจการวิสาหกิจนั้นไม่ต้องรับผิดชอบ โดยส่วนตัวในเรื่องของเงินทุนของวิสาหกิจนั้นเลย ดังนั้นการให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนได้ดำรงอยู่ในสภาพธุรกิจที่เป็นจริงโดยให้เข้าไปตามกลไกของระบบทุนนิยมที่ทุกฝ่ายต้องแข่งขันกัน ในเชิงคุณภาพและต้นทุนการผลิตก็จะเป็นคำตอบที่สำคัญอันดับหนึ่งที่จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการจัดการ ซึ่งโรงสีชุมชนก็ถือว่าเป็นวิสาหกิจชุมชนในรูปแบบหนึ่งในความหมายของเศรษฐกิจชุมชนนี้เช่นเดียวกัน ดังนั้นรัฐควรมีนโยบายที่ชัดเจนในการกำหนดเป้าหมายและขอบเขตแห่งการสนับสนุนมากกว่าที่จะเข้าไปโอบอุ้มจัดการ รวมตลอดทั้งความไม่ชัดเจนว่าจะให้โรงสีชุมชนเดินในระบบของเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมหรือทุนนิยม หรือจะผสมผสานกันในส่วนใดอย่างไร

3. แนวคิดเกี่ยวกับโรงสีชุมชน

โรงสีชุมชน หมายถึง วิสาหกิจชุมชนในรูปแบบลักษณะหนึ่งที่ชุมชนร่วมกันประกอบกิจการและแบ่งปันผลประโยชน์กันที่ใช้รูปลักษณะธุรกิจการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นข้าวซึ่งถือเป็นผลผลิตที่มีจำนวนมากที่สุดที่เกษตรกรทำการผลิตที่ตั้งอยู่ในชนบทโดยทำการผลิตเพื่อตอบสนองต่อการดำรงอยู่ของประชาชนในชุมชน เพื่อเป็นทางเลือกให้แก่ชุมชนในการที่จะบริโภคผลผลิตของตนเองเพื่อลดทอนการถูกเอารัดเอาเปรียบจากระบบทุนนิยม โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดคืออาหารประจำวันที่ทุกคนจะต้องรับประทานข้าวเพื่อการดำรงชีพ โดยโรงสีชุมชนอาจจะได้รับการสนับสนุนทุนจากภาครัฐหรือองค์กรเอกชน หรือการร่วมทุนกันของประชาชนในชนบทก็ได้

งานวิจัยที่เน้นเกี่ยวกับการศึกษาเศรษฐกิจชุมชน ในกรณีศึกษาโรงสีชุมชน ซึ่งถือเป็นหน่วยธุรกิจหนึ่งที่อยู่ในระบบตลาดการค้าเสรีที่ต้องมีการแข่งขันกับโรงสีข้าวอื่นๆ ทั้งส่วนที่เป็นโรงสีชุมชนเองก็ดี และโรงสีของเอกชนทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ที่จดทะเบียนกับกระทรวงอุตสาหกรรมมีอยู่จำนวนมากกว่า 6,000 โรง (แต่จากการสำรวจโดยสำนักงานการศึกษานอกโรงเรียนมีโรงสีชุมชนและเอกชนรวมกัน 36,536 โรง) ซึ่งถือเป็นผู้แข่งขันในทางธุรกิจ ดังนั้นการแสวงหาทางเลือกใหม่ของแนวคิดระบบเศรษฐกิจชุมชนในกรณีโรงสีชุมชนนี้จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างของธุรกิจโรงสีข้าวในประเทศไทย เพราะในโครงสร้างดังกล่าวนี้จะแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการแข่งขันสร้างผลกำไรรวมตลอดถึงการจัดระบบทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของระบบการค้าของโรงสีในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นวงจรระบบการผลิตข้าวเปลือก การขายข้าวเปลือก เข้าสู่กระบวนการผลิตของ

โรงสี การกำหนดราคาข้าวเปลือกและราคาข้าวสารของตลาดการค้าการส่งออกข้าวในประเทศไทยทั้งหมด เพื่อแสดงให้เห็นภาคการแข่งขันในธุรกิจโรงสีที่ไม่มีคำว่าปราณี

3.1 โรงสีกับระบบการค้าข้าว

นับตั้งแต่ประเทศไทย จำเป็นต้องเปิดรับระบบทุนนิยมอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2398 เมื่อรัชกาลที่ 4 ลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง กับตัวแทนจากสำนักพระราชวังบังกิงแฮม แห่งสหราชอาณาจักร และติดตามมาด้วยสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันที่ไทยต้องทำกับประเทศอื่นๆ อาทิเช่น สหรัฐอเมริกา และอีกหลายประเทศ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในการบริโภคข้าวจึงเกิดขึ้น และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตและติดตามมาด้วยการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

แต่เดิมประชาชนไทยใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร ด้วยกระบวนการใช้แรงงานคนเป็นหลักตั้งแต่การสีข้าวด้วยมือ การตำข้าว และฝัดข้าว ก็เปลี่ยนมาเป็นการใช้เครื่องจักรทำการสีข้าวเมื่อปี พ.ศ. 2402 ด้วยพ่อค้าชาวอเมริกันที่ได้นำเครื่องจักรกลที่ใช้ไอน้ำทำการสีข้าวเข้ามาในประเทศ ก็ทำให้การสีข้าวแบบดั้งเดิมของประชาชนไทยในอดีตเกิดการเปลี่ยนแปลงและสิ้นสุดไปด้วยเหตุผลเนื่องจากต้องใช้เวลามากในการแปรรูปข้าวเปลือกเพื่อการบริโภค โดยเปลี่ยนมาเป็นการพึ่งพาเครื่องจักรในระบบโรงสีโดยสมบูรณ์มาจนทุกวันนี้

สุทธิชัย หาญตระกูล (2543: 34) อ้างข้อมูลกรมโรงงานอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรมในปี 2541 ว่า “มีโรงงานที่เปิดดำเนินการเกี่ยวกับการสีข้าว ขัดข้าว และบรรจุข้าว จำนวน 6,159 โรงงาน ในจำนวนนี้แบ่งเป็นโรงงานที่จดทะเบียนว่าดำเนินการสีข้าว 6,103 โรงงาน.....ประกอบไปด้วยโรงสีข้าวขนาดต่างๆ 3 ขนาด ได้แก่ โรงสีข้าวขนาดเล็กซึ่งมีกำลังการผลิตไม่เกินวันละ 12 เกวียน จำนวน 3,341 โรง โรงสีข้าวขนาดกลางซึ่งมีกำลังการผลิตตั้งแต่ 13 เกวียนไปจนถึง 59 เกวียน จำนวน 1,531 โรง และโรงสีข้าวขนาดใหญ่ที่มีกำลังการผลิตมากกว่าวันละ 60 เกวียน จำนวน 666 โรง ส่วนอีก 565 โรงนั้นไม่ได้มีการระบุกำลังการผลิตไว้ในข้อมูลของโรงงานอุตสาหกรรม” ปรากฏตามตารางที่แสดงนี้ จากจำนวนดังกล่าว จะเห็นได้ว่ามีทุนขนาดกลางและขนาดเล็กที่ทำการลงทุนในกิจการโรงสีซึ่งถือเป็นคู่แข่งสำคัญของโรงสีชุมชน เพราะโรงสีชุมชนเป็นโรงสีขนาดกลางและขนาดเล็กเช่นเดียวกัน มีจำนวนมากถึง 4,872 โรง

ตาราง 1 จำนวนโรงสีข้าวจำแนกตามกำลังการผลิตและภูมิภาคของประเทศไทย

	เล็ก	กลาง	ใหญ่	ไม่ระบุกำลัง การผลิต	รวม
กรุงเทพและปริมณฑล	94	184	42	24	344
กลาง	527	600	199	94	1,420
ตะวันออก	68	86	33	111	298
ตะวันออกเฉียงเหนือ	1,051	248	247	132	1,678
เหนือ	1,448	377	144	158	2,127
ใต้	153	36	1	46	236
รวมทั้งประเทศ	3,341	1,531	666	565	6,103

หมายเหตุ: ข้อมูลในข้างต้นไม่รวมถึงโรงงานเล็กประกอบกิจการและโรงงานที่มีเครื่องจักรไม่เกิน 20 แรงม้า ซึ่งไม่มีหม้อไอน้ำ

ที่มา: จากการคำนวณในฐานข้อมูลของกรมโรงงานอุตสาหกรรม
กระทรวงอุตสาหกรรม

ตาราง 2 จำนวนโรงสีข้าวทั้งหมดที่ขึ้นทะเบียนไว้กับกระทรวงพาณิชย์ ถึงปี 2547

รายการ	ขนาดใหญ่ (กำลังการผลิต 20 ตัน/วันขึ้นไป)	ขนาดกลาง (กำลังการผลิต 5-20 ตัน/วัน)	ขนาดเล็ก (กำลังการผลิตต่ำ กว่า 5 ตัน/วัน)	รวม
จดทะเบียนถึง เดือน ต.ค. 2547	137	572	-	709

หมายเหตุ: โรงสีขนาดเล็กซึ่งกำลังการผลิตต่ำกว่า 5 ตัน/วัน ตามประกาศของกรมการค้าภายใน
ไม่ต้องจดทะเบียน

ที่มา: กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

จำนวนโรงสีจากการสำรวจบันทึกของหน่วยราชการต่าง ๆ ยังมีความแตกต่างกันอัน
เป็นผลมาจากกรอบของระเบียบการจดทะเบียนของแต่ละหน่วยงาน จะเห็นได้ว่ากระทรวง
อุตสาหกรรมมีจำนวนโรงสีข้าวทั้งขนาดเล็ก กลาง ใหญ่ รวม 6,103 โรง ส่วนกระทรวงพาณิชย์
จากการติดต่อขอข้อมูลโดยตรงของผู้วิจัย ปรากฏว่ามีโรงสีที่ขึ้นทะเบียนเพื่อประกอบธุรกรรมกับ
กระทรวงจำนวน 709 โรง แต่จากงานวิจัยของพงษ์เพ็ญ เทพเกษตรกุล (2536: 4) อ้างข้อมูล
สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ในปี 2534 หน้า 260
ว่ามีโรงสีทั้งสิ้นจำนวน 45,956 โรง โดยแยกเป็นรายภาคตามตารางนี้

ตาราง 3 จำนวนโรงสีเป็นรายภาค

(หน่วย: โรง)

ภาค	2529	2530	2531	2532	2533
ตะวันออกเฉียงเหนือ	25,907	25,774	25,689	25,584	25,516
ภาคเหนือ	10,970	10,834	10,704	10,618	10,543
ภาคกลาง	5,530	5,516	5,508	5,475	5,467
ภาคใต้	4,538	4,513	4,497	4,448	4,430
รวม	46,945	46,637	46,398	46,125	45,956

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2534: 260) อ้างใน พวงเพ็ญ เทพเกษตรกุล (2536)

ข้อมูลของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรนี้ใกล้เคียงกับการสำรวจของสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ที่ทำการสำรวจโดยศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนของทุกจังหวัดในปี 2547 ซึ่งเป็นการสำรวจล่าสุดและลงรายละเอียดแต่ละจังหวัดทำให้ทราบว่า มีจำนวนโรงสีทั้งสิ้น 36,436 โรง โดยแยกเป็นโรงสีชุมชนจำนวน 1,904 โรง และโรงสีพ่อค้าจำนวน 34,532 โรง โดยแยกจำแนกเป็นรายจังหวัดตามตารางต่อไปนี้

ตาราง 4 จำนวนโรงสีเป็นรายจังหวัด สํารวจปี 2547

ลำดับที่	จังหวัด	จำนวนอำเภอ	โรงสีชุมชน	โรงสีพ่อค้า	รวม
1	กระบี่	8	5	15	20
2	กาญจนบุรี	13	21	71	92
3	กาฬสินธุ์	18	17	1,951	1,968
4	กำแพงเพชร	11	14	33	47
5	ขอนแก่น	25	35	4,065	4,100

ตาราง 4 (ต่อ)

ลำดับที่	จังหวัด	จำนวนอำเภอ	โรงสีชุมชน	โรงสีพ่อค้า	รวม
6	จันทบุรี	10	5	29	34
7	ฉะเชิงเทรา	11	22	92	114
8	ชลบุรี	6	2	39	41
9	ชัยนาท	7	18	2	20
10	ชัยภูมิ	15	16	2,006	2,022
11	ชุมพร	8	3	42	45
12	เชียงราย	18	6	136	142
13	เชียงใหม่	24	21	462	483
14	ตรัง	10	-	113	113
15	ตราด	5	3	78	81
16	ตาก	9	22	102	124
17	นครนายก	4	1	-	1
18	นครปฐม	7	5	46	51
19	นครพนม	5	3	704	707
20	นครราชสีมา	30	48	2,232	2,280
21	นครศรีธรรมราช	17	16	237	253
22	นครสวรรค์	14	23	126	149
23	นนทบุรี	5	6	8	14
24	นราธิวาส	11	7	119	126
25	น่าน	10	1	71	72
26	บุรีรัมย์	23	57	1,786	1,843
27	ปทุมธานี	7	1	8	9
28	ประจวบคีรีขันธ์	8	5	76	81
29	ปราจีนบุรี	7	12	54	66

ตาราง 4 (ต่อ)

ลำดับที่	จังหวัด	จำนวนอำเภอ	โรงสีชุมชน	โรงสีพ่อค้า	รวม
30	ปัตตานี	18	-	40	40
31	พระนครศรีอยุธยา	16	20	23	43
32	พะเยา	8	8	81	89
33	พังงา	8	-	19	19
34	พัทลุง	11	7	419	426
35	พิจิตร	12	29	47	76
36	พิษณุโลก	9	43	147	190
37	เพชรบูรณ์	11	14	235	249
38	เพชรบุรี	6	3	30	33
39	แพร่	8	5	322	327
40	ภูเก็ต	3	-	-	-
41	มหาสารคาม	12	21	2,937	2,958
42	มุกดาหาร	7	8	493	501
43	แม่ฮ่องสอน	4	8	169	177
44	ยโสธร	6	409	232	641
45	ยะลา	8	30	29	59
46	ร้อยเอ็ด	19	465	245	710
47	ระนอง	5	-	22	22
48	ระยอง	8	4	7	11
49	ราชบุรี	9	2	82	84
50	ลพบุรี	11	31	100	131
51	ลำปาง	13	7	669	676
52	ลำพูน	5	2	139	141
53	เลย	14	9	1,076	1,085

ตาราง 4 (ต่อ)

ลำดับที่	จังหวัด	จำนวนอำเภอ	โรงเรียนชุมชน	โรงเรียนพ่อค้า	รวม
54	ศรีสะเกษ	16	61	1,617	1,678
55	สกลนคร	18	16	1,818	1,834
56	สงขลา	16	6	460	466
57	สตูล	7	-	84	84
58	สมุทรปราการ	1	1	-	1
59	สมุทรสงคราม	1	1	-	1
60	สมุทรสาคร	3	-	8	8
61	สระแก้ว	8	10	139	149
62	สระบุรี	10	5	65	70
63	สิงห์บุรี	6	19	22	41
64	สุโขทัย	9	8	467	475
65	สุพรรณบุรี	10	2	106	108
66	สุราษฎร์ธานี	5	-	12	12
67	สุรินทร์	16	37	683	720
68	หนองคาย	14	7	793	800
69	หนองบัวลำภู	6	8	560	568
70	อ่างทอง	7	17	7	24
71	อำนาจเจริญ	7	15	1,036	1,051
72	อุดรธานี	9	12	827	839
73	อุดรดิตถ์	9	31	483	514
74	อุทัยธานี	8	-	35	35
75	อุบลราชธานี	25	128	3,044	3,172
	รวม	788	1,904	34,532	36,436

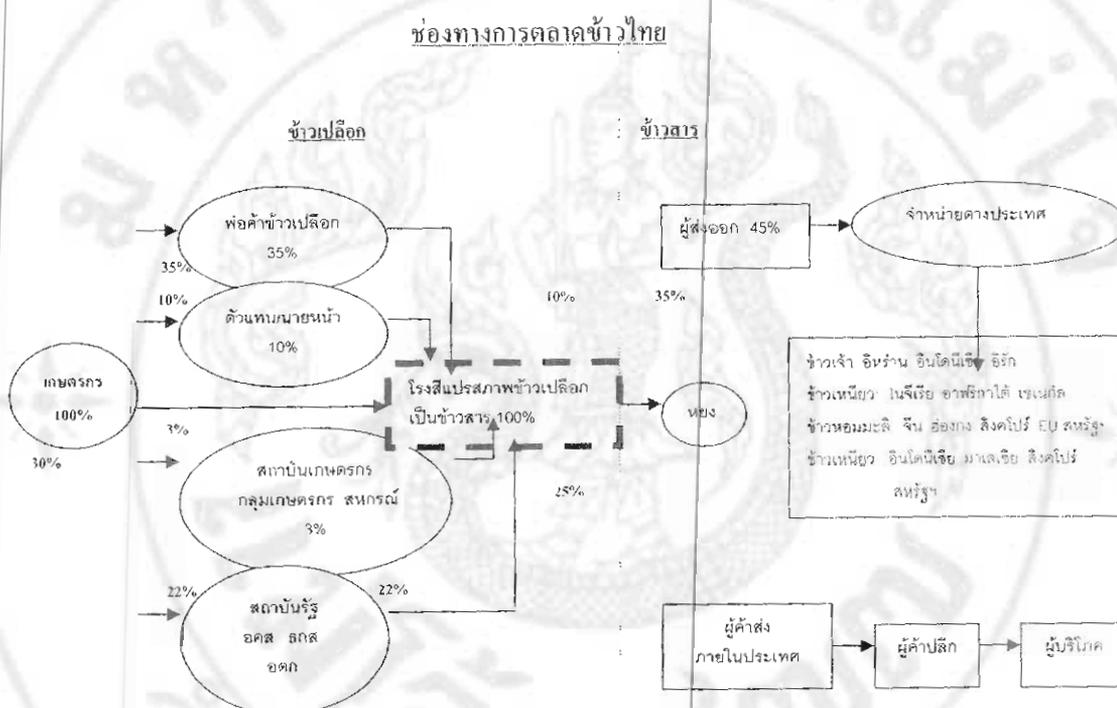
ที่มา: สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน (2547)

แต่อย่างไรก็ตามในรูปของการแข่งขันในทางการตลาดระหว่างโรงสีข้าวทั้ง 3 ขนาดนั้น ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของระบบทุนนิยม นั่นคือ ทุนใหญ่ย่อมได้เปรียบทุนเล็ก ดังนั้น ในภาคของการแข่งขันในธุรกิจโรงสีข้าวในประเทศไทยโรงสีข้าวขนาดใหญ่ย่อมได้เปรียบโรงสีข้าวขนาดเล็ก แม้ต้นทุนการลงทุนในเบื้องต้นโรงสีข้าวขนาดใหญ่จะต้องรับภาระมากกว่าก็จริง แต่ต้นทุนการผลิตต่อหน่วยโรงสีข้าวขนาดใหญ่ย่อมได้เปรียบโรงสีข้าวขนาดเล็กและขนาดกลาง ดังนั้นในตลาดการแข่งขันเสรีข้าวที่ผลิตจากโรงสีข้าวขนาดใหญ่ย่อมสามารถจะแข่งขันได้ดีกว่า โดยมีสินค้าที่มีราคาถูกให้แก่ผู้บริโภคได้ การศึกษาของอัมมา สยามวารา และวิโรจน์ ณ ระนอง (2533) อ้างใน สิทธิชัย หายตระกูล (2543: 35-36) พบว่า “ต้นทุนในการสีข้าวจะมีแนวโน้มต่ำลงเมื่อโรงสีมีขนาดใหญ่ขึ้น อีกทั้งโรงสีขนาดใหญ่มีอัตราการใช้งานมากกว่าโรงสีขนาดเล็กก็ยังคงจะทำให้ต้นทุนของโรงสีขนาดใหญ่ต่ำกว่าต้นทุนของโรงสีขนาดเล็กเป็นอย่างมาก” และการศึกษาของ Somboonsub (1976) อ้างใน สิทธิชัย หายตระกูล (2543: 35-36) ที่ได้ทำการศึกษาถึงต้นทุนในการสีข้าวของโรงสีข้าวขนาดต่างๆ 3 ขนาด การศึกษาดังกล่าวได้ระบุว่าต้นทุนการสีข้าวตามอัตราการใช้งานของโรงสีข้าวขนาดใหญ่ในจังหวัดนครปฐมในปี 2517 ที่มีอัตราการใช้งานประมาณปีละ 300 วัตต์ จะมีต้นทุนในการสีข้าวประมาณเกวียนละ 55 บาท ขณะที่ต้นทุนโรงสีข้าวขนาดกลางซึ่งมีอัตราการใช้งานเฉลี่ยปีละ 200-250 วัตต์ จะมีต้นทุนในการสีข้าวเกวียนละประมาณ 80-90 บาท ส่วนโรงสีขนาดเล็กซึ่งมีอัตราการใช้งานปีละ 100 วัตต์ จะมีต้นทุนในการสีข้าวเกวียนละประมาณ 150-180 บาท ผลของการศึกษาดังกล่าวข้างต้นมีความสอดคล้องกับการศึกษาเรื่องธุรกิจโรงสีข้าวของหน่วยวิจัยทางธุรกิจของธนาคารกรุงไทยที่ได้มีการเปรียบเทียบต้นทุนของการโรงสีข้าวทั้ง 3 ขนาด ได้แก่ โรงสีข้าวขนาดวันละ 70 เกวียน วันละ 110 เกวียน และวันละ 300 เกวียน ผลของการเปรียบเทียบได้นำไปสู่ข้อสรุปดังนี้ โรงสีข้าวขนาดวันละ 70 เกวียน มีต้นทุนในการสีข้าวประมาณเกวียนละ 144.34 บาท โรงสีขนาดวันละ 110 เกวียน จะมีต้นทุนในการสีข้าวประมาณเกวียนละ 128.57 บาท ในขณะที่โรงสีข้าวขนาดวันละ 300 เกวียน จะมีต้นทุนในการสีข้าวประมาณเกวียนละ 76.31 บาท จะเห็นได้ว่าต้นทุนการผลิตระหว่างโรงสีข้าวขนาดเล็กและขนาดใหญ่ นั้นมีต้นทุนสูงกว่ากันเกือบเท่าตัว ดังนั้นการดำรงอยู่ของโรงสีขนาดเล็กและโรงสีชุมชนจำเป็นจะต้องมีวิถีคิดและวิธีการบริหารที่มีลักษณะพิเศษจึงจะดำรงอยู่ในตลาดการแข่งขันอย่างเสรีได้

ตามกลไกของระบบการค้าข้าว เมื่อข้าวเปลือกเป็นผลผลิตออกจากท้องนาแล้ว ตามโครงสร้างหลักข้าวเปลือกเกือบทั้งหมดของเกษตรกรก็จะถูกลำเลียงเข้าสู่กระบวนการผลิตของโรงสีโดยมีขั้นตอนการรวบรวมผลผลิตโดยผ่านกระบวนการนายหน้าผู้รวบรวมข้าวทั้งในรูปแบบลักษณะของตลาดกลางการซื้อข้าว นายหน้าที่ไปซื้อจากท้องนา และการชำระหนี้ให้แก่นายทุน

ในรูปของการหักจากผลผลิตข้าวจากท้องถิ่น ตามข้อมูลของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แสดงให้เห็นว่าข้าวเปลือกประมาณร้อยละ 62.45 ของปริมาณข้าวเปลือกทั้งหมดในประเทศ เกษตรกรจะจำหน่ายให้แก่พ่อค้าคนกลางผู้รวบรวมในระดับท้องถิ่น มีเพียงร้อยละ 18.97 ที่ขายโดยตรงให้กับโรงสี ร้อยละ 12.29 ขายให้แก่ตัวแทน หรือนายหน้า ร้อยละ 4.40 ขายให้แก่สถาบันของรัฐ และร้อยละ 1.89 ขายให้แก่สถาบันเกษตรกร

จากข้อมูลล่าสุดของกรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์ ได้สรุปรายละเอียดของเส้นทางเดินของข้าวเปลือกที่ออกจากท้องถิ่นมีรายละเอียดที่แตกต่างไปดังนี้

แผนภูมิ 1 เส้นทางเดินของข้าวเปลือกที่ผลิตได้ทั้งหมดจากท้องถิ่นสู่ผู้บริโภคและส่งออก

ที่มา: กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์ (2547)

จากข้อเท็จจริงพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการรวบรวมผลผลิตสำคัญจากชาวนา เพราะพ่อค้าคนกลางไม่เพียงแต่จะมีเครื่องมือเครื่องมือในการจัดการขนส่งรับซื้อข้าวจากชาวนาเท่านั้น แต่ยังอาศัยโครงสร้างวัฒนธรรมของระบบอุปถัมภ์ที่เป็นเจ้าบุญนายคุณหรือเป็นนายทุนเงินกู้ที่ปล่อยเงินกู้ให้แก่เกษตรกรไปก่อนฤดูการผลิตทำให้เกษตรกรมีความจำเป็นต้องขายผลผลิตนั้นให้แก่นายทุนเงินกู้ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นพ่อค้าคนกลางหรือบางคนก็เป็นเจ้าของโรงสีอยู่ในท้องถิ่นที่มีอาชีพในการรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรและค้าข้าวสีข้าวขายด้วย

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของโรงสีชุมชนนั้นนอกจากจะมีความยากลำบากในการแข่งขันกับโรงสีของเอกชนในท้องถิ่นที่เป็นโรงสีขนาดเล็ก หรือขนาดกลางด้วยกันแล้ว ยังจะต้องต่อสู้กับโครงสร้างวัฒนธรรมที่เกษตรกรที่เป็นสมาชิกของโรงสีชุมชนนั้นที่เป็นลูกหนี้เงินกู้ของนายทุนท้องถิ่นที่มีธุรกิจการค้าทางเกษตรที่ไม่มีความเป็นเสรีในการตัดสินใจในการขายผลผลิตทางการเกษตรอีกด้วย เพราะเมื่อต้องพึ่งพาอาศัยระบบนายทุนท้องถิ่นที่ปล่อยเงินกู้แล้วระบบคิดก็ถูกครอบงำด้วยระบบอุปถัมภ์ เป็นผลทำให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกของโรงสีชุมชนนั้นยากที่จะนำข้าวมาสีเพื่อการบริโภคของครอบครัวเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายตามความมุ่งหมายของระบบโรงสีชุมชนได้

ระบบตลาดการค้าข้าวสารในประเทศไทย

จากสถิติการผลิตข้าวของไทยในปีการผลิต 2543/2544 ถึงปี 2547/2548 ตามข้อมูลของกรมการค้าภายในมีจำนวน 25 ล้านตัน โดยประมาณต่อปี และมีการบริโภคในประเทศประมาณ 10 ล้านตัน ตามตารางดังนี้

ตาราง 5 สถิติผลการผลิตข้าวเปลือกของประเทศไทย

ข้าวเปลือก	ปี 2543/44	ปี 2544/45	ปี 2545/46	ปี 2546/47	ปี 2547/48
นาปี	19.788	20.899	19.997	20.909	20.730
นาปรัง	6.056	5.790	5.948	5.717	-
รวม	25.844	26.689	25.945	26.626	20.730

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2547)

ตาราง 6 สถิติการบริโภคข้าวภายในประเทศและการส่งออกขายต่างประเทศ

ข้าวเปลือก	ปี 2542/43	ปี 2543/44	ปี 2544/45	ปี 2545/46	ปี 2546/47
การบริโภค (ล้านตันข้าวเปลือก)	9.891	10.320	10.422	10.518	10.522
การส่งออก (ม.ก.-ธ.ค.) (ล้านตันข้าวสาร)	6.599	7.522	7.246	7.597	6.368 (ม.ก. - ก.ย.)

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2547)

โรงสีชุมชนนอกจากจะมีภารกิจในการนำข้าวเปลือกของเกษตรกรที่เป็นสมาชิกมาทำการสีเพื่อนำไปบริโภคแล้ว ส่วนหนึ่งโรงสีชุมชนยังจะต้องดำเนินการบริหารจัดการเพื่อให้การสีข้าวสารออกจำหน่ายแข่งขันในตลาดเสรีอีกด้วยเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่หน่วยธุรกิจซึ่งเป็นเศรษฐกิจชุมชนของหมู่บ้านหรือเกษตรกรซึ่งก็จำเป็นจะต้องเข้าสู่กระบวนการแข่งขันของราคาตลาดซึ่งนอกจากจะมีต้นทุนของการผลิตต่อเกี่ยวที่มีอัตราสูงเกินกว่ากึ่งหนึ่งของโรงสีขนาดใหญ่ดังกล่าวข้างต้นแล้ว กระบวนการค้าข้าวสารในตลาดยังมีรายละเอียดของการแข่งขันกันอย่างสูงอีกด้วย จากข้อมูลของทางราชการดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าข้าวสารที่ผ่านกระบวนการสีข้าวออกมาเป็นที่เรียบร้อยแล้วนั้นปริมาณส่งออกต่างประเทศเป็นจำนวนร้อยละ 45 และประมาณร้อยละ 55 ของปริมาณข้าวสารทั้งหมดจะถูกนำออกจำหน่ายให้แก่ผู้บริโภคในประเทศ โดยโรงสีขายโดยตรงให้ผู้ส่งออกเพียงร้อยละ 10 ขายโดยตรงให้ผู้ค้าภายในประเทศเพียงร้อยละ 25 และขายผ่านหอย (กลุ่มพ่อค้าคนกลาง) มีจำนวนมากที่สุดคือร้อยละ 65 จะเห็นได้ว่ากลุ่มหอยเป็นผู้กุมการจำหน่ายข้าวสารทั้งในประเทศและนอกประเทศใหญ่สุด ดังนั้นโรงสีชุมชนก็จะต้องอยู่ในระบบวงจรการค้าข้าวนี้ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าโรงสีชุมชนจึงเป็นเพียงหน่วยเล็กๆ ในกรอบใหญ่ของระบบทุนนิยมในกลไกการค้าข้าวนี้

ตลาดข้าวสารส่งออก

เฉพาะการแข่งขันการขายข้าวสารในตลาดในประเทศสภาวะการณ์ของโรงสีชุมชนซึ่งเป็นหน่วยเศรษฐกิจชุมชนนั้นก็มีความยากลำบากมากอยู่แล้ว หากจะพิจารณาถึงรายได้ที่จะเกิดขึ้นจากการขายข้าวสารส่งออกต่างประเทศของโรงสีชุมชนก็เกือบเรียกได้ว่าไม่สามารถจะเป็นไปได้เลยในทางระบบการค้าขายโดยทั่วไป เพราะการแข่งขันการส่งออกข้าวไปต่างประเทศนั้นเฉพาะในส่วนของนักธุรกิจการค้าข้าวสารเองระหว่างผู้ส่งออกกับโรงสีก็จะเห็นได้ว่าโรงสียังไม่มีบทบาทในการที่จะทำการส่งออกได้เอง ภารกิจในการส่งออกข้าวและผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการส่งออกข้าวนี้ซึ่งเป็นผลประโยชน์หลัก และมีส่วนแบ่งผลกำไรมากที่สุดนั้นอยู่ในมือของผู้ส่งออกข้าวรายใหญ่เพียงไม่กี่ราย ซึ่งจะเห็นได้ว่าในแต่ละปีมีการนำข้าวสารประมาณร้อยละ 45 ของปริมาณข้าวสารทั้งหมดส่งออกไปต่างประเทศ อาทิเช่น อิหร่าน อินโดนีเซีย ในจีเรีย ออฟริกาใต้ ตะวันออกกลาง จีน เป็นต้น ปริมาณข้าวสารในจำนวนประมาณร้อยละ 45 นั้นพ่อค้าส่งออกเป็นผู้ส่งออกเองประมาณร้อยละ 34.49 ส่วนที่เหลืออีกประมาณ 9.60 รัฐบาลเป็นตัวแทนในการเจรจาในการซื้อขายกัน ดังนั้นผู้ส่งออกข้าวภาคเอกชนจึงมีบทบาทสำคัญในตลาดการส่งออกข้าวสารและโดยผลแห่งการนี้ก็ได้สร้างระบบเครือข่ายระหว่างบริษัทผู้ส่งออก คนกลางในการจัดซื้อข้าวสาร (หยง) และโรงสีที่ทำหน้าที่ในการรวบรวมข้าวเปลือกจากชาวนาและพ่อค้าคนกลางเพื่อทำการแปรรูปที่มีกลไกซึ่งทำหน้าที่ทางสังคมนี้มาเป็นเวลายาวนานและมีระบบที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะหยงซึ่งได้แก่พ่อค้าคนกลางที่ทำหน้าที่ในการตรวจสอบปริมาณและคุณภาพของข้าวและรวบรวมข้าวสารจากโรงสีต่าง ๆ เพื่อมอบให้แก่ผู้ส่งออกนั้น มีปริมาณในการซื้อขายข้าวถึงร้อยละ 65.59 ของปริมาณการซื้อข้าวทั้งหมดที่ทำการซื้อเพื่อส่งออก ดังนั้นการที่โรงสีชุมชนจะพัฒนาขึ้นมาเป็นโรงสีที่มีศักยภาพในการส่งออกต่างประเทศได้โดยตรงนั้น นับได้ว่าเป็นเรื่องยากอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าจะเป็นไปได้ก็ต้องใช้เวลาอีกยาวนาน ทั้งนี้เหตุผลจากทั้งปัจจัยภายนอกซึ่งเป็นปัญหาของระบบที่ระบบทุนใหญ่ของพ่อค้าโรงสีและผู้ส่งออกมีความเข้มแข็งและพัฒนาต่อเนื่องยาวนานอยู่เดิมแล้ว ระบบโรงสีชุมชนยังมีความอ่อนแอในเรื่องทุนและการบริหารจัดการอีกด้วย ซึ่งหากโรงสีชุมชนจะพัฒนาขึ้นมาแข่งขันแย่งตลาดก็ต้องใช้เวลาอีกยาวนาน ประกอบกับปัจจัยภายในของโรงสีชุมชนเอง ได้แก่ จิตสำนึก ความสามารถ ศักยภาพของบุคลากร ซึ่งเป็นเกษตรกรไม่มีพื้นฐานและวัฒนธรรมทางการค้าขายมากเท่ากับพ่อค้าที่ถ่ายทอดบทเรียนกันมาหลายชั่วอายุคน

จากการตรวจสอบจนถึงปัจจุบันนี้ยังไม่มียโรงสีชุมชนหรือที่เรียกว่าโรงสีสหกรณ์ใดเลยที่สามารถส่งออกข้าวได้ด้วยตนเองทั้ง ๆ ที่ได้มีการถกเถียงทางวิชาการเพื่อผลักดันให้เกษตรกร

ส่งออกข้าวได้เองมานานแล้ว และแม้แต่โรงสีสหกรณ์ที่เข้มแข็งอย่างโรงสีสหกรณ์พิมายก็ยังดำเนินการไม่ได้

ราคาข้าวเปลือก

ในตลาดผู้ประกอบการโรงสี ไม่ว่าจะเป็นโรงสีชุมชนหรือโรงสีของภาคเอกชน จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจต่อระบบการกำหนดราคาตลาดของราคาข้าวเปลือก เพราะถือเป็นพื้นฐานเนื่องจากราคาข้าวเปลือกมีการขึ้นลงในแต่ละวันไม่เท่ากัน ด้านหลักของราคาข้าวเปลือกก็เป็นการสะท้อนจากราคาข้าวสารในตลาดซึ่งมีระบบเชื่อมโยงกับระบบการกำหนดอัตราราคาข้าวทั้งระบบ โดยเฉพาะจากราคาข้าวสารในต่างประเทศที่มีการซื้อขายกันทั้งจากภาคเอกชนและภาครัฐ ซึ่งตามระบบการค้าข้าวของโลก จะมีการซื้อขายกันในแต่ละภูมิภาคในแต่ละประเทศในแต่ละช่วงระยะเวลา รวมตลอดทั้งราคาข้าวในตลาดสินค้าทางการเกษตรล่วงหน้าในตลาดใหญ่ ๆ ที่ลอนดอน ชิคาโก นิวยอร์ก ก็มีส่วนกำหนดราคาข้าวที่สะท้อนเข้ามาในประเทศด้วยเช่นกัน ซึ่งจะเป็นผลโดยตรงต่อการซื้อข้าวสารและตลาดข้าวเปลือกในประเทศด้วย โดยทางปฏิบัติในแต่ละวันหอยจะนำไปแจ้งราคาให้ผู้ส่งออกและพ่อค้าขายส่งต้องการจะรับซื้อมาแจ้งให้โรงสีที่เป็นนายหน้าคอยรวบรวมข้าวทราบโดยทางโทรศัพท์บ้าง และไปอั้งเชียงบ้าง (ใบรายงานสถานการณ์ราคา) โดยมีมาตรฐานราคากลางจากสภาหอการค้าแห่งประเทศไทยกำหนดไว้เป็นตัวประกอบการพิจารณา เมื่อโรงสีแต่ละแห่งทราบราคาซื้อขายข้าวสารจากหลายแหล่งแล้วก็จะนำมาคำนวณเป็นราคารับซื้อข้าวเปลือกตามวิธีการดังต่อไปนี้

เริ่มต้นจากนำข้าวเปลือกหนึ่งเกวียน (1 ตัน) มาสีได้ข้าวสาร ปลายข้าว และ รำข้าว แล้วกำหนดราคาขายตามราคาตลาดจะได้เท่าไรเป็นตัวตั้งก่อน แล้วลบด้วยค่าใช้จ่ายในการขายลบด้วยค่าใช้จ่ายในการขนส่ง ลบด้วยค่าใช้จ่ายในการสี ลบด้วยกำไรที่ต้องการ ตัวเลขที่ได้จะเป็นราคาข้าวเปลือกที่รับซื้อขายกันโดยประมาณ และมีการบวกลบราคาตามความต้องการของตลาดในแต่ละช่วงเวลาด้วย

การรับซื้อข้าวเปลือกนอกจากจะมีการรับซื้อโดยมีการกำหนดราคาหน้าโรงสีแล้ว ยังมีการรับซื้อที่ตลาดกลางข้าวและในท้องถิ่น สำหรับการซื้อขายข้าวเปลือกที่ตลาดกลางก็จะกำหนดราคาทำการรับซื้อโดยอิงราคาที่ถูกกำหนดจากราคาหน้าโรงสีเป็นหลักแต่อาจจะแตกต่างกันบ้างเนื่องจากตลาดกลางจำเป็นจะต้องนำข้าวนั้นเข้าสู่โรงสีอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นราคาที่รับซื้อที่ตลาดกลางจะเท่ากับราคาที่รับซื้อที่หน้าโรงสี หักด้วยค่าใช้จ่ายในการขนส่งและค่าใช้จ่ายในการตลาด เหตุผลสำคัญที่ตลาดกลางรวมตลอดทั้งพ่อค้าข้าวโดยทั่วไปที่ต้องใช้ราคาโรงสีเป็นราคาอ้างอิงนั้น เพราะโรงสีจะเป็นแหล่งรับทราบข้อมูลทางด้านการผลิตและราคาของระบบตลาดในส่วนกลางที่กรุงเทพฯ และต่างประเทศเป็นอย่างดี จึงถือได้ว่าราคาข้าวเปลือกที่กำหนดที่หน้าโรงสีในแต่ละ

วันนั้นมีความใกล้เคียงกับระบบราคาตลาดมากที่สุด แต่ทั้งนี้ยังไม่ได้รวมคำนวณถึงเรื่องการรับซื้อขายด้วยการเอาเปรียบเกษตรกรด้วยการโกงตาชั่งและโกงความชื้นและสิ่งเจือปน เมื่อทราบราคาข้าวเปลือกแล้วราคาข้าวสารในท้องตลาดก็อยู่ในเกณฑ์เดียวกัน แต่ทั้งนี้ทั้งนี้ราคาข้าวเปลือกและราคาข้าวสารก็จะเจือปนในเรื่องของราคาการคาดการณ์ของราคาตลาดการส่งออกที่จะมีการส่งมอบในช่วงระยะเวลานั้นๆ ด้วย โดยพิจารณาจากความต้องการซื้อของลูกค้าปริมาณการผลิตของข้าวในตลาดโลก สถานการณ์ทางการเมืองของประเทศและของต่างประเทศในแหล่งผลิตและแหล่งบริโภคที่เป็นตลาดข้าว นั้น ๆ ประกอบด้วย

โรงสีที่กล่าวถึงในที่นี้ที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดราคาข้าวและเป็นแหล่งอ้างอิงราคาข้าวเปลือกนี้หมายถึงโรงสีเอกชนขนาดใหญ่และส่วนมากเป็นโรงสีที่มีสายสัมพันธ์กับบริษัทผู้ส่งออก

กล่าวโดยสรุปของระบบการค้าข้าวเปลือกและข้าวสารในตลาดในประเทศไทยแล้วจะเห็นได้ว่าราคาข้าวนั้นมีความอ่อนไหวอย่างยิ่งในแต่ละช่วงเวลาของการค้าในตลาด ดังนั้นผู้ทำธุรกิจด้านโรงสีจำเป็นต้องมีความนับไวและติดตามข่าวสารระบบการตลาดของราคาข้าวเปลือกและราคาข้าวสารอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นธรรมดาที่ผู้ที่ประกอบธุรกิจด้านนี้จะต้องมีวัฒนธรรมในทางการค้าและมีภูมิหลังความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบธุรกิจเป็นอย่างดี ดังนั้นจะเห็นได้ว่าผู้บริหารโรงสีชุมชนส่วนมากล้วนแล้วแต่เป็นเกษตรกรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านการผลิตทางการเกษตรเป็นด้านหลัก มิได้มีการเชี่ยวชาญในด้านธุรกิจการค้ามาแต่ดั้งเดิมย่อมจะเกิดการเสียเปรียบในการบริหารจัดการเรื่องโรงสีในระบบการแข่งขันแบบเสรีอย่างแน่นอน แม้ในอนาคตหากมีการพัฒนาโรงสีชุมชนที่บริหารงาน โดยเกษตรกรนั้นจะสามารถแข่งขันกับโรงสีเอกชนได้ก็จริงแต่ก็ต้องใช้เวลาการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาหนึ่งทีเดียว ดังนั้นหากมีการสับเปลี่ยนผู้บริหารโรงสีชุมชนอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นด้วยปัญหาความขัดแย้งภายในองค์กรหรือปัญหาส่วนตัวของผู้จัดการหรือผู้บริหารนั้นๆ อันเนื่องมาจากครอบครัว หนี้สินเฉพาะตัวที่ทำให้ไม่สามารถจะทุ่มเทเวลาให้กับการบริหารโรงสีชุมชนซึ่งเป็นของส่วนรวม หรือเปลี่ยนผู้บริหารโรงสีชุมชนด้วยเพราะมีผลตอบแทนในอัตราต่ำที่ดี รวมตลอดทั้งการขาดจิตสำนึกของผู้นำชุมชนบางแห่งที่ไม่พร้อมจะเสียสละในการเข้ามาช่วยเหลือในการสร้างเสริมธุรกิจชุมชนด้วยแล้ว ก็ยังเป็นผลให้โรงสีชุมชนยากที่จะทำการบริหาร โดยแข่งขันกับโรงสีเอกชนในระบบตลาดการแข่งขันเสรีได้

3.2 รูปแบบของเศรษฐกิจชุมชน โรงสีชุมชน : ความล้มเหลวและความล้มเหลว

จากการทบทวนวรรณกรรมโดยตรวจสอบเอกสารที่เกี่ยวข้องก็ได้ทราบถึงความเคลื่อนไหวของการดำเนินการเศรษฐกิจชุมชนและกรณีโรงสีชุมชน โดยส่วนมากจะเป็นมุมมองนักวิจัยที่เป็นนักกิจกรรมเอกชน (NGO) อาจารย์ในมหาวิทยาลัยในสายสำนักคิดแนวมนุษยธรรมที่

มีพื้นฐานที่คัดค้านระบบทุนนิยมและไม่ให้ความสำคัญกับระบบการแข่งขันทางการค้าในชีวิตจริง แต่มักจะให้ความสำคัญกับระบบชุมชนและให้โอกาสแก่ชุมชนคนยากจนโดยไม่คำนึงถึงผลตอบแทนในระบบเศรษฐกิจที่เป็นจริงในปัจจุบัน ดังนั้นเอกสารต่างๆ ที่ตรวจพบจึงมักจะกล่าวถึงความสำเร็จเป็นด้านหลัก มีความล้มเหลวเป็นด้านรอง รวมตลอดทั้งได้กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดความสำเร็จในการดำเนินการเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งต่างจากที่ผู้วิจัยได้ออกค้นคว้าเชิงประจักษ์โดยทำการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งการทบทวนวรรณกรรมได้มีบุคคลที่มีประสบการณ์หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษางานด้านเศรษฐกิจชุมชนได้กล่าวถึงวิธีการในการดำเนินการ ดังนี้

กรณีศึกษาโรงสีชุมชนอำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด

สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2537: 68-71) ได้ทำการศึกษาถึงกลยุทธ์ในการพัฒนาองค์กรเกษตรกรและเครือข่าย: กรณีศึกษาเครือข่ายกลุ่มแปรรูปข้าว 3 ตำบล อำเภอโพธาราย โดยวิธีสัมภาษณ์ทัศนคติและความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งประกอบไปด้วยผู้นำของกลุ่ม ข้าราชการในท้องถิ่น ผู้ปฏิบัติงาน และ ผู้ประสานงานพัฒนาในพื้นที่ และเกษตรกรอีกจำนวน 30 คน ผลของการศึกษาได้กล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรแปรรูปข้าว 3 ตำบล อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยกล่าวไว้ว่า การมีเงินทุนที่ไม่เพียงพอต่อการดำเนินธุรกิจทำให้การดำเนินการรับซื้อข้าวเปลือกของกลุ่มมีปัญหาเพราะไม่สามารถจ่ายเงินให้กับสมาชิกได้ตามกำหนด สมาชิกบางรายจึงไม่นำข้าวเปลือกมาขายให้โรงสี การมีปัญหาทางด้านการตลาดไม่ว่าจะเป็นการขาดความสามารถทางด้านการตลาดของผู้นำและการขาดข้อมูลข่าวสารทางด้านตลาดข้าวที่มีการขึ้นลงอยู่ตลอดเวลา การที่ผู้นำไม่มีเวลาที่เพียงพอสำหรับการบริหารงาน อีกทั้งระบบการตัดสินใจเป็นการตัดสินใจโดยผู้นำเพียงคนเดียวดังนั้นเมื่อผู้นำไม่มีเวลาในการบริหารเพราะต้องไปทำภารกิจทางด้านอื่นการตัดสินใจในการแก้ปัญหาและดำเนินธุรกิจจึงเป็นไปอย่างล่าช้า การมีปัญหาด้านบุคลากรและบริหารธุรกิจเนื่องจากสมาชิกมีหน้าที่ในการหมุนเวียนกันเข้ามาทำงานในโรงสีตามหน้าที่ที่ได้รับการมอบหมายแต่ในสภาพของความเป็นจริงสมาชิกมีภาระหน้าที่ที่ทุกคนต้องทำซึ่งนอกเหนือไปจากการทำหน้าที่ในโรงสี ดังนั้นเมื่อสมาชิกไม่ว่างจึงไม่เข้ามาดำเนินงานในโรงสีการดำเนินการสีข้าวจึงหยุดชะงักและความรู้สึกไม่มีส่วนร่วมของสมาชิกเพราะไม่มีการกระจายอำนาจในการบริหารและขาดการประสานงานเพื่อเผยแพร่ข้อมูลภายในกลุ่ม สมาชิกหลายคนจึงไม่รับรู้ความเป็นไปของโรงสี ความรู้สึกในการเป็นเจ้าของจึงไม่เกิดขึ้น สิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้ส่งผลให้การดำเนินธุรกิจสีข้าวของเกษตรกรทั้ง 3 ตำบล ไม่ประสบความสำเร็จ

นอกจากนี้ผลของการศึกษาทางเอกสารยังพบด้วยว่าการที่จะดำเนินธุรกิจโรงสีข้าวให้ประสบความสำเร็จจะต้องเกิดจากผู้นำที่มีความซื่อสัตย์ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การมีจิตสำนึกที่ดีของสมาชิกภายในกลุ่ม และความพร้อมที่จะปรับตัวของสมาชิกเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเข้ามาสู่ชุมชน

จากศักยภาพเงื่อนไขที่จะนำไปสู่ความสำเร็จเมื่อนำมาผนวกเข้ากับปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วนำมาเป็นแนวทางในการดำเนินธุรกิจโรงสีข้าวของเกษตรกร 3 ตำบล ในอำเภอโพธารามได้ดังต่อไปนี้

1. จะต้องมีการประสานกับองค์กรภายนอก เพื่อให้สามารถรับรู้ข่าวสารข้อมูลที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตลาดข้าว
2. การจัดบทบาทของผู้นำให้เหมาะสมและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มมากที่สุด
3. กลุ่มจะต้องมีการหาแนวทางที่จะทำให้สมาชิกมีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างเร่งด่วน ทั้งการระดมหุ้น การตัดสินใจ และการรับประโยชน์เพื่อสร้างจิตสำนึกถึงความเป็นเจ้าของกลุ่ม
4. การสนับสนุนให้มีคนรุ่นใหม่เข้ามาสืบทอดอำนาจในการบริหาร เพื่อความถาวรของการดำเนินธุรกิจต่อไป
5. เจ้าหน้าที่ของรัฐ ควรจะเข้าไปให้การสนับสนุนการรวมกันเป็นกลุ่มมากกว่าการช่วยเหลือโดยการครอบงำ

จากการที่ผู้วิจัยได้ออกสำรวจเชิงประจักษ์จากโรงสีชุมชนโดยสุ่มตัวอย่างจากทุกภาคของประเทศไทยมากกว่า 20 โรงสี ได้พบว่าข้อสรุปจากเอกสารทางวิชาการของสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่นนี้ แม้จะฟังดูมีเหตุผล แต่ถูกจำกัดด้วยผลประโยชน์และระบบทุนนิยมที่ทำให้ธุรกิจโรงสีชุมชนยากที่จะประสบความสำเร็จ แม้จะดำเนินการตามข้อสรุปนี้ เพราะการที่จะรับรู้ข่าวสารทางธุรกิจตลาดข้าวนั้นต้องเกาะติดข่าวข้อมูลซึ่งมีความอ่อนไหวอันเป็นธรรมชาติของตลาดข้าว ซึ่งผู้บริหารโรงสีชุมชนส่วนใหญ่ยังเป็นเกษตรกรจำเป็นจะต้องปรับวิถีชีวิตจากเกษตรกรเป็นพ่อค้า อีกทั้งผลประโยชน์ของโรงสีชุมชนซึ่งส่วนมากเป็นโรงสีขนาดเล็กและขนาดกลาง ผลตอบแทนจากการดำเนินงานไม่มากพอในการแบ่งปันเพื่อสร้างแรงจูงใจจากการทุ่มเทนั้น เป็นต้น ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงจำเป็นต้องแสวงหาทางออกที่เป็นจริงที่สอดคล้องกับระบบมากที่สุด

กรณีศึกษาโรงสีชุมชนของชมรมรักษัธรรมชาติ

นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร (2541: 93-94) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ประสพการณ์และบทเรียนจากการทำธุรกิจชุมชน การศึกษาดังกล่าวได้ประเมินความสำเร็จของ กิจการโรงสีข้าวของชมรมรักษัธรรมชาติ โดยพิจารณาจากความสำเร็จ 4 ด้าน ประกอบด้วย ระดับความสำเร็จตาม วัตถุประสงค์ การวิเคราะห์ห้บการเงิน ความพอใจของกรรมการและ สมาชิก และแนวโน้มความยั่งยืนขององค์กร โดยปัจจัยที่ทำให้การดำเนินธุรกิจโรงสีข้าวของ ชมรมรักษัธรรมชาติประสบความสำเร็จทั้ง 4 ด้าน จะประกอบไปด้วยปัจจัยต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. การมีฐานของชุมชนที่แข็งแกร่ง เนื่องจากการเกิดขึ้นและการเจริญเติบโตของ ธุรกิจโรงสีข้าวชมรมรักษัธรรมชาติ เกิดจากการที่มีฐานของชุมชนที่แข็งแกร่ง 5 ฐาน คือ ฐาน ศาสนา ฐานวัฒนธรรม ฐานสมณะ ฐานการพึ่งตนเองและการทำงานเพื่อส่วนรวม และฐาน ประสพการณ์การทำงานเป็นกลุ่ม การมีฐานชุมชนที่แข็งแกร่งจะทำให้ชุมชนหมู่บ้านมี ความสามารถในการดำเนินธุรกิจโรงสีข้าว

2. การเลือกกิจกรรมที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ การดำเนินธุรกิจโดยใช้วัตถุประสงค์ที่มีอย่าง อุดมสมบูรณ์และเป็นที่ยอมรับของผู้นับถือทั้งในและต่างประเทศ จะทำให้สามารถสร้างจุดขายได้ เป็นอย่างดี กรณีของโรงสีข้าวรักษัธรรมชาติได้แก่ข้าวหอมมะลิคุณภาพดี

3. ความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ (innovative thinking) การสร้างมาตรการ ใหม่หรือการวางแผนขึ้นมารองรับและแก้ไขปัญหาอย่างทันการณ์และการแสวงหาความรู้ของผู้นำ จะก่อให้เกิดการสร้างโอกาสทางการค้าของโรงสีข้าวรักษัธรรมชาติ

4. การบริหารงานที่ทำให้เกิดความไว้วางใจ การมีผู้บริหารและคณะกรรมการที่มี ความซื่อสัตย์ เสียสละ และสามารถทำกำไรจนเป็นที่ประจักษ์แก่สมาชิก จะส่งผลให้สมาชิกเกิด ความไว้วางใจ

5. การทำงานกันเป็นทีม ของฝ่ายบริหารและฝ่ายจัดการที่มีการประสานงานใน การร่วมมือกันบริหารและตัดสินใจร่วมกันอยู่ตลอดเวลา การแบ่งความรับผิดชอบจะแบ่งตามความ ถนัด อุปนิสัย และความสามารถสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ส่งผลให้การดำเนินงานของโรงสีเป็นไปอย่าง ต่อเนื่อง

6. การเปิดโอกาสให้สมาชิกถือหุ้นของกิจการ เพื่อให้สมาชิกมีความรู้สึกรู้ว่า โรงสีนี้เป็นของตนเอง

7. การรับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิกด้วยความเป็นธรรม และมีราคาสูงกว่าใน ท้องตลาดเพื่อเป็นการจูงใจให้มีการสมัครเป็นสมาชิก และให้สมาชิกนำข้าวมาขายให้กับโรงสี

8. การกระจายผลประโยชน์ให้กับสมาชิกอย่างเท่าเทียมกันตามจำนวนหุ้น และ ปริมาณข้าวที่นำมาขาย

9. ความสามารถในการระดมทุนดำเนินกิจการ ชมรมรักษัธรรมชาตินสามารถระดม ทุนหมุนเวียนจากแหล่งต่าง ๆ โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากการช่วยเหลือเกษตรกรจากรัฐ ตลอดจนการคิดค้นรูปแบบการระดมทุนจากสมาชิก เช่น การบริหารระบบข้าวฝาก และการ บริการเงินฝากออมทรัพย์

10. ระบบการเงินและระบบบัญชีที่สามารถตรวจสอบได้ สามารถตรวจสอบได้เป็น รายเดือนทำให้รู้สถานะทางการเงินอยู่ตลอดเวลา

11. ความสามารถทางการตลาด โรงสีข้าวรักษัธรรมชาตินมีความสามารถทำ การตลาดได้ดี จึงส่งผลให้สามารถหาลูกค้าและเปิดช่องทางด้านการตลาดได้มากเนื่องจากการมี ผู้ผลิตข้าวหอมมะลิคุณภาพได้มาตรฐานตามต้องการ การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ และการติดตาม ข้อมูลข่าวสารอย่างใกล้ชิด

ทั้งหมดนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ส่งผลให้โรงสีข้าวรักษัธรรมชาตินสามารถ ดำเนินธุรกิจอยู่ได้

ข้อเสนอกลยุทธ์แห่งความสำเร็จ

กาญจนา แก้วเทพ (2540: 88-89) ทำการประมวลบทความที่ได้นำเสนอในงาน สัมมนาเรื่อง “ทางเลือกและศักยภาพของชาวอีสาน” ซึ่งจัดโดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้สรุปไว้ว่ากลยุทธ์ที่สำคัญในการพัฒนาองค์กรเอกชน จะประกอบด้วย กลยุทธ์ที่สำคัญ 5 กลยุทธ์ได้แก่

1. กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและพัฒนากิจกรรรม การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของ องค์กรชุมชนจะต้องมีความหลากหลาย สมดุล และมีระบบ ทั้งนี้เนื่องจากในชีวิตจริงของมนุษย์มี ความหลากหลายทั้งหลายระดับและหลายมิติ ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่องค์กรชุมชนที่จะ ร่วมกันดำเนินกิจกรรมจึงต้องมีความหลากหลายและมีความครอบคลุมมิติต่างๆ ของชีวิต และหลาย ระดับของชุมชน ทั้งนี้เนื่องมาจากกิจกรรมแต่ละชนิดมีคุณประโยชน์และมีขีดจำกัดอยู่ใน ตัวเอง แต่การมีกิจกรรมที่หลากหลายอาจจะก่อให้เกิดความสับสนกับสมาชิก ดังนั้นจึงควรจะมีการ จัดระบบของการทำกิจกรรมต่างๆ โดยมีการระบุนความรับผิดชอบและหน้าที่อย่างชัดเจน เพื่อให้ สมาชิกได้เข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตนเอง นอกจากนี้ที่ได้กล่าวมาแล้ว การดำเนินกิจกรรม ต่างๆ จะต้องมีความสมดุล กล่าวคือ เมื่อมีการพัฒนาระดับของการทำกิจกรรมต่างๆ จะต้องมีการ พัฒนาความรู้ความสามารถของสมาชิกให้ทันกับกิจกรรมต่างๆ ที่ได้พัฒนาไปแล้ว

2. กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาโครงสร้างองค์กร โครงสร้างการจัดการองค์กรชุมชนที่ดี จะต้องมีการกระจายตัว (decentralization) และมีการระดมส่วนร่วมอย่างเต็มที่ (full participation) การกระจายตัวเป็นการกระจายงานและความรับผิดชอบออกไปเป็นชั้นๆ ในระดับต่างๆ การจัดโครงสร้างองค์กรแบบนี้เมื่อองค์กรมีการขยายตัวขนาดจะเอื้อต่อการมีส่วนร่วมและการไหลเวียนอย่างทั่วถึงของข่าวสาร และสามารถติดตามผลและกำกับดูแลได้อย่างทั่วถึง

3. กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรบุคคล กลยุทธ์ที่นำมาใช้ในการจัดการและพัฒนาบุคคล ได้แก่ การพัฒนาความรู้ให้กับสมาชิกและผู้นำในชุมชน ทั้งนี้เพื่อเป็นการขยายความสามารถของสมาชิกให้สามารถทำกิจกรรมได้มากขึ้น และยังเป็นการพัฒนาความคิดให้กับสมาชิกอีกด้วย

4. กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรวัสดุ เนื่องจากองค์กรชุมชนแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันตามประเภทและเป้าหมายของการดำเนินกิจกรรม กลยุทธ์ในการจัดการจึงมีความแตกต่างกัน โดยเราสามารถแบ่งหลักการในการจัดการทรัพยากรวัสดุได้ดังต่อไปนี้

4.1 การจัดการและการพัฒนาทุน ได้แก่ กลยุทธ์การระดมทุนการพัฒนาทุน การจัดแบ่งและการบริหารเงินทุน

4.2 การจัดการและการพัฒนาเรื่องการผลิตและการแปรรูปผลผลิต ได้แก่ กลยุทธ์ในการดำเนินงานในลักษณะที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงเป็นสายโซ่

4.3 การจัดการและพัฒนาทางด้านการตลาด ได้แก่ การแสวงหาตลาด การขยายตลาด รวมทั้งการสร้างตลาดใหม่ รวมไปถึงการเชื่อมโยงกับเรื่องทุนและการผลิต

4.4 การจัดการเกี่ยวกับการแบ่งปันผลประโยชน์ ได้แก่ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรกำไร การใช้กำไรไปในทิศทางใด การจ่ายค่าตอบแทน และการจ่ายเงินปันผล เป็นต้น

5. กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาเครือข่าย เป็นการขยายแนวคิดขยายกิจกรรม การสร้างเครือข่ายอาจจะทำการสร้างเครือข่ายตามพื้นที่ เพื่อกระจายอำนาจในการบริหาร และการควบคุมเมื่อขนาดขององค์กรขยายใหญ่ขึ้น หรือการสร้างเครือข่ายตามกิจกรรมซึ่งมีทั้งการสร้างเครือข่ายในกิจกรรมที่เหมือนกัน หรือกิจกรรมที่เสริมกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงในการทำธุรกิจและช่วยกันในการสร้างอำนาจต่อรอง

ดิเรก สาระวดี (2540: 42) ได้ทำการเสนอแนะมาตรการเพื่อแก้ไขปัญหาการดำเนินธุรกิจในงานประชุมสัมมนาเพื่อระดมข้อคิดเห็นจากผู้แทนองค์กรที่เกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์และมาตรการเพื่อความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ณ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ได้กล่าวว่าการพัฒนาองค์กรชุมชนแม้ว่าจะมีการพัฒนาไปได้ระยะหนึ่งแล้ว แต่องค์กรโดยส่วนใหญ่ยังไม่เข้มแข็ง ขาดแหล่งเงินทุนที่มีเงื่อนไขสอดคล้องเหมาะสมกับการดำเนินธุรกิจชุมชน ความรู้และการบริหารองค์กรธุรกิจการปรับปรุงระบบการผลิต ต้นทุนการผลิตที่สูง การจัดการผลิตภัณฑ์การจัดการจัดการด้านการตลาดของกลุ่มที่มีกิจกรรมต่างๆ ดังนั้นกลยุทธ์ที่จะนำมาพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรธุรกิจชุมชน ได้แก่ การสร้างความพร้อมและศักยภาพขององค์กรชุมชนโดยการปรับมาตรการทางกฎหมายและระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ให้มีความเหมาะสม การสนับสนุนให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานไม่ว่าจะเป็นการลงทุนร่วมกัน การช่วยเหลือทางด้าน การตลาด และการให้ความรู้ทางด้านการผลิตและการบริหารองค์กร การให้การสนับสนุนทางด้านเงินทุนสำหรับการพัฒนาธุรกิจชุมชน การสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน และการให้การสนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชนทางด้านงบประมาณจากภาครัฐ เพื่อให้มีบทบาทให้การประสานงานและทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับชาวบ้าน

ข้อเสนอแนะทางการดำเนินงานของธุรกิจชุมชน

เนื่องจากระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความแตกต่างจากระบบเศรษฐกิจทุนเอกชน ดังนั้นวิธีการดำเนินงานเพื่อจะขับเคลื่อนธุรกิจที่อยู่ในกรอบของระบบเศรษฐกิจชุมชนจึงต้องมีความแตกต่างจากระบบทุนเอกชนโดยทั่วไป

จากการตรวจสอบเอกสารเพื่อศึกษาถึงแนวทางในการดำเนินธุรกิจชุมชนให้ประสบความสำเร็จ จะพบว่าธุรกิจชุมชนจะประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน ถ้ามีการดำเนินงานด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

1. การเปิดโอกาสให้สมาชิกได้ถือหุ้นในกิจการ เพื่อสร้างความเป็นเจ้าของให้กับสมาชิก และเพื่อแหล่งเงินทุนราคาถูกในการดำเนินกิจการ
2. กลุ่มจะต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการบริหารงานโดยวิธีการเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้วยการจัดโครงสร้างองค์กรแบบกระจายตัวเพื่อระดมการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่
3. กลุ่มจะต้องสามารถดำเนินการตลาดได้อย่างต่อเนื่องเพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับกลุ่ม
4. บทบาทของผู้นำจะต้องเป็นทั้งผู้ที่สามารถดำเนินธุรกิจให้ประสบผลกำไรและกระจายผลประโยชน์ไปสู่สมาชิกได้อย่างเท่าเทียมกันโดยไม่มีการเอาเปรียบสมาชิก

5. การสร้างเครือข่ายกับภายนอกเพื่อการรับรู้ข่าวสารข้อมูลที่ทันเหตุการณ์มากขึ้น และเพื่อเป็นการสนับสนุนในการทำกิจกรรมซึ่งกันและกัน เช่น การสร้างเครือข่ายในการรับซื้อข้าวเปลือกตามชุมชนต่าง ๆ

6. กลุ่มจะต้องมีระบบบัญชีที่ตรวจสอบได้ และเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนเข้าไปตรวจสอบ

ผลจากการตรวจสอบเอกสารในข้างต้น ทำให้ทราบถึงวิธีการในการดำเนินธุรกิจชุมชนให้ประสบความสำเร็จ แต่ยังมีได้ศึกษาถึงความเป็นไปได้ที่จะนำแนวทางนี้ไปดำเนินการในสภาพสังคมที่เป็นจริง เพราะสภาพที่เป็นจริงเศรษฐกิจชุมชนมีข้อจำกัดด้วยตัวสมาชิกและระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ปิดล้อม อาทิเช่น ความยากจนของสมาชิกที่อยากจะระดมทุนแม้หุ้นจะมีราคาถูกก็ยังไม่อยาก เพราะสมาชิกเองซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อยากจนลำพังตัวเองยังต้องไปพึ่งเงินกู้ที่มีอัตราดอกเบี้ยแพงอยู่แล้ว ดังนั้นการที่จะเอาเงินไปลงทุนอีกก็ยากเต็มที หรืออย่างกรณีผู้นำการบริหารเศรษฐกิจชุมชนจะต้องมีคุณสมบัติ คือ จะต้องเสียสละไม่เอาเปรียบสมาชิก มีความสามารถทางการบริหาร รู้ข่าวสารข้อมูลที่ทันเหตุการณ์ เป็นต้น ซึ่งผู้นำที่มีความสามารถเช่นนี้นั้นในระบบทุนนิยมต่างคนก็ต่างมีภาระส่วนตัวกันมาก ผู้นำที่มีความสามารถก็มักจะไปหางานที่ให้ผลตอบแทนสูงทำ ดังนั้นธุรกิจชุมชนที่มีผลตอบแทนต่ำ ก็มักจะไม่ได้นำที่มีความสามารถ ส่วนผู้นำที่มีความสามารถที่ยั่งยืนหยุดดำเนินธุรกิจชุมชนต่อไปก็มักจะมีลักษณะเฉพาะเป็นคน ๆ ไป เช่น เป็นนักบวชบ้าง เป็นคนที่มีอุดมคติอยากจะทำในสิ่งที่ตนชื่นชมบ้าง หรือบางคนก็มีผลตอบแทนจากทางอื่น เช่น มีรายได้เสริมจากองค์กรศาสนา หรือการชดเชยด้วยการได้เดินทางไปประชุมต่างประเทศบ่อย ๆ หรือมีอาชีพศีกฎหมายแฝงตัวทำเป็นเสียสละต่อเศรษฐกิจชุมชนเพื่ออำพรางตัว เป็นต้น

กลยุทธ์ในการดำเนินธุรกิจชุมชนด้วยระบบเครือข่าย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นการดำเนินธุรกิจชุมชนทั้งหลายนั้นอยู่ในภาวะการแข่งขันกับธุรกิจลักษณะอื่นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการผลิตที่ต้องมีต้นทุนต่อหน่วยต่ำสุด ในขณะที่ธุรกิจชุมชนบางประเภทจะต้องมีขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อรองรับปริมาณสมาชิกที่มากขึ้นภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวได้ ก่อให้เกิดผลกระทบที่มีต่อต้นทุนในการแลกเปลี่ยนและต้นทุนจากการจัดการธุรกิจชุมชน ดังนั้นกลยุทธ์ที่จะทำให้ธุรกิจชุมชนสามารถดำเนินธุรกิจต่อไปภายใต้เงื่อนไขของการมีต้นทุนในการแลกเปลี่ยนและต้นทุนจากการจัดการต่ำที่สุดจะประกอบด้วยกลยุทธ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. การสร้างเครือข่ายในการดำเนินธุรกิจ (networking) เป็นทางเลือกหนึ่งที่จะทำ ให้ต้นทุนในการแลกเปลี่ยนและต้นทุนจากการจัดการมีค่าน้อยที่สุด การสร้างเครือข่ายจะเป็นการ สร้างช่องทางในการรับรู้ข่าวสารจากภายนอก การสร้างช่องทางการตลาด เพื่อกระจายข่าวสาร ข้อมูลให้กับสมาชิกภายในกลุ่มและเป็นกลไกในการตรวจสอบควบคุมระหว่างสมาชิกกับ คณะกรรมการบริหารธุรกิจชุมชน การสร้างเครือข่ายในการดำเนินธุรกิจสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ คือ

1.1 ระดับของการสร้างเครือข่ายในองค์กร การที่ธุรกิจชุมชนมีสมาชิกเป็น จำนวนมากย่อมก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เป็นอย่างมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น การสร้างเครือข่าย ในระดับหมู่บ้านจะช่วยแก้ปัญหาของการมีสมาชิกเป็นจำนวนมากได้ดีพอสมควร เพราะเครือข่าย ในระดับหมู่บ้านจะเป็นสื่อกลางระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ กับธุรกิจชุมชนโดยเฉพาะการสื่อสาร ข้อมูลระหว่างสมาชิกกับโรงสี ในขณะที่เดียวกันการสร้างเครือข่ายในหมู่บ้านจะทำให้กลไกในการ ตรวจสอบให้กระชับยิ่งขึ้นกว่ากลุ่มที่มีขนาดใหญ่ นอกจากนี้ขนาดองค์กรที่แบ่งย่อยมาเป็น เครือข่ายจะเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมได้ดีกว่าการเป็นองค์กรขนาดใหญ่ การกระทำดังกล่าวได้ ส่งผลให้ต้นทุนในการรับรู้ข่าวสารข้อมูลและต้นทุนในการควบคุมให้เป็นไปตามที่กำหนดและ ต้นทุนในการตัดสินใจลดลง

1.2 ระดับของการสร้างเครือข่ายกับภายนอกองค์กร ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้าง ช่องทางในการรับรู้ข่าวสารข้อมูลจากภายนอก เช่น ข้อมูลทางด้านราคาและสถานการณ์ของตลาด ในปัจจุบัน นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายกับองค์กรภายนอกยังมีผลต่อการได้รับความช่วยเหลือจาก องค์กรภายนอก เช่น ความช่วยเหลือทางการเงิน ความรู้ และประสบการณ์ในการจัดการ ธุรกิจ

2. การจัดการองค์กรให้เหมาะสมกับขนาดธุรกิจ เพราะรูปแบบขององค์กรจะมีผล ต่อต้นทุนจากการจัดการธุรกิจชุมชน รูปแบบขององค์กรที่เหมาะสมจะก่อให้เกิดต้นทุนจากการ จัดการต่ำที่สุด ซึ่งแต่ละรูปแบบมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 การจัดองค์กรแบบกลุ่มเพื่อนร่วมงาน (peer group) จะมีประสิทธิภาพมาก เพราะมีขนาดเล็ก และสมาชิกทุกคนมีความเท่าเทียมกัน การกระจายข้อมูลข่าวสารและการ ควบคุมจึงสามารถกระทำได้ง่าย แต่จะไม่เหมาะกับองค์กรหรือธุรกิจชุมชนที่มีขนาดใหญ่เพราะ การกระจายข่าวสารข้อมูลการควบคุมให้เป็นไปตามที่ได้กำหนดไว้จึงกระทำได้ยาก นอกจากนี้ การจัดองค์กรแบบนี้จะไม่มีผู้นำ การตัดสินใจแต่ละครั้งจะต้องได้รับการเห็นชอบจากสมาชิกทุกคน การตัดสินใจแบบนี้จึงก่อให้เกิดความล่าช้าในการดำเนินธุรกิจสำหรับองค์กรหรือธุรกิจชุมชนที่มี ขนาดใหญ่

2.2 การจัดการองค์กรแบบลำดับชั้นการปกครอง (hierarchy) ซึ่งแบ่งเป็นการจัดองค์กรตามลำดับชั้นการปกครองแบบง่าย (simple hierarchy) และการจัดองค์กรตามลำดับชั้นแบบหลายชั้น (multi hierarchy หรือ unitary form: U-Form) ในกรณีที่กลุ่มมีขนาดเล็กจะมีลักษณะของการจัดการองค์กรจะเป็นแบบลำดับชั้นการปกครองแบบง่าย (simple hierarchy) การจัดการแบบนี้ผู้นำจะมีอำนาจในการตัดสินใจสูงสุด การตัดสินใจแต่ละครั้งของผู้นำจะมีผลต่อการดำเนินธุรกิจเป็นอย่างมาก แต่การตัดสินใจแบบนี้จะใช้เวลาในการตัดสินใจที่ค่อนข้างจะสั้น นอกจากนี้ที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นการจัดการองค์กรแบบนี้จะทำให้การกระจายข่าวสารข้อมูลของกลุ่มเป็นไปอย่างรวดเร็ว การควบคุมและดูแลสมาชิกก็ยังสามารถทำได้อย่างทั่วถึงอีกด้วย เพราะหัวหน้ากลุ่มจะทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลทั้งหมด ในกรณีที่กลุ่มมีขนาดใหญ่จะมีลักษณะองค์กรเป็นแบบลำดับชั้นการปกครองแบบหลายชั้น (U-Form) การจัดการแบบนี้จะเหมือนกับการจัดองค์กรตามลำดับชั้นการปกครองแบบง่าย แต่การจัดการแบบนี้จะมีลำดับชั้นของการปกครองที่มากกว่าตามจำนวนสมาชิกที่เพิ่มมากขึ้นการกระจายข้อมูลข่าวสารจึงเป็นไปอย่างเชื่องช้าและไม่ทั่วถึง เพราะเกิดช่องว่างในการติดต่อระหว่างสมาชิกกับผู้นำของกลุ่มเป็นอย่างมากเนื่องจากจะต้องมีการสื่อสารข้อมูลตามสายการบังคับบัญชา การสื่อสารข้อมูลแต่ละครั้งจึงขาดความสมบูรณ์ ซึ่งจะมีผลต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกในองค์กรและธุรกิจชุมชนเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังมีผลทำให้การควบคุมของผู้นำลดลงและอาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งในการดำเนินนโยบายในแต่ละสายการบังคับบัญชา การจัดการแบบนี้จึงไม่มีความเหมาะสมกับการจัดการธุรกิจชุมชน

2.3 การจัดการองค์กรแบบเครือข่าย (Multidivisiona : M-Form) การจัดการแบบนี้จะเป็นการสร้างเครือข่ายในระดับชุมชนหรือหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกของธุรกิจชุมชน เพื่อให้ขนาดของกลุ่มเล็กลงและสามารถดูแลซึ่งกันและกันได้ในแต่ละเครือข่าย โดยที่แต่ละเครือข่ายจะมีเป้าหมายของการดำเนินเครือข่ายที่สอดคล้องกับเป้าหมายหลักของการดำเนินธุรกิจชุมชน ในแง่ของการสื่อสารข้อมูลภายในกลุ่ม การจัดการแบบเครือข่ายจะทำให้การสื่อสารข้อมูลระหว่างธุรกิจชุมชนกับสมาชิกทำได้ง่ายขึ้นเพราะจะมีการสื่อสารผ่านเครือข่ายแต่ละเครือข่ายและให้แต่ละเครือข่ายเป็นผู้กระจายข่าวสารกันภายในเครือข่าย ในแง่ของการควบคุมกลุ่มที่มีขนาดเล็กจะมีกลไกทางสังคมเป็นเรื่องในการควบคุมที่ดีกว่ากลุ่มที่มีขนาดใหญ่ และยังสามารถตอบโต้ได้ง่ายกว่าการที่มีกลุ่มขนาดใหญ่ ในแง่ของการตัดสินใจจะเป็นแบบลำดับชั้นของอำนาจในการตัดสินใจ ซึ่งขึ้นอยู่กับระดับความสำคัญของเรื่องที่ต้องการจะตัดสินใจ การจัดการองค์กรแบบนี้จึงมีความเหมาะสมกับองค์กรธุรกิจชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะสามารถจัดการองค์กรที่มีขนาดใหญ่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีต้นทุนจากการจัดการต่ำกว่าการจัดการแบบอื่น ๆ อีกด้วย

เบียดชุมชน: ความพยายามสร้างเศรษฐกิจชุมชน

กุดชุม เป็นอำเภอเล็กๆ ในจังหวัดที่ได้กลายเป็นชื่อที่คนทั่วไปรู้จักในความหมายของชุมชนที่สะท้อนถึงความพยายามของปัญญาชนกลุ่มหนึ่งที่ต้องการจะสร้างระบบภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจแก่คนยากจนในชนบทในภาวะที่ระบบทุนนิยมโลกครอบงำอยู่ โดยมุ่งมั่นที่จะสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นอย่างครบวงจร โดยจัดเครือข่ายการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชน รวมถึงตลอดถึงการจัดระบบเงินตราเพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการคำนวณมูลค่าสินค้าและแรงงานที่เรียกว่า “เบียดชุมชน” โดยมีระบบแลกเปลี่ยนทั้งที่เกิดขึ้นในชุมชนเดียวกัน และแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน มีทั้งแลกเปลี่ยนสินค้ากันเองโดยตรง และแลกเปลี่ยนโดยใช้บัตรเป็นสื่อกลางที่เรียกว่า “เบียด” มีการจัดระบบแลกเปลี่ยนที่เรียกว่า “ระบบการหักบัญชี” ระหว่างชุมชนในแต่ละภูมิภาค เช่น แลกเปลี่ยนอาหารทะเลแปรรูปและมะพร้าวจากภาคใต้ กับข้าวสารจากภาคอีสาน และภาคกลาง แต่ก็ได้ประสบกับปัญหาโดยมีข้อสรุปว่า “ระบบแลกเปลี่ยนก็มีข้อจำกัดในตัวเอง หากความต้องการของชาวบ้าน ณ เวลานั้นไม่ตรงกัน หรือมูลค่าสินค้าต่างกัน การแลกเปลี่ยนก็จะไม่เกิด หรือชาวบ้านขาดความไว้วางใจและเอื้อเพื่อการแลกเปลี่ยนก็จะไม่เกิดเช่นเดียวกัน (อภิชัย พันธเสน และคณะ, 2547)

จากการดำเนินงานเศรษฐกิจชุมชนกรณีกุดชุมนี้ ถือว่าเป็นเศรษฐกิจชุมชนที่มีรูปแบบและเนื้อหาชัดเจนที่สุด และเข้มข้นที่สุดก็ได้ข้อสรุปจาก อภิชัย พันธเสน (2544 : 45-50) ผู้อำนวยการสถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม ซึ่งเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยงานชิ้นนี้ก็ได้มีข้อสรุปว่า “แท้จริงแล้วระบบนี้ไม่ใช่ระบบที่จะไปแทนระบบใหญ่ซึ่งเป็นระบบหลักของประเทศได้แต่เป็นระบบย่อยที่จะช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้กับคนเล็กคนน้อยในชุมชนได้ป้องกันตัวเองจากการค้าเสรี ระบบนี้จึงเป็นระบบที่จะเข้ามาเสริมระบบใหญ่ของประเทศยามเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ระบบนี้จะช่วยพยุงระบบใหญ่ของประเทศไว้ได้”

การเผชิญหน้าระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนในกรณีศึกษาโรงสีชุมชน นอกจากจะเป็นระบบเศรษฐกิจทางเลือกแล้ว ยังเป็นระบบเศรษฐกิจที่เผชิญหน้าและเป็นปฏิปักษ์กับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ได้พัฒนาเป็นระบบทุนนิยมโลกแล้วอีกด้วย ซึ่งปัจจุบันระบบทุนนิยมโลกได้รู้จักกันในนาม โลกาภิวัตน์ คือเป็นทุนโลกที่ไร้พรมแดนที่ครอบงำระบบเศรษฐกิจของโลก ซึ่งมีรูปธรรมของระบบนี้ที่เป็นหลักเห็นได้ชัดคือการมีองค์การค้าโลก (WTO) และการทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศในทางการค้าอันเป็นผลมาจากแนวคิดปรัชญาของโลกไร้พรมแดน คือระบบการค้าเสรีตามสนธิสัญญาทวิภาคี หรือที่เรียกว่า Free Trade Area (FTA) ซึ่งภาพสะท้อน

ของการเผชิญหน้าและเป็นคู่แข่งสำคัญระหว่างระบบเศรษฐกิจทุนนิยมกับระบบเศรษฐกิจชุมชน หรือเศรษฐกิจพอเพียงนี้ นับวันมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากแนวคิดของนักวิชาการ และนักคิดแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนที่กล่าวตอบโต้กับระบบทุนนิยมโลกมากขึ้น อาทิเช่น คำกล่าว ของ รุ่งสรรค์ ธาระพรพันธุ์ (2547: 6) ที่ว่า

“นโยบายการจัดตั้งเขตการค้าเสรีของไทยนั้น แนวคิดทางเศรษฐกิจของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ให้ความสำคัญแก่ยุทธศาสตร์โลกาภิวัตน์พัฒนามากกว่า ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา หรือปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง แม้ว่ารัฐบาลจะเน้นการพัฒนาสินค้าหนึ่ง ตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) แต่เป็นการเน้นเพื่อการส่งออก แต่ครัวเรือนต้องการกระจายการผลิตเพื่อการยังชีพมากกว่า”

อีกรูปธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งอย่างรุนแรงที่สะท้อนออกในโครงสร้าง ของอำนาจทางการเมืองของประเทศไทยในการเผชิญหน้าแนวความคิดระหว่างเศรษฐกิจชุมชนกับ ระบบทุนนิยมข้ามชาติ คือ กรณีวิกฤตการณ์ทางการเมืองไทยเมื่อต้นปี พ.ศ. 2549 มีกลุ่มบุคคล หนึ่งที่ใช้ชื่อว่าองค์กรพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยทำการประท้วงขับไล่ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ลาออกจากนายกรัฐมนตรีของประเทศไทย กรณีขายหุ้นบริษัทชินคอร์ปเป็น จำนวนเงิน 7.3 หมื่นล้านบาทให้แก่บริษัทกลุ่มทุนสิงคโปร์นั้น ซึ่งในระหว่างเกิดเหตุการณ์ ดังกล่าวนี้ สุเมธ ตันติเวชกุล (2549: 20) เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนาได้ปาฐกถาพิเศษในหัวข้อเรื่อง “ธรรมภิบาล 3 ประสานทางออกสังคมไทย” จัดโดยสมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทยเมื่อ 5 มีนาคม 2549 โดยมีข้อความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นเรื่องประโยชน์สุข ซึ่งหมายความว่าเมื่อเรา ได้ประโยชน์หรือร่ำรวยขึ้นมาแล้วก็ต้องทำให้มีความสุขด้วย ไม่ใช่รวยแล้ว 7.3 หมื่นล้านบาทนี้ กลับยังต้องทนทุกข์ลำบาก ซึ่งคำว่ารวยแล้วมีความสุขหมายถึงการรวยบนความดี รวยอย่าง พอเหมาะพอสม และรวยแบบยั่งยืน.....การที่เราพยายามจะเป็นเสือดาวที่ 5 เป็นประเทศที่มีการ พัฒนาด้านอุตสาหกรรมโดยที่ยังไม่มีความพร้อมทั้งด้านเงินทุนหรือเทคโนโลยีแล้วไปยืมมือจาก ต่างชาติ สุดท้ายระบบเศรษฐกิจของเราก็จะล่มสลายไป ถ้าหากต่างชาติวิ่งหนีออกนอกประเทศไป ดังนั้นหลักที่ควรพึงปฏิบัติที่ดีที่สุดคือการยึดตามกระแสพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวที่ให้ดำรงตนด้วยเศรษฐกิจพอเพียงแบบยั่งยืน”

ประเวศ วะสี ผู้นำความคิดเศรษฐกิจชุมชนท่านหนึ่งก็ได้กล่าวในงานเดียวกันนี้ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงย้ำว่าใครจะว่าเราเชยก็ช่างเขา เราแค่พออยู่พอกินก็พอแล้ว และเราควรถอยหลังเข้าคลอง เพราะในคลองคลื่นลมสงบเรือก็จะไม่ล่ม แต่ถ้าออกทะเลแล้วคลื่น ลมแรงเรือก็ล่ม.....ธรรมาภิบาลต้องควบคุมทุนขนาดใหญ่ ในภาคธุรกิจและการเงินควรออกเป็น

พรบ. ข้อมูลการเงินให้มีการประเมินการใช้เงินและรายงานการเบิกจ่ายใช้เงินให้ประชาชนได้ทราบทุกปี”

ในวันรุ่งขึ้น (6 มีนาคม 2549) สุเมธ ตันติเวชกุล (2549: 13) ก็ได้กล่าวในงานเสวนาวิชาการเรื่อง “จิตวิทยากับคุณภาพชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง” จัดโดยสมาคมจิตวิทยาแห่งประเทศไทย ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ อีกว่า

“เศรษฐกิจพอเพียงตามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานไว้มีหลัก 3 ประการ คือ 1. การอะไรโดยให้เหตุผลไม่ทำตามกระแส ที่ผ่านมามีเราชอบทำตามกระแสทำให้เสียทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ และที่ร้ายที่สุดคือเสียคน เพราะคนไม่ประหยัด จากการศึกษาพบว่าคนไทยมีสารกระตุ้นให้ซื้อปิ้ง พอมีสินค้าใหม่เข้ามาจะแพ่งแก่ไหนคนไทยกวาดเรียบ 2. ต้องทำอะไรพอประมาณ ก่อนที่จะทำอะไรต้องตรวจสอบว่าสามารถทำได้หรือไม่ และทำให้สอดคล้องกับภูมิสังคม 3. ต้องมีภูมิคุ้มกัน ซึ่งทุกครั้งพระเจ้าอยู่หัวจะทรงตรัสว่าคนต้องมีคุณธรรม จริยธรรมด้วย หากคนไม่มีคุณธรรม จริยธรรม ต่อให้ระบบดีแค่ไหนก็ไม่สามารถดำเนินงานได้อย่างราบรื่น”

ดังนั้นการมองปัญหาของระบบเศรษฐกิจชุมชนและทางออกที่เป็นไปได้จึงไม่สามารถจะมองได้เฉพาะในขอบเขตของหน่วยผลิตในแต่ละชุมชนหนึ่งๆ เท่านั้น หากแต่จะต้องมองประสานกับระบบโครงสร้างใหญ่และสถานภาพของเศรษฐกิจชุมชนในเชิงแนวคิดปรัชญาที่มีบทบาทในการเผชิญหน้ากับทุนนิยมข้ามชาติ รวมตลอดทั้งจะต้องให้ความสำคัญกับปัญหาการครอบงำทางวัฒนธรรมที่ส่งผ่านมาทางระบบการสื่อสารดาวเทียม โทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อประชาชนและเยาวชนที่สร้างรูปการณ์จิตสำนึกให้มีความพึงพอใจต่อลักษณะสินค้า คุณภาพสินค้า มาตรฐานสินค้า เพื่อการบริโภคที่ทำให้สินค้าหนึ่งๆ จำเป็นต้องมีการแข่งขันทั้งรูปแบบการผลิตและคุณภาพของสินค้า การบรรจุหีบห่อและการนำเสนอต่อผู้บริโภคในศูนย์การค้า ในร้านค้าต่างๆ ที่ต้องการสินค้าใหม่สดและรวดเร็ว ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำให้ต้องมีต้นทุนสูงขึ้นเท่านั้นแต่ยังต้องมีความเข้าใจต่อระบบการจัดการและแนวคิดของสินค้าที่ทำการผลิตนั้นๆ ของผู้ที่ประกอบธุรกิจการค้าในด้านนั้นๆ ด้วย ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ดำเนินการทางธุรกิจนี้จำเป็นจะต้องมีประสบการณ์ต่อเนื่องยาวนานและมีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง ดังนั้นการเผชิญหน้าของระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในกรณีศึกษาของโรงสีชุมชนนี้พอจะสรุปเป็นรูปธรรมได้ดังนี้

1. **ประสิทธิภาพของระบบบริหารจัดการ:** ระบบเศรษฐกิจชุมชนเน้นการบริหารจัดการร่วมกันของชุมชน การดำเนินการต้องเป็นไปตามความเห็นชอบของกลุ่ม หรือชุมชนที่เป็นเจ้าของกิจการนั้นๆ แต่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมนั้นแม้จะมีผู้ถือหุ้นจำนวนมากในรูปของบริษัทก็

จริง แต่อำนาจการบริหารจัดการอยู่กับผู้ถือหุ้นข้างมาก การดำเนินการแม้จะอยู่ภายใต้นโยบายของ คณะบุคคลก็จริง แต่การตัดสินใจเป็นไปตามความเห็นของผู้จัดการหรือของผู้รับมอบหมาย ซึ่ง ในทางธุรกิจการแข่งขันเสรีในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนี้ต้องการความฉับไวในการตัดสินใจ ทางธุรกิจ ซึ่งประเด็นนี้เป็นข้อจำกัดของโรงสีชุมชนอย่างมาก

2. **แรงจูงใจในการทำงาน** ระบบเศรษฐกิจชุมชนเน้นความเสถียรของผู้บริหาร โดยไม่คำนึงถึงปัจจัยค่าตอบแทน ทำให้เศรษฐกิจชุมชนในกรณีโรงสีชุมชนจึงดำรงอยู่ได้ระยะ หนึ่งเท่าที่ผู้บริหารยังทนอยู่กับความเสถียรได้ หรือใช้ความเสถียรอำพรางเพื่อหาผลประโยชน์ ในทางอื่นที่มีขอบโดยควบคุมไม่ได้ ซึ่งต่างจากระบบทุนนิยมที่กำหนดค่าตอบแทนให้ชัดเจนและ พอเพียงต่อการดำรงชีพตามสถานภาพของงาน ทำให้ระบบผลประโยชน์ตรวจสอบได้ไม่ต้อง เสแสร้งแอบแฝง

3. **ที่มาแห่งทุนดำเนินการ** ระบบเศรษฐกิจชุมชนเกือบทั้งหมดเป็นทุนที่ได้เปล่าโดย การสนับสนุนจากรัฐ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเกิดความอ่อนแอ เพราะขาดแรงกระตุ้นในการดำเนินงาน เพราะทุกคนถือว่าเป็นทุนที่ได้เปล่าและทุกคนไม่มีส่วน ได้เสียทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนกลายเป็นระบบราชการใหม่ที่ทุกคนเน้นทำงานตามกฎกติกาโดย ไม่คำนึงถึงผลเสียหายที่จะเกิดขึ้น ซึ่งโรงสีชุมชนจำนวนมากเปิดทำการเพียงไม่กี่วันต่อเดือน บาง โรงปิดทำการมาเป็นปีโดยไม่มีใครเดือดร้อน ซึ่งต่างจากระบบทุนนิยมที่ทุนนั้นจะต้องถูกคิด คำนวณดอกเบี้ยตลอดเวลาจึงเป็นแรงกระตุ้นที่ผู้บริหารต้องเร่งสร้างผลผลิตตลอดเวลาเพื่อให้คุ้ม กับดอกเบี้ยที่จะต้องเสีย

4. **ทุนใหญ่ได้เปรียบทุนเล็ก** การแข่งขันในระบบทุนนิยมนั้น ทุนนับได้ว่าเป็น ปัจจัยสำคัญ ผู้ที่มีทุนมากหรือผู้ที่เข้าสู่แหล่งทุนได้ในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำย่อมได้เปรียบผู้ที่มีทุนน้อย หรือผู้ที่มีโอกาสน้อยในการเข้าสู่แหล่งทุนทำให้ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูงขึ้น ในการประกอบ ธุรกิจอย่างเดียวกัน ผู้มีทุนน้อยย่อมเสียเปรียบ ดังนั้นเราจะเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากคู่ต่อสู้ที่อยู่ใน ระบบโครงสร้างทุนนิยมด้วยกันระหว่างทุนเล็กกับทุนใหญ่ในภาคธุรกิจบริการ ได้แก่ ธุรกิจร้าน ขายของชำตามชุมชนต่าง ๆ ที่เรียกว่า “ร้านโชห่วย” ที่กำลังล้มละลายไปเนื่องจากผู้บริโภคนำไม่ให้ความเชื่อถือและเป็นผลจากความไม่สะดวกในการซื้อและราคาสินค้าที่สูง ซึ่งผู้บริโภคนำให้ ความสำคัญและนิยมที่จะไปร้านค้าขนาดใหญ่ เช่น แม็คโคร โลตัส บิ๊กซี ซึ่งเป็นปัญหาอยู่ใน ขณะนี้ หรือในทำนองเดียวกันโรงสีขนาดเล็กหรือโรงสีชุมชนย่อมต้องแข่งขันกับโรงสีใหญ่ที่มี ต้นทุนการผลิตต่อหน่วยต่ำกว่าและยังมีสายสัมพันธ์ของทุนและความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะส่ง สินค้าข้าวสารบรรจุถุงสำเร็จรูปเข้าไปขายในตลาดการค้าต่าง ๆ เหล่านี้ได้สูงกว่าโรงสีขนาดเล็ก หรือโรงสีชุมชน การแข่งขันในเส้นทางนี้ระหว่างการค้าข้าวสารขายในตลาดการค้าที่มีมาตรฐาน

ตามความนิยมของสังคมนั้น โรงเรียนขนาดเล็กและโรงเรียนชุมชนจึงยากที่จะแข่งขันได้ ดังนั้นสภาพที่เราได้เห็นสินค้าของโรงเรียนชุมชนที่นำไปวางขายในร้านค้าอย่างแม็คโคร โลตัส หรือบิ๊กซี จึงมิใช่เป็นไปตามปกติทางการค้า หากแต่เป็นในเชิงสังคมสงเคราะห์และการสร้างภาพลักษณ์ทางศีลธรรมที่นายทุนใหญ่มีไว้เพื่อโฆษณาประดับความชอบธรรมในทางการค้าของตนเท่านั้น

5. ระบบโฆษณาสร้างความสำเร็จให้แก่ผู้บริโภค การขายสินค้าในระบบทุนนิยมนอกจากจะต้องพึ่งพิงทุนเป็นหลักแล้ว ทุนยังมีบทบาทในการสร้างความเชื่อถือโดยผ่านกลไกของระบบการสื่อสารการโฆษณาโดยผ่านเทคนิคการบริหารจัดการ การสร้างรูปแบบ การโฆษณาจูงใจของบริษัทเอกชนที่รับสร้างภาพโฆษณาต่างๆ ให้แก่ภาพลักษณ์ของสินค้านั้น ๆ ดังนั้นสินค้าของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ย่อมสามารถจะสร้างความเชื่อถือให้แก่ผู้บริโภคได้มากกว่าสินค้าของทุนขนาดเล็ก ในทำนองเดียวกันโรงเรียนขนาดเล็กหรือ โรงเรียนชุมชนย่อมสร้างความสำเร็จได้น้อยกว่าโรงเรียนขนาดใหญ่หรือกลุ่มทุนผู้ค้าข้าวสารขนาดใหญ่ในตลาดการค้า

6. การมีเครื่องหมายมาตรฐานช่วยส่งเสริมการขาย การค้าปัจจุบันนอกจากจะมีรูปแบบ หีบห่อที่จูงใจแล้ว การได้เครื่องหมายมาตรฐานจากองค์กรต่างๆ เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สนับสนุนให้ผู้บริโภคตัดสินใจซื้อสินค้านั้นเช่นกัน สัญลักษณ์ของราชการหรือหน่วยงานเอกชนที่ได้รับความเชื่อถือจากสังคมที่เรียกว่ามาตรฐานสินค้า ตัวอย่างเช่น เครื่องหมาย อย. มอก. เครื่องหมายคุณภาพมาตรฐานข้าวหอมมะลิของกระทรวงพาณิชย์ ISO หรือสัญลักษณ์สินค้าปลอดสารพิษ Sussi (ของ Swiss) I SORM (ของสหรัฐอเมริกา) เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้การจัดการเพื่อให้ได้มานั้นเมื่ออาจจะทำได้ แต่จำเป็นต้องใช้ทุนในการจัดการซึ่งสัญลักษณ์ของเอกชนบางองค์กรต้องใช้ทุนนับล้านบาท ซึ่งผู้ประกอบการค้าก็จำเป็นต้องมีความเข้าใจและมีระบบการจัดการเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญลักษณ์แห่งมาตรฐานสินค้าเหล่านั้นด้วย ดังนั้นโรงเรียนขนาดเล็กและโรงเรียนชุมชน หรือเศรษฐกิจชุมชนก็จำเป็นที่จะต้องมีความเข้าใจและมีความสามารถจัดการเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้นเพื่อสร้างศักยภาพในการแข่งขันในทางการตลาดด้วย

7. ระบบเครือข่ายทางการตลาด จากระบบการค้าของระบบทุนนิยมนี้ ได้มีการพัฒนาการสร้างเครือข่ายเกาะเกี่ยวกันเป็นตาข่ายใยแมงมุมและมีการแบ่งปันผลประโยชน์ในเครือข่ายของระบบการค้าระหว่างผู้ซื้อผู้ขายทุกชั้นตอน ดังนั้นสินค้าในระบบทุนนิยมต่อหน่วยนั้นราคานอกจากจะหมายถึงต้นทุนการผลิตรวมทั้งทุน ที่ดิน แรงงานแล้ว ยังจะต้องบวกด้วยเครือข่ายระบบการจัดการทั้งระบบก่อนจะถึงมือผู้บริโภคและบริการหลังการขาย การแลกเปลี่ยนสินค้าที่ด้อยคุณภาพ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการซื้อหา และให้หลักประกันแก่ผู้บริโภค ซึ่งหลักประกันเหล่านี้กลายเป็นความสำคัญอย่างหนึ่งในระบบทุนนิยมที่ผู้บริโภคจะเชื่อถือว่ามีปัญหาสามารถฟ้องร้อง หรือเปลี่ยนสินค้าผ่านเครือข่ายได้ ดังนั้นเครือข่ายนี้จึงถูกสร้างขึ้นมีการเกาะเกี่ยวผูกพัน

กันเป็นระบบมายาวนานต่อเนื่อง ซึ่งผู้ที่ทำธุรกิจชุมชนหรือ โรงสีชุมชนต้องเข้าใจกลไกหรือระบบนี้ด้วยเพื่อสร้างแรงจูงใจให้แก่ผู้บริโภค

8. การทุ่มตลาดเพื่อลดราคาทำลายคู่แข่ง ระบบการแข่งขันด้วยการลดราคาในระยะสั้นเพื่อทำลายคู่แข่งที่มีสายป่านสั้นกว่าถือเป็นกลยุทธ์ของการค้าในระบบทุนนิยมที่ธุรกิจที่มีลักษณะอย่างเดียวกันผู้มีทุนใหญ่กว่ามักจะใช้เป็นยุทธวิธีสำคัญในการทำลายคู่แข่งที่มีทุนน้อยกว่า หรือที่เราเข้าใจว่าผู้ที่มีสายป่านยาวกว่าย่อมได้เปรียบผู้ที่มีสายป่านสั้นคล้ายกับการแข่งขันว่าวซึ่งเศรษฐกิจชุมชนและ โรงสีชุมชนมีจุดอ่อนในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก เพราะเฉพาะทุนหมุนเวียนก็เป็นปัญหาใหญ่ของโรงสีชุมชนแล้ว

9. ขนาดของโรงงานกำหนดต้นทุนการผลิต ต้นทุนการผลิต ถือเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดราคาพื้นฐานในการนำสินค้าเข้าแข่งขันในตลาดเพื่อจูงใจผู้บริโภค ซึ่งโรงงานขนาดใหญ่หรือ โรงสีขนาดใหญ่ย่อมได้เปรียบโรงงานขนาดเล็กและ โรงสีขนาดเล็กในอัตราต่อหน่วย กล่าวคือ ยิ่งมีการผลิตได้เป็นจำนวนมาก และสามารถขายได้จำนวนมาก ย่อมทำให้สินค้ามีต้นทุนต่ำลง ดังนั้นเศรษฐกิจชุมชนและ โรงสีของชุมชนที่ทำการผลิตเพียงเพื่อเลี้ยงตัวเองนั้นในระยะสั้นอาจจะดำรงอยู่ได้ แต่ในระยะยาวย่อมเกิดปัญหาการแข่งขันในตลาดผู้บริโภคอย่างแน่นอนในระยะเริ่มต้น ผู้ที่บริโภคสินค้าของชุมชนอาจกระทำด้วยความมีจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือชุมชนให้เข้มแข็งก็ดี หรือช่วยซื้อด้วยความเห็นอกเห็นใจก็ดีนั้น แต่จะกระทำได้เพียงระยะเวลาหนึ่ง แต่ในระยะยาวแล้วผู้บริโภคย่อมจะต้องเปลี่ยนใจและยอมจ่ายเพื่อซื้อสินค้าของระบบทุนใหญ่ที่มีราคาถูกกว่า มีรูปแบบที่ดูใจมากกว่า มีวิธีการขายที่ดูใจทั้งเจกทั้งแถมอย่างแน่นอน

10. ความสามารถของผู้ประกอบการในการเผชิญหน้ากันในตลาด ภูมิหลังความสามารถของผู้ประกอบการระหว่างธุรกิจเอกชนหรือนายทุนกับเศรษฐกิจชุมชนหรือโรงสีชุมชนย่อมมีส่วนสำคัญในการชี้ขาดชัยชนะในการแข่งขัน เพราะนายทุนที่ทำธุรกิจนั้นส่วนใหญ่เป็น พ่อค้าที่พัฒนาการมาจากพ่อค้าขนาดเล็กหรือพ่อค้าคนกลางที่มีประสบการณ์ในทางการค้ามายาวนานหลายชั่วคน โดยส่งผ่านประสบการณ์ต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น และมีอัตราการศึกษารียนรู้ที่สูงกว่าผู้บริหารวิสาหกิจชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ประกอบการคือคนยากจนที่เสียเปรียบในทางสังคม ซึ่งเป็นเกษตรกรบ้าง เป็นกรรมกรรับจ้างบ้าง รวมตลอดทั้งอัตราการศึกษาก็ต่ำกว่าพ่อค้านายทุนด้วย การแข่งขันในส่วนนี้จึงนับว่ามีความเสียเปรียบกันตั้งแต่ต้นของการดำเนินการวิสาหกิจชุมชนแล้ว

4. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

4.1 ทฤษฎีวัตถุนิยมวิภาษ (Dialectical Materialism)

การศึกษาวิจัยในหัวข้อนี้จำเป็นต้องเข้าใจสภาพของสังคมทั้งระบบการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในอดีต ปัจจุบัน และที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจถึงกฎเกณฑ์วิวัฒนาการทางสังคมว่าอะไรเป็นปัจจัยสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และสังคมจะเคลื่อนตัวไปในทิศทางใด เพื่อจะได้ทำความเข้าใจนี้เป็นพื้นฐานในการค้นหารูปแบบลักษณะของเศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อความยั่งยืนว่าควรจะมีรูปแบบลักษณะเช่นไรในสังคมที่เป็นอยู่และกำลังจะเปลี่ยนแปลงในอนาคต ทฤษฎีวัตถุนิยมวิภาษของ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ถือได้ว่าเป็นทฤษฎีพื้นฐานสำคัญที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการค้นหา วิวัฒนาการของสังคมอย่างมีเหตุผลในเชิงวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะในขั้นตอนของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมว่าจะมีลักษณะการผูกขาดอย่างไร และจะคลี่คลายไปในทิศทางใด คาร์ล มาร์กซ์ มีชีวิตอยู่ในระหว่างปี ค.ศ. 1818-1883 เป็นนักปรัชญาและนักเศรษฐศาสตร์ชาวเยอรมันที่ได้สร้างทฤษฎีนี้ขึ้นโดยศึกษาจากปรัชญาของชาวเยอรมันด้วยกัน คือ เฮเกิล (Hegel) โดยมีสาระสำคัญของทฤษฎีดังนี้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2519: 82-85)

1. ถือว่าสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ทั้งหลายเกี่ยวข้องกันต่างกำหนดซึ่งกันและกัน จะเข้าใจปรากฏการณ์ได้ต้องพิจารณาปรากฏการณ์เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม ความคิด และปรากฏการณ์ทั้งหลาย ถือว่าถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อม

2. ถือว่าสรรพสิ่งอยู่ในสภาพเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงเป็นนิจ เสมอมา เกิดขึ้นใหม่ และพัฒนาการ ต้องพิจารณาปรากฏการณ์ในแง่ที่เกี่ยวข้องกัน และในแง่ที่กำลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงถือว่าสิ่งที่สำคัญไม่ใช่สิ่งที่กำลังคงทนอยู่ แต่สิ่งสำคัญคือสิ่งที่กำลังเริ่มต้น และกำลังพัฒนาขึ้น

3. ขบวนการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนทางปริมาณก่อนทีละน้อย ซึ่งมองไม่เห็นและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพอันเป็นการเปลี่ยนที่พื้นฐานเห็นชัด การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพนี้เกิดขึ้นฉับพลัน เป็นการก้าวกระโดดแต่การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพนี้มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญหากเป็นไปอย่างมีกฎเกณฑ์

4. ถือว่าสรรพสิ่งมีความขัดแย้งภายในของสิ่งเดียวกันจะมีทั้งด้านบวกและลบของเก่าและของใหม่ สิ่งที่เสื่อมและสิ่งที่เจริญ การต่อสู้ขัดแย้งกันภายในสรรพสิ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากปริมาณไปสู่คุณภาพ

คาร์ล มาร์กซ์ ได้นำทฤษฎีวิวัตนิยมวิภาษนี้ไปศึกษาค้นคว้าพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์เรียกว่า “ทฤษฎีวิวัตนิยมทางประวัติศาสตร์” โดยเห็นว่ามนุษย์เป็น ทั้งผลของสภาพแวดล้อมและเป็นผู้มีศักยภาพที่จะเปลี่ยนสภาพแวดล้อมด้วยการกระทำของเขาเอง มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติก็จริง แต่ธรรมชาติก็เป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ด้วย เพราะว่าธรรมชาติก็เป็นผลจากการกระทำของมนุษย์ด้วย โดยเห็นว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมมนุษย์เกิดพลังขับเคลื่อนจากยุคหนึ่งสู่อีกหนึ่งนั้นจำเป็นจะต้องพิจารณาจาก 3 องค์ประกอบสำคัญคือ

ก. พลังการผลิต (productive forces) คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ คือวิธีการที่มนุษย์ขัดแย้งเอาชนะธรรมชาติเรียกว่าวิธีการผลิตหรือเทคโนโลยี

ข. ความสัมพันธ์ในการผลิต (relations of production) คือ โครงสร้างเศรษฐกิจหรือระบบกรรมสิทธิ์ ซึ่งกำหนดว่าใครเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตนี้จะกำหนดต่อไปว่าใครจะได้ส่วนที่เหลือจากการบริโภค

ค. โครงสร้างส่วนบน (superstructure) คือ ระบบกฎหมาย ระบบการเมือง วัฒนธรรม และระบบความคิด

จากทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นได้กำหนดครุปลักษณ์ของสังคมทั้งสภาพการเมืองและเศรษฐกิจของมนุษย์แบ่งออกเป็น 5 ยุคสำคัญ ได้แก่ ยุคชุมชนบุพกาล ยุคทาส ยุคศักดินา ยุคทุนนิยม ยุคคอมมิวนิสต์ คาร์ล มาร์กซ์ ได้ร่วมกับสหายนคนสนิทของเขาชื่อ ฟรีดริช เองเกิลส์ (Friedrich Engels, 1820–1895) ได้ร่วมงานเขียนเอกสารสำคัญชิ้นหนึ่งขึ้นชื่อว่า “แถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์ ค.ศ. 1848” (Manifesto of the Communist Party, 1848) และหนังสือชื่อ ทุน (The Capital) รวม 3 เล่ม ซึ่งหนังสือดังกล่าวมีจุดเด่นสำคัญคือชำแหละระบบทุนนิยมและทุนข้ามชาติอย่างถึงราก และกลายเป็นคัมภีร์ทางสังคมที่ชี้ให้เห็นอนาคตของความสัมพันธ์มนุษย์ที่มีขึ้นในระบบทุนนิยม โดยทำนายไว้นานกว่า 150 ปีที่ผ่านมา โดยกล่าวว่า

“ชนชั้นนายทุนได้ทำให้การผลิตและการบริโภคในทุกประเทศเกี่ยวโยงกันเป็นสากลมากขึ้น โดยใช้ตลาดโลกเป็นเครื่องมือ ชนชั้นนายทุนได้ขูดรากถอนโคนของอุตสาหกรรมอันเป็นพื้นฐานแห่งชาติเดิม ซึ่งทำให้พวกปฏิกิจารุ่นเก่าทั้งหลายต้องคับแคบใจอย่างหนัก เครื่องมืออุตสาหกรรมแห่งชาติอันเก่าทั้งหมดได้ถูกทำลายลงไปแล้ว หรือไม่ก็กำลังถูกทำลายลงทุกวัน มันได้ถูกอุตสาหกรรมใหม่ขับออกไป ปัญหาการสร้างอุตสาหกรรมใหม่กลายเป็นปัญหาความเป็นตายของชาติที่เจริญแล้วทั้งนั้น อุตสาหกรรมดังกล่าวเป็นอุตสาหกรรมที่ไม่ได้ใช้วัตถุดิบพื้นเมือง หากแต่ใช้วัตถุดิบที่มาจากแดนไกล และผลิตภัณฑ์ของมันก็ได้เพียงเพื่อจะกินจะใช้เฉพาะในท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่จะถูกส่งไปยังทั่วทุกมุมโลกอีกด้วย ความต้องการอันใหม่ซึ่งจะต้องตอบสนองด้วยผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ จากแดนดินถิ่นไกลได้เข้ามาแทนที่ความต้องการอันเก่าที่

อาศัยแต่การตอบสนองด้วยผลิตภัณฑ์ภายในประเทศ แทนที่จะอาศัยการผลิตแบบเก่าในท้องถิ่น และในชาติตามลำพัง และเพียงเพื่อเลี้ยงตัวเอง เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ไปทุกทิศทุกทาง ซึ่งมีลักษณะต้องพึ่งพากันและกันระหว่างชาติต่าง ๆ อย่างเป็นสากลมากขึ้น สภาพไฟได้เป็นเช่นนี้ทั้งในด้านการผลิตเพื่อตอบสนองทางวัตถุและทางจิตใจ สิ่งสร้างสรรค์ต่าง ๆ เพื่อตอบสนองทางด้านจิตใจของชาติต่าง ๆ แต่ละชาติได้กลายเป็นสมบัติร่วมกัน การเห็นแก่ชาติตนเพียงด้านเดียวและการมีจิตใจคับแคบทางชาติกลายเป็นเรื่องที่ไม่มรดกยิ่งขึ้นทุกที ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมของโลกจึงได้เกิดขึ้นจาวรรณกรรมระดับท้องถิ่นและวรรณกรรมระดับชาติจำนวนมากมาย

ชนชั้นนายทุนได้ดึงประชาชาติทั้งหมด แม้แต่ที่ป่าเถื่อนล้าหลังที่สุดให้มาสู่อารยธรรม โดยการปรับปรุงอุปกรณ์การผลิตอย่างรวดเร็ว และโดยอาศัยความสะดวกจากปัจจัยต่าง ๆ ในการคมนาคม สินค้าราคาถูกของพวกนายทุนเป็นอาวุธสำคัญเปรียบเสมือนปืนใหญ่ขนาดหนักที่เขาสามารถใช้ถล่มทำลายกำแพงใหญ่แบบกำแพงเมืองจีนได้ ทั้งยังสามารถบังคับจิตใจที่ดื้อรั้นและเกลียดชังชาวต่างชาติอย่างฝังหัวของพวกอนารยชนทั้งหลายนั้นให้สยบลงได้ ชนชั้นนายทุนได้บังคับประชาชาติทั้งปวงที่ต้องการอยู่รอดให้ยอมรับเอาแบบแห่งการผลิตของนายทุนไปใช้ และบังคับให้ประชาชาติทั้งหลายเหล่านี้ต้องนำเอาสิ่งที่เขาเรียกว่าอารยธรรมเข้าไปปฏิบัติ ซึ่งก็คือการทำตัวให้เป็นนายทุนนั่นเอง กล่าวสั้น ๆ ก็คือชนชั้นนายทุนได้สร้างโลกขึ้นมาโลกหนึ่งซึ่งจำลองออกมาจากภาพของเขาเอง

ชนชั้นนายทุนได้เอาชนบทมาขึ้นต่อการปกครองของเมือง ชนชั้นนี้ได้สร้างนครใหญ่ ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมากทำให้ประชากรในเมืองเพิ่มขึ้นอย่างมากมายเมื่อเทียบกับประชากรในชนบท และด้วยเหตุนี้ก็ได้ช่วยให้ประชากรส่วนไม่น้อยได้พ้นจากภาวะของความโง่เง่าแห่งชีวิตในชนบท ชนชั้นนายทุนยังได้ทำให้บรรดาประเทศอารยะและกึ่งอารยะต้องขึ้นต่อประเทศอารยะทั้งหลาย ทำให้บรรดาประชาชาติชาวนาขึ้นต่อประชาตินายทุนทั้งหลาย และทำให้ชาวตะวันออกขึ้นต่อชาวตะวันตกโดยนัยเดียวกันกับที่ทำให้ชนบทขึ้นต่อเมือง (สุพจน์ ค่านตระกูล, 2542)

เมื่อได้นำทฤษฎีมาศึกษาประกอบในข้อมูลของประวัติศาสตร์ของสังคมไทยแล้ว ทำให้เห็นได้ว่าภาวะการณ์รอยต่อระหว่างสภาพสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2398 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดประเทศรับระบบทุนนิยมจากตะวันตกอย่างเต็มที่หลังจากที่ได้ลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึงปัจจุบัน ทำให้เห็นสภาพการณ์ของสังคมที่เป็นช่วงรอยต่อระหว่างระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาซึ่งมีเป้าหมายหลักในการผลิตเพื่อการบริโภค และมีสภาพของระบบเศรษฐกิจที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองโดยธรรมชาตินั้น โดยทฤษฎีแห่งวิวัฒนาการนี้ก็จะ

ถูกบันทึกและถูกทำลายในที่สุด โดยการหลั่งไหลของทุนจากตะวันตกที่เข้ามาในสังคมไทย ซึ่งทำให้สังคมไทยก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และจากผลแห่งการพัฒนาในกรอบของระบบทุนนิยมนี้ ได้ทำลายเศรษฐกิจชุมชนของสังคมไทยลง ไม่ว่าจะเป็นการทอดผ้าพื้นเมือง การผลิตแบบพึ่งตนเอง และทำให้ชุมชนในชนบทถูกทำลายลงอันเป็นผลจากการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคซึ่งมีผลทั้งด้านบวกและด้านลบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านลบนั้น ถนนหนทาง ไฟฟ้า ความเจริญทั้งหลายได้กระตุ้นให้เกิดระบบบริโภคนิยมขึ้น และเป็นตัวเร่งเร้าที่ดึงแรงงานออกจากภาคการเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรม เปลี่ยนสถานะของผู้ใช้แรงงานทางการเกษตรไปเป็นสถานะสภาพใหม่คือกรรมกรทั้งคนแก่และเด็กไว้ในชุมชนชนบท ในภาวะการณ์แห่งระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในปัจจุบันนี้ในอีกด้านหนึ่งไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่า ได้มีส่วนสำคัญกระตุ้นให้เกิดแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองที่หวนกลับมาใหม่อันเป็นผลจากประชาชนได้เห็นด้านที่เป็นอันตรายของระบบทุนนิยมมากขึ้นในปัจจุบันที่ได้ส่งผลให้ชุมชนชนบทพังทลายอย่างทั่วด้าน จนแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนนี้ได้ฟื้นตัวขึ้นใหม่ และก่อตัวเข้มแข็งขึ้นเป็นระบบเศรษฐกิจกระแสรองเคียงคู่กับระบบทุนนิยมซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจกระแสหลักอยู่ในขณะนี้

4.2 ทฤษฎีความทันสมัย (modernization theory)

ทฤษฎีความทันสมัยนับว่าเป็นทฤษฎีที่มีบทบาทสำคัญในการอธิบายวิวัฒนาการทางสังคมของสังคมไทยในช่วงระยะกว่า 5 ทศวรรษที่ผ่านมา นับได้ว่าเป็นทฤษฎีที่ให้รายละเอียดด้านลึกที่เป็นรูปธรรมของวิวัฒนาการของสังคมไทยมากกว่าทฤษฎีวิวัตนิยมวิภาษของคาร์ล มาร์กซ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวิวัฒนาการภายใต้กรอบของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในประเทศไทย ทฤษฎีดังกล่าวนี้มีได้มีอิทธิพลเพียงเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้นหากแต่ได้มีอิทธิพลครอบงำโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาได้มีอิทธิพลต่อแนวความคิดการพัฒนาของประเทศในโลกว่า 3 หรือกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนา รวมถึงประเทศไทยด้วย ทฤษฎีความทันสมัยนี้ถือได้ว่าเป็นทฤษฎีการพัฒนาของระบบทุนนิยม เพราะได้ถูกนำไปใช้ในประเทศที่เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างสมบูรณ์แบบแล้วในประเทศตะวันตก ได้แก่ สหรัฐอเมริกา และยุโรป เป็นต้น รวมตลอดทั้งเป็นต้นแบบการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ ในโลกที่ 3 โดยมีคำอธิบายในทางบวกต่อสาธารณชนว่าเพื่อจะสร้างความเจริญ ความอยู่ดีกินดีให้เกิดขึ้นแก่มนุษยชาติตามแบบประเทศตะวันตกที่ขนานนามว่าเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว แต่ก็ได้นักคิดอีกกลุ่มหนึ่งได้เสนอความเห็นตอบได้ว่าแท้จริงแล้วทฤษฎีความทันสมัยคือเครื่องมือสำคัญที่ประเทศที่เจริญแล้วได้นำมาครอบงำประเทศที่กำลังพัฒนาเพื่อให้ประเทศที่กำลังพัฒนาซึ่งเป็น

ประเทศส่วนข้างมากของโลกตกเป็นเครื่องมือทางเศรษฐกิจโดยแปลงประเทศด้อยพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนากลายเป็นตลาดระบายสินค้าของกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วนั่นเอง

สาระสำคัญของทฤษฎีความทันสมัย ได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของสังคม โดยเฉพาะระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ได้แก่เส้นทางคมนาคม ไฟฟ้า น้ำประปา การมีงานทำ เพื่อเร่งสร้างผลผลิต โดยเปลี่ยนวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมและประเพณีของประชาชนจากการ “ผลิตเพื่อการบริโภคเปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อการตลาด” เปลี่ยนจาก “การผลิตทางการเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรม” เปลี่ยนแนวคิดจาก “ทำมาหากิน” ไปเป็นแนวคิด “ทำมาค้าขาย” และจาก “การกินอยู่อย่างพอดี” เป็น “การกินดีอยู่ดี” ในอีกด้านหนึ่งได้ส่งผลให้ชุมชนในอดีตที่มีวัฒนธรรมอยู่ร่วมกันอย่างพี่น้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกลายเป็นความสัมพันธ์ทางการค้าที่มีกำไรเป็นเป้าหมายและให้ความสำคัญแก่เงินมากกว่าศีลธรรม และการพึ่งพาอาศัยกัน และให้ความสำคัญแก่การสุขสบายจากการใช้เทคโนโลยีในการอำนวยความสะดวกมากกว่าที่จะพึงพิงกับธรรมชาติ รวมตลอดทั้งให้ความสำคัญต่อสิ่งที่เรียกว่ากำไรมากกว่าสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรมของชุมชน

ทฤษฎีความทันสมัยได้มีส่วนสำคัญในการนำมาประกอบการพิจารณาเพื่อชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย โดยเฉพาะการพังทลายของชุมชนอันเป็นผลจากการนำทฤษฎีความทันสมัยมาใช้ในการพัฒนาประเทศด้วยการสร้างเครือข่ายการติดต่อสื่อสารและการคมนาคม ทำให้ถนนเกิดหน้าที่สำคัญโดยไม่คาดคิด นั่นคือ กลายเป็นท่ออุตสาหกรรมทั้งสินทรัพย์และแรงงานจากชนบทเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมจนชนบทเหลือแต่ผู้หญิงและคนแก่ เป็นต้น

นอกจากนี้ได้มีทฤษฎีอื่น ๆ ที่แตกแขนง หรือมีลักษณะร่วมกับทฤษฎีความทันสมัยนี้ โดยนักคิดจากสำนักต่าง ๆ ที่สร้างทฤษฎีขึ้นเสริมกับทฤษฎีความทันสมัยนี้ด้วย โดยเรียกชื่อว่าเป็นทฤษฎีพัฒนาการ (Developmental Theories) นิเทศ ดินณะกุล (2546: 14-15) ได้กล่าวถึงนักทฤษฎี อาทิเช่น รอสโทว์ (Rostow) ได้สร้างทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้น (The stages of Economic Growth Theory) โดยเป็นทฤษฎีที่อธิบายให้เกิดความเชื่อถือว่าทิศทางการพัฒนาสังคมที่ถูกต้องจะต้องพัฒนาไปสู่ระบบการบริโภคตามแนวตะวันตกจึงจะเรียกได้ว่าสังคมนั้นประสบความสำเร็จและเป็นสังคมที่พัฒนา ทั้งนี้รอสโทว์ได้ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบประเทศอุตสาหกรรมเป็นตัวอธิบายทฤษฎีของเขา โดยชี้ให้เห็นว่าประเทศต่าง ๆ จะต้องเข้ามาสู่ความทันสมัยอันเป็นเป้าหมายสำคัญนั้นจะต้องผ่าน 5 ขั้นตอน ได้แก่

1. ขั้นสังคมแบบประเพณีนิยม (traditional society)
2. ขั้นเตรียมการพัฒนา (precondition for take-off)
3. ขั้นทะยานสู่ความเจริญเติบโต (take - off)

4. ขั้นก้าวสู่ความเติบโตเต็มที่ (drive to maturity)
5. ขั้นที่มีการบริโภคโดยมวลชนในระดับสูง (stage of high mass consumption)

หากนำ 5 ขั้นตอนการพัฒนาของสังคมมาพิจารณาตรวจสอบสังคมไทยก็เห็นได้ชัดเจนว่าการพัฒนาของสังคมไทยเดินตามขั้นตอนของกรอบแนวความคิดในทฤษฎีนี้ นับแต่ปี พ.ศ. 2398 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะฉายภาพให้เห็นจากลักษณะสังคมศักดินาก้าวสู่ระบบการผลิตใหม่ในแนวทางทุนนิยมทีละขั้น ๆ จนเข้าสู่ภาวะปัจจุบันในขั้นทะยานสู่ความเจริญเติบโต

4.3 ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory)

จากผลแห่งการครอบงำแนวพัฒนาของโลกด้วยทฤษฎีความทันสมัยนั้นได้ก่อให้เกิดแนวคิดอีกแนวทางหนึ่งก่อตัวขึ้นโต้แย้งทฤษฎีความทันสมัย โดยเห็นว่าการที่ประเทศต่าง ๆ ถูกครอบงำด้วยแนวคิดทฤษฎีความทันสมัยนั้นได้ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาและประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายในโลกต้องตกอยู่ในสภาวะการณ์ที่ไม่สามารถจะพึ่งพาตนเองได้อีกต่อไป ในทางเศรษฐกิจ แต่ต้องกลายเป็นประเทศบริวารของประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยต้องพึ่งพาเงินทุน เทคโนโลยีและสินค้าภาคอุตสาหกรรมจากประเทศที่พัฒนาแล้ว ทำให้ประเทศที่ด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาทั้งหลายตกอยู่ในสภาพที่เรียกว่า **เมืองขึ้นสมัยใหม่** เพราะหากประเทศที่พัฒนาแล้วตัดความสัมพันธ์ในทางเศรษฐกิจ ประเทศเหล่านั้นก็จะไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตัวของตัวเอง

ในสาระสำคัญของทฤษฎีการพึ่งพานี้ได้วางระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วที่ถือว่าเป็นประเทศศูนย์กลาง (cores) กับประเทศที่ด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาซึ่งถือเป็นประเทศบริวาร (peripheries) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในทางเศรษฐกิจที่ประเทศศูนย์กลางเป็นผู้กำหนดความได้เปรียบและประเทศบริวารต้องพึ่งพาประเทศศูนย์กลางตลอดไป

นักทฤษฎีในกลุ่มแนวทฤษฎีแนวพึ่งพาที่สำคัญ ได้แก่ CARDOSO, FRANK, และ SANTOS โดยอธิบายว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจในทิศทางแห่งความทันสมัยที่ประเทศพัฒนาแล้วพยายามนำเสนอให้แก่ประเทศที่ด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้นแท้ที่จริงเป็นความสัมพันธ์จากสายสัมพันธ์เดิมระหว่างประเทศจักรวรรดินิยมกับประเทศอาณานิคมที่ได้เปลี่ยนรูปแบบจากการเป็นอาณานิคมแบบดั้งเดิมกลายเป็นประเทศอาณานิคมแผนใหม่ โดยประเทศบริวารเหล่านั้นตกอยู่ในฐานะที่ต้องถูกบังคับบัญชาด้วยทุน เทคโนโลยี น้ำมัน รวมตลอดถึงนโยบายเศรษฐกิจและการเมือง กล่าวคือ จำเป็นจะต้องพึ่งพาประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และกลายเป็นตลาดสำคัญของประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งจะระบายทั้งสินค้าที่เป็นเทคโนโลยี ทุน ความเชี่ยวชาญ รวมตลอดทั้งสินค้าความฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ในขณะที่

ที่ประเทศบริวารต้องซื้อสินค้าเหล่านั้นในราคาแพง และขายสินค้าที่เป็นวัตถุดิบ ไม่ว่าจะเป็นแร่ธาตุ ธัญญาหาร และสินค้าต่าง ๆ ทางภาคเกษตรในราคาที่ถูกลงแทนให้แก่ประเทศที่พัฒนาแล้ว นอกจากนี้ก็เกิดความสัมพันธ์ในเชิงประเทศบริวารดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในประเทศบริวารเหล่านั้น กล่าวคือ ได้เกิดรูปแบบโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบท โดยมีเมืองใหญ่เป็นศูนย์กลาง และมีชนบทเป็นบริวาร โดยเมืองใหญ่ได้ดูดทรัพยากรทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรบุคคลจากชนบทเข้ามาสู่เมืองและสร้างความเจริญให้แก่เมืองด้วยสินค้าและแรงงานราคาถูกจากชนบท ในขณะที่ตัวชนบทต้องซื้อสินค้าจากเมืองราคาแพง ทำให้ชนบทต้องตกเป็นบริวารของเมืองอันไม่อาจจะพึ่งพาตนเองได้อีกต่อไป สังคมชนบทได้ถูกทำลาย ซึ่งสถานะดังกล่าวนี้ได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญของการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง รวมตลอดทั้งปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชาวชนบทจะได้เรียกร้องความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งในอดีตกลับคืนมาภายใต้ภาวะการณ์แห่งโลกทุนนิยมในปัจจุบันนี้

4.4 ทฤษฎีระบบโลก (World System Theory)

ทฤษฎีระบบโลกและทฤษฎีการพึ่งพิงนับได้ว่าเป็นทฤษฎีที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ และได้กลายเป็นทฤษฎีที่มีบทบาทในการให้รายละเอียดต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศที่กำลังพัฒนาในระบบทุนนิยมโลกที่ชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ของระบบทุนนิยมที่ขยายใหญ่โตจนกลายเป็นระบบทุนนิยมโลกที่ครอบงำทั้งโลกในปัจจุบัน

นักทฤษฎีที่มีความสำคัญในแนวคิดทฤษฎีระบบโลกนี้ ได้แก่ เอมมานูเอล วอลเลอ์สไตน์ (Immanuel Wallerstien) โดยได้นำเสนอทฤษฎีโดยเน้นถึงการมองปัญหาการวิเคราะห์ และการทำความเข้าใจพัฒนาการของรัฐของประเทศใดประเทศหนึ่งนั้นล้วนแล้วต้องสัมพันธ์กับประเทศต่างๆ ในโลก เขาเห็นว่าสังคมโลกทั้งหมดตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 (ค.ศ. 1450 – 1650) ได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยมโลกแล้ว (world capitalist system) และชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ “แกน” (core) คือประเทศนายทุนใหญ่ที่เข้มแข็ง กับ “รัฐขอบนอก” (periphery) อันได้แก่ประเทศกำลังพัฒนาและประเทศด้อยพัฒนา หรือนัยหนึ่งก็คือความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจกับประเทศยากจน ซึ่งเมื่อนำทฤษฎีนี้มาวิเคราะห์ในงานค้นคว้าอิสระนี้ก็ทำให้เห็นถึงวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศไทยว่าอิทธิพลของระบบทุนนิยมโลกได้มีบทบาทสำคัญในการครอบงำเศรษฐกิจชุมชนของไทย

ทฤษฎีระบบโลกนี้จะมีบทบาทสำคัญในงานค้นคว้าวิจัยนี้ที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องค้นหารูปแบบการจัดการเศรษฐกิจชุมชนที่จะเกิดประสิทธิภาพ สามารถยืนอยู่ในระบบทุนนิยมโลก หรือระบบโลกนี้ ด้วยเพราะระบบทุนนิยมตามแนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ นั้น ได้เกิดวิวัฒนาการที่มีรายละเอียดของระบบทุนนิยมที่ไม่เพียงแต่ครอบงำความสัมพันธ์ของโลกทั้งหมดจนกลายเป็นระบบโลกเท่านั้น หากแต่ผลสะท้อนแห่งความสัมพันธ์นี้ยังได้เข้าไปทำลายระบบเศรษฐกิจชุมชนในชนบทของแต่ละประเทศให้พังทลายลงโดยสิ้นเชิงอีกด้วย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

(Conceptual Framework of the Study)

กรอบแนวคิดงานวิจัยนี้จะมุ่งเน้นศึกษา โรงสีชุมชนในกรอบที่ชุมชนควรมีความพร้อมในการประกอบการทั้งสภาพแวดล้อมและจิตสำนึกด้วยการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ โดยไม่ปฏิเสธอิทธิพลทางวัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ครอบงำสังคมไทยเป็นด้านหลักอยู่ในขณะนี้ ซึ่งการบริหารจัดการมิใช่ให้ขึ้นอยู่กับเพียงอุดมการณ์ของชุมชนเท่านั้น หากแต่ให้อยู่กับสภาพความเป็นจริงในการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมตามปัจจัยแห่งทุนและแรงงานของผู้ประกอบการ ทั้งนี้โดยอาศัยเนื้อหาของชุมชนที่มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและอุดมการณ์ของชุมชนเป็นพื้นฐานเพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมแรงกันอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีชุมชนเป็นตลาดรองรับในเบื้องต้น รวมตลอดทั้งคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงแห่งการแข่งขันในธุรกิจอย่างเดียวกันในระบบตลาดเสรีซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิต ดังนั้นเศรษฐกิจชุมชนจึงจำเป็นที่จะต้องสร้างตัวเองขึ้นบนพื้นฐานดังกล่าวและพัฒนาต่อเนื่องจนเกิดความเข้มแข็งและสามารถที่จะเปิดตัวสู่การแข่งขันกับตลาดได้

จากการศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน กรณีของ โรงสีชุมชนและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยมีความเห็นว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในความหมายของคำว่า “เศรษฐกิจชุมชน” ในงานวิจัยนี้ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมพอสรุปความหมายที่สำคัญได้ว่า หมายถึงระบบเศรษฐกิจที่มีปัจจัยการผลิต และอำนาจการบริหารเป็นของชุมชน โดยการจัดการมีตัวแทนกลุ่มหรือ อบต. เป็นผู้บริหาร ซึ่งปัจจัยการผลิตในที่นี้ ได้แก่ ทุน ที่ดิน และแรงงาน ในกรณีศึกษาโรงสีชุมชนนั้น ได้พบว่าโรงสีชุมชนเกือบทั้งหมดปัจจัยทุนนั้นมาจากการสนับสนุนของรัฐบาล ส่วนที่ดินที่ตั้งโรงสีนั้นมีทั้งที่เป็นที่ดินสาธารณะและเป็นที่ดินของเอกชน

ข้อสรุปของเศรษฐกิจชุมชนทางเลือก (ในความหมายของวิสาหกิจชุมชนทางเลือก) นั้นมีข้อสรุปในหลากหลายรูปแบบที่จะเป็นแนวทางการศึกษาค้นคว้าในบทต่อไปนั้น ผู้วิจัยมี

ความเห็นว่ายเศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อความยั่งยืนในกรณีศึกษาโรงสีชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โรงสีชุมชนที่ใช้ทุนของรัฐในการสนับสนุนนี้ ควรจะต้องมีการกำหนดตั้งแต่เริ่มต้นว่าวิสาหกิจชุมชนนี้ควรจะตั้งขึ้นในชุมชนที่มีลักษณะเช่นไร และกำหนดรายละเอียดสัดส่วนการลงทุนและรูปแบบการบริหารให้ชัดเจน โดยพิจารณาบนพื้นฐานที่รัฐมีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นระบบหลัก ดังนั้นการพิจารณาความเหมาะสมของเศรษฐกิจชุมชนจึงใช้เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นตัวตั้ง ซึ่งข้อสรุปของกรอบแนวคิดในการวางแผนการพิจารณาของการจัดตั้งเศรษฐกิจชุมชนในกรณีโรงสีชุมชนที่รัฐเป็นผู้ลงทุนเพื่อความยั่งยืนนั้นควรมีแนวดังต่อไปนี้

1. **กรอบการจัดตั้ง** รัฐต้องตีกรอบให้ชัดเจนว่าการสนับสนุนให้เกิดวิสาหกิจชุมชนนั้นเป็นนโยบายเฉพาะที่จะให้การสนับสนุนเป็นกรณีๆ ไป กับชุมชนที่มีปัญหาทางสังคมซึ่งประชาชนมีความยากจนและไม่สามารถจะเข้าสู่กระบวนการแรงงานตามระบบทุนนิยมได้ อาจจะเกิดด้วยปัจจัยแห่งความห่างไกลของชุมชนนั้นก็ดี ความกันดารของสภาพพื้นที่ก็ดี หรือมีลักษณะปัญหาทางการเมืองซึ่งหากไม่ดำเนินการให้การช่วยเหลือจะก่อให้เกิดปัญหาความไม่สงบหรือปัญหาอื่น ๆ ตามมา ซึ่งจะเกิดความเสียหายมากกว่าทุนที่รัฐจะนำลงไปให้ความช่วยเหลือ ทั้งนี้ เพื่อให้การใช้ทรัพยากรเงินทุนซึ่งเป็นภาษีอากรของสังคมส่วนรวมนี้เป็นไปอย่างมีเหตุผลและมีประสิทธิภาพสูงสุด มิใช่กำหนดเป็นนโยบายทั่วไป ซึ่งนอกจากจะทำให้สิ้นเปลืองงบประมาณและสร้างระบบธุรกิจที่เป็น NPL ทั่วทั้งประเทศแล้ว ยังเป็นการไม่ให้ความเป็นธรรมแก่วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนด้วยความรับผิดชอบของตัวเอง และเสียภาษีให้แก่รัฐด้วย

ในกรณีโรงสีชุมชน (ที่ได้รับการสนับสนุนโดยงบประมาณของรัฐ) นอกจากจะพิจารณาตามเหตุผลดังกล่าวมาแล้วควรพิจารณาถึงการจัดตั้งโรงสีชุมชนในชุมชนทางการเกษตรในชนบทที่ประชาชนส่วนมากมีฐานะยากจนและอยู่ห่างไกลจากชุมชนเมือง และอยู่ห่างไกลจากโรงสีเอกชนที่ประกอบธุรกิจเป็นปกติอยู่แล้ว เป้าหมายของการจัดตั้งจึงควรจัดตั้งโรงสีชุมชนขึ้นเพื่อประโยชน์ในการบริหารชุมชนเกษตรกรที่ยากจนและหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับธุรกิจโรงสีเอกชนที่ตั้งมั่นอยู่และมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจอยู่เดิมแล้ว อีกทั้งเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่โรงสีเอกชนที่ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐด้วย

2. **สภาพการดำรงอยู่ของชุมชน** กำหนดพื้นที่ที่จะก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนนั้นควรจะต้องศึกษาสภาพความเป็นจริงของชุมชนว่ายังมีสภาพชุมชนดำรงอยู่หรือไม่ และมีความพร้อมในการที่จะดำเนินวิสาหกิจชุมชนหรือไม่เพียงไร เพราะจากสภาพความเป็นจริงในภาวะการณ์ที่ระบบทุนนิยมได้ครอบงำแนวความคิดและครอบงำระบบการผลิตทั่วทั้งสังคมแล้วเช่นนี้ ได้ส่งผลให้บางชุมชนได้เกิดการพังทลายไปแล้ว สภาพของชุมชนไม่เหลืออยู่แล้ว ประชาชนที่เป็นแรงงาน

ในชนบทที่ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดได้เดินทางเข้าสู่กระบวนการแรงงานในโรงงาน และส่วนหนึ่งก็เป็นแรงงานฝีมือที่ทำการผลิตอยู่ในภาคธุรกิจเอกชนทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดย่อม ดังนั้นเมื่อรัฐให้การสนับสนุนก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนขึ้นจึงเท่ากับเป็นการขัดขวางกระบวนการผลิตของโรงงานภาคเอกชนและเมื่อทุ่มงบประมาณเข้าไปจัดการก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนในภาวะที่ชุมชนพังทลายแล้วจึงไม่มีผู้นำชุมชนที่มีประสิทธิภาพเหลืออยู่ในจำนวนที่พอเพียงแก่การดำเนินการในท้องถิ่นนั้น ๆ การทุ่มงบประมาณลงไปจึงทำให้เกิดการสูญเปล่า อีกทั้งได้ส่งผลร้าย กล่าวคือ ข้าราชการที่รับผิดชอบจำเป็นจะต้องไปดำเนินการให้เกิดผลตามนโยบายจึงใช้รูปแบบของการให้ผลประโยชน์ในทางที่ผิด อาทิเช่น ไปจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านและใช้รูปแบบการท่องเที่ยว สนุกสนาน ไปชักจูงเพื่อให้เกิดกลุ่มขึ้นตามนโยบายแต่ไม่มีเนื้อหาการผลิตที่เป็นจริง การดำเนินการจึงมิได้เป็นไปตามเป้าหมายหลักของนโยบายของรัฐ และกลุ่มลักษณะเช่นนี้ได้เกิดขึ้น โดยการอัดฉีดงบประมาณเพื่อให้เกิดผลงาน โดยรูปแบบแต่ไม่มีเนื้อหาของส่วนราชการซึ่งมีเป็นจำนวนมากในขอบเขตทั่วประเทศ

ในกรณีโรงสีชุมชน นอกจากจะพิจารณาการจัดตั้งโรงสีชุมชนในชุมชนที่มีการผลิตทางการเกษตรโดยปลูกข้าวแล้ว ควรจะต้องพิจารณาสถานะการดำรงอยู่ของประชาชนในชุมชนว่า ยังมีรายได้หลักจากผลผลิตทางการเกษตรหรือไม่ เพราะสภาพชุมชนการเกษตรในชนบทที่เปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนเมืองแล้ว นอกจากเกษตรกรจะมีวิถีชีวิตเป็นแบบปัจเจกบุคคลที่ต้อง ดิ้นรนอยู่เพื่อตัวเองแล้ว เกษตรกรส่วนใหญ่ยังจะมีการประกอบอาชีพหลายด้านทำให้ไม่มีเวลาบริหารจัดการธุระเรื่องการสีข้าวเพื่อการบริโภคในลักษณะการทำงานเป็นกลุ่ม อีกทั้งเวลาที่ว่างจากการทำนามีมูลค่าในการทำงานอื่นมากกว่าที่จะใช้เวลาในการจัดการสีข้าวเปลือกเพื่อนำมาบริโภค เนื่องจากต้องมีผู้จ้างการจัดเก็บข้าวเปลือก รวมตลอดทั้งการเก็บรักษาดูแล

3. ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ความไม่พร้อมของชุมชน เนื่องจากแม้บางแห่งชุมชนในชนบทยังดำรงสภาพของชุมชนอยู่ก็ตาม แต่ผู้นำชุมชนมีความอ่อนแอ และขาดจิตสำนึกแห่งความเสียสละแล้วอันเป็นผลจากการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดเพื่อดูแลครอบครัวของตนเอง ในภาวะของสังคมที่แก่งแย่ง ผู้นำส่วนหนึ่งได้หนีเข้าไปทำงานอยู่ในเมือง ส่วนผู้นำที่ยังดำรงอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผู้นำโดยตำแหน่ง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือ อบต. ต่างก็แสวงหาผลประโยชน์เฉพาะตน จากการทำโครงการหรือเป็นนายหน้าให้แก่เอกชนในเมือง เพื่อที่จะนำเครื่องจักรกลไปประมูลงานในชนบทต่าง ๆ ตามโครงการของ อบต. หรือ อบจ. นั้น ๆ ภาวการณ์เช่นนี้เมื่อรัฐได้ทุ่มงบประมาณเพื่อไปก่อตั้งวิสาหกิจชุมชน งบประมาณตัวนี้จึงไม่ต่างอะไรไปจากงบประมาณที่นำไปขูดคลองหรือนำไปก่อสร้าง ซึ่งผู้นำต่างก็ได้ร่วมกันที่จะดำเนินการ

เพียงเพื่อหวังผลประโยชน์จากหน้าหรือผลประโยชน์อื่น ๆ ซึ่งมีได้เป็นไปตามความมุ่งหมาย เพื่อส่งเสริมการผลิตตามแผนนโยบายของรัฐ

ในกรณีของโรงสีชุมชน ผู้นำชุมชนที่จะเข้ามาบริหารกิจการโรงสีชุมชนนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นการบริหารภาคธุรกิจที่ต้องมีความต่อเนื่อง ต้องชิงไหวชิงพริบทางธุรกิจกับโรงสีเอกชนที่เป็นคู่แข่ง กิจการโรงสีข้าวเป็นธุรกิจที่มีความละเอียดอ่อนนับตั้งแต่การเลือกซื้ออุปกรณ์ของเครื่องจักรที่มีการเสื่อมสลายจากการใช้งานอยู่เป็นนิจ การจัดซื้อต้องอาศัยความซื่อสัตย์สุจริต อีกทั้งลักษณะเครื่องจักรมักจะเสียจุกี้ ผู้บริหารโรงสีต้องมีความรู้ความเชี่ยวชาญในการดูแล นอกจากนี้การสีข้าวมีผลตอบแทนในอัตราต่ำเมื่อเทียบต่อหน่วย ดังนั้นเมื่อเป็นโรงสีขนาดเล็กก็ย่อมมีกำไรน้อย ในสภาพการณ์การแห่งสังคมที่แก่งแย่งหากไม่ได้ผู้นำชุมชนที่เสียสละแล้ว ธุรกิจโรงสีชุมชนซึ่งเป็นโรงสีขนาดเล็กเป็นส่วนมากย่อมไม่สามารถจะดำเนินการได้เลย

4. ประชาชนต้องมีสัดส่วนร่วมการลงทุนอย่างเหมาะสม การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนจำเป็นต้องมีความพร้อมในหลายด้านนับแต่ความพร้อมของสภาพชุมชนของผู้นำและ เป็นไปตามการเรียกร้องต้องการของประชาชนในชุมชนนั้น ๆ แล้วยังไม่เพียงพอ กล่าวคือ ควรต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในเงินทุนด้วย รัฐไม่ควรอย่างยิ่งที่จะให้การสนับสนุนเงินทุนทั้งหมดของการลงทุนนั้น แต่รัฐควรจะให้ประชาชนแสดงความมีส่วนร่วมด้วยการร่วมลงทุนและรับผิดชอบในทุนของตนในระดับหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนที่เข้าร่วมกิจการเกิดความรับผิดชอบต่อทรัพย์สินของตนที่ร่วมลงทุนนั้นหากจะต้องเกิดความเสียหายอันเป็นผลจากการบริหารจัดการที่ไร้ประสิทธิภาพ และให้ประชาชนดำเนินการด้วยความสมัครใจมากกว่าที่จะใช้แผนนโยบายที่จะชักจูงใจด้วยการให้ทรัพย์สินไปเปล่า ๆ หรือให้เงินสนับสนุนแล้วปล่อยให้กลุ่มนำเงินไปใช้ผิดประเภท เช่น ใช้ในกิจการการท่องเที่ยวหรือความสนุกสนานอื่น ๆ เป็นต้น

ในกรณีของโรงสีชุมชน จากการตรวจเอกสารและวรรณกรรมได้พบว่าโรงสีชุมชนที่รัฐเป็นผู้ออกทุนให้ทั้งหมดในรูปของงบประมาณที่สนับสนุนให้ อบต. หรือผ่าน อบต. นั้น ส่วนใหญ่มักจะประสบกับความล้มเหลวในการประกอบกิจการ ส่วนที่ดำเนินการได้ก็ใช้งบประมาณของรัฐเข้าไปสนับสนุนโดยมิได้คำนึงถึงต้นทุนการผลิต

5. อิงรูปแบบองค์กรธุรกิจตามกฎหมาย การร่วมลงทุนของประชาชนควรจะมีรูปแบบการจัดการธุรกิจตามแนวประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เพื่อให้เศรษฐกิจชุมชนเตรียมการเข้าสู่ภาคธุรกิจที่เป็นจริงด้วยมิใช่อยู่นอกกฎเกณฑ์ของภาคธุรกิจที่เป็นจริง กล่าวคือ ในจุดเริ่มต้นทุกคนในชุมชนไม่จำเป็นจะต้องลงทุนเท่ากัน หากใครเห็นว่าวิสาหกิจนั้นจะเกิดผลประโยชน์และใครประสงค์จะลงทุนมากก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และการบริหารจัดการควรใช้

รูปลักษณะของห้างหุ้นส่วน หรือบริษัทเข้ามาดำเนินการ ดังนั้นการเลือกผู้บริหารควรให้เป็นไปตามสัดส่วนของผู้ที่ลงทุนจำนวนมากโดยไม่ต้องวิตกกังวลว่าจะทำให้วิสาหกิจนั้นจะเป็นของกลุ่มทุนใดกลุ่มทุนหนึ่ง หรือของผู้ใดเป็นหลัก เพราะลักษณะการลงทุนของวิสาหกิจชุมชนนี้ควรจะต้องอิงรูปแบบตามกฎหมายของห้างหุ้นส่วนบริษัท เพียงแต่มีขนาดที่เล็กและอยู่ในกลุ่มคนยากจน ดังนั้นรัฐอาจจะให้ความช่วยเหลือเป็นกรณีพิเศษที่แตกต่างจากห้างหุ้นส่วนบริษัทอื่น คือให้ราชการเข้าไปให้การสนับสนุนทั้งในเรื่องแนวคิดการจัดการ และช่วยตรวจสอบโดยราชการเป็นผู้สร้างดุลยภาพระหว่างผู้ถือหุ้นในวิสาหกิจชุมชนนั้นๆ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการดำเนินกิจการตามระบบธุรกิจ โดยเฉพาะต่อผู้ที่ลงทุนจำนวนมากซึ่งจำเป็นต้องมีความรับผิดชอบหรือยับยั้งก็คือการบริหารกิจการจำเป็นต้องมี “เจ้าภาพ” ในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนได้เสียจากการลงทุน

ในกรณีของโรงสีชุมชน เป็นกิจการที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างไปจากวิสาหกิจชุมชนอื่นๆ ตรงที่การสีข้าวเป็นผลผลิตที่มีทั่วไป (mass productivity) และมีการแข่งขันสูง ซึ่งต่างจากวิสาหกิจชุมชนประเภทงานฝีมือที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น ในภาวะแห่งการแข่งขันเช่นนี้ จำเป็นที่ผู้บริหารกิจการต้องมีความรับผิดชอบสูง และไม่เพียงแต่จะต้องรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของตนในนามผู้ถือหุ้นเท่านั้น แต่ต้องรับผิดชอบต่อชุมชนและผู้ถือหุ้นรายอื่นด้วย จำเป็นจะต้องประหยัคมัธยัสถ์ในการใช้จ่ายในกิจการของโรงสี ดังนั้นหากผู้บริหารไม่มีผลประโยชน์ใดๆ เป็นพิเศษเลยแม้แต่น้อยส่วนแบ่งกำไรของหุ้นก็ยังมีเท่าๆ กันทุกคน เงินเดือนค่าตอบแทนก็มีน้อย บางแห่งไม่มีให้เลย สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมทำให้กิจการโรงสีชุมชนไม่อาจเดินหน้าไปได้ ดังนั้นการดำเนินกิจการที่มีลักษณะ “มีเจ้าภาพ” จำเป็นที่จะต้องนำมาพิจารณาประกอบเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งแม้เกษตรกรอาจจะไม่คุ้นเคยกับรูปแบบการจัดตั้งบริษัทก็ตาม แต่ก็ควรจะได้เริ่มต้นการเรียนรู้รูปแบบของการลงทุนร่วมกันในระบบทุนนิยมดีกว่าที่จะจมปรักอยู่ในระบบอุปถัมภ์ของรัฐ การเรียนรู้นี้ก็ด้วยวิธีการนำรูปแบบของบริษัทมหาชนทั้งด้านการบริหารและการตรวจสอบมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของชุมชนในชนบท

6. รัฐต้องมีส่วนร่วมการบริหารทางธุรกิจให้น้อยที่สุด วิสาหกิจชุมชนนั้นรัฐควรจะไปช่วยเหลือในฐานะพี่เลี้ยงในการประคับประคองในระยะต้นเกี่ยวกับระบบบัญชี ระบบการตลาด การจัดทำรูปแบบหีบห่อ และเมื่อวิสาหกิจชุมชนเดินไปได้ด้วยตัวของตัวเองแล้วระยะหนึ่งรัฐก็ควรถอนตัวเพื่อให้เกิดการแข่งขันอย่างเป็นธรรมในระบบการค้าเสรีระหว่างวิสาหกิจชุมชนกับธุรกิจเอกชน

ในกรณีโรงสีชุมชน ก็เป็นเช่นเดียวกันที่รัฐควรจะไปช่วยเหลือในเบื้องต้นในระยะหนึ่งแล้วก็ถอนตัวเพื่อให้เกิดการแข่งขันที่เป็นธรรมกับโรงสีเอกชน เพราะหากรัฐไม่มีนโยบายชัดเจนในเรื่องนี้ด้วยการช่วยอุ้มตลอดเวลาแล้ว ไม่เพียงแต่จะไม่เป็นธรรมต่อธุรกิจ

ภาคเอกชน เท่านั้น ยังจะเป็นการกระทำที่มีขอบด้วยกฎหมายรัฐธรรมนูญและสร้างความอ่อนแอให้กับโรงสีชุมชนด้วย เพราะจะกลายเป็นเด็กที่ไม่รู้จักโต

7. **เน้นคุณภาพองค์กรมากกว่าปริมาณองค์กร** รัฐไม่ควรจะกำหนดเป้าหมายโดยมองผลสำเร็จจากจำนวนวิสาหกิจชุมชนที่เกิดขึ้นจำนวนมากแต่ขาดคุณภาพ แต่รัฐควรจะพึงพอใจต่อจำนวนวิสาหกิจชุมชนที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานที่มีความพร้อมของชุมชนแม้จะมีจำนวนน้อยก็ตาม

ในกรณีโรงสีชุมชน รัฐยังไม่ควรกำหนดจำนวนของโรงสีชุมชนที่จะขยายตัวเชิงปริมาณในแต่ละปี ยิ่งในภาวะการที่ประเทศเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจทั้งภาคการส่งออกและการลงทุนและมีได้เกิดภาวะการขาดแคลนภาคการผลิตการแปรรูปข้าวแต่อย่างใด เพราะการขยายตัวเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีอัตราเร่งสูงจะมีแนวโน้มของการดูแลแรงงานภาคเกษตรเพื่อเข้าสู่ภาค อุตสาหกรรมและบริการจะมีมากขึ้น เพราะผลตอบแทนแรงงานภาคอุตสาหกรรมจะมากกว่าการใช้เวลากับการจัดการที่จะนำข้าวไปสีเพื่อใช้ในการบริโภค รัฐควรจะเน้น โรงสีชุมชนที่มีความพร้อมและมีคุณภาพเพื่อให้ขยายกิจการอย่างมั่นคงและมีจำนวนน้อยจะดีกว่า

8. **ทำเศรษฐกิจพอเพียงเป็นจิตสำนึกของเศรษฐกิจชุมชน** วิสาหกิจชุมชนแม้จะเป็นเรื่องเดียวกันกับเศรษฐกิจพอเพียงก็จริง แต่ก็ควรกำหนดให้ชัดเจนในการดำเนินวิสาหกิจชุมชนว่าต้องใช้ทั้งสองระบบคิดนี้ควบคู่กัน โดยนำปรัชญาแนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียงมาจัดทำรายละเอียดในขั้นตอนวิธีการให้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งนี้เพราะวิสาหกิจชุมชนจะดำเนินการเป็นกรณีพิเศษในกลุ่มคนยากจนที่อยู่ในกรอบของเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งระบบนี้มีความเจริญก้าวหน้าในทางการสื่อสารและได้ใช้ความก้าวหน้านี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่มีเป้าหมายสูงสุดก็คือการกระตุ้นการบริโภคของประชาชนซึ่งสภาพชีวิตของคนยากจนของคนในเมืองและคนในชนบทในปัจจุบันนี้ล้วนแล้วแต่ตกเป็นเหยื่อของระบบบริโภคนิยมทั้งสิ้น ทำให้เกิดค่าใช้จ่ายต่อวันสูงขึ้นโดยไม่จำเป็น ซึ่งโดยทั่วไปวิสาหกิจชุมชนนั้นจะทำกำไรได้น้อย ส่วนแบ่งผลกำไรที่มีให้ต่อสมาชิกจึงไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายประจำวันที่สมาชิกจะต้องจับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยและขาดความจำเป็นตามแรงกระตุ้นของการโฆษณาเกินกว่าารับที่จะได้จากวิสาหกิจชุมชน ดังนั้นการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนจึงไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนด้วยเพราะปัจจัยสำคัญคือปัญหาใช้จ่ายประจำวันของสมาชิกนั่นเอง

ในกรณีของโรงสีชุมชน ยิ่งเห็นชัดว่า ลักษณะของกิจการของโรงสีชุมชนนั้นมีเป้าหมายเบื้องต้นเพื่อช่วยเหลือให้ชุมชนลดค่าใช้จ่ายจากการซื้อข้าวสารบริโภค ดังนั้นกำไรที่จะได้จากการดำเนินธุรกิจโรงสีชุมชนก็มีน้อยอยู่แล้ว เพราะลักษณะพื้นฐานของธุรกิจโรงสีชุมชนมิใช่เป็นธุรกิจเพื่อการค้ากำไร ซึ่งต่างจากวิสาหกิจชุมชนอื่นที่มีเป้าหมายการค้ากำไรเป็นหลัก ดังนั้นกรรมการโรงสีที่ดี สมาชิกของโรงสีที่ดี ควรจะต้องใช้แนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงควบคู่โดย

เครื่องคิดเพื่อให้ธุรกิจโรงสีชุมชนยืนอยู่ได้ในระยะต้น มิฉะนั้นกรรมการโรงสีเองจะไม่สามารถทุ่มเทเวลาเข้ามาช่วยเหลือได้เพราะจะถูกบีบรัดจากระบบบริโภคนิยมทำให้เกิดค่าใช้จ่ายรายวันของกรรมการและสมาชิกมีอัตราสูง ซึ่งสุดท้ายก็จะไม่สามารถดำรงอยู่ได้และก็ต้องละทิ้งการดำเนินกิจการโรงสีชุมชนไป ดังนั้นพูดถึงเศรษฐกิจพอเพียงจึงมิใช่เพียงรูปแบบของการผลิต แต่ต้องพัฒนาให้กลายเป็นจิตสำนึกในวิถีชีวิตประจำวัน

9. สร้างจิตสำนึกของการแข่งขันและความเชื่อมั่นในตน การสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในหมู่สมาชิกวิสาหกิจชุมชน ด้วยเพราะการดำเนินการของวิสาหกิจชุมชนต้องดำเนินไปบนวิถีทางแข่งขันกับธุรกิจในระบบทุนนิยม ดังนั้นประชาชนกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกของวิสาหกิจชุมชนจะต้องเข้าใจและมีสำนึกในการเผชิญหน้าและมีความเชื่อมั่นในตนเอง ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกของวิสาหกิจชุมชนมีกรอบความเข้าใจของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีทั้งการแข่งขันและทำลายกัน โดยให้หยั่งรากลึกถึงขั้นจิตสำนึก ดังตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้เคยพบมา คือ กลุ่มแม่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอเมืองราช จังหวัดเชียงราย ที่ผู้วิจัยออกพื้นที่สำรวจความเห็นระหว่างการศึกษาปริญญาเอกของมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ได้พบว่า กลุ่มแม่บ้านได้ผลิตยาสระผมสมุนไพรขาย แต่ตัวเขาเองยอมรับโดยเปิดเผยว่าตัวเองก็ไม่ใช่ผลผลิตของตน แต่กลับไปใช้ยาสระผมที่มีชื่อดั่งยี่ห้อหนึ่ง ด้วยเพราะตกอยู่ในอิทธิพลของการโฆษณาทางโทรทัศน์จนมีจิตสำนึกเชื่อมั่นว่ายาสระผมชื่อดังที่โฆษณาทางโทรทัศน์นั้นมีคุณภาพดีกว่าของตนจริง เป็นต้น

ในกรณีของโรงสีชุมชน ก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน แม้การโฆษณาของสินค้าข้าวสารจะยังไม่รุนแรงเท่ากับยาสระผมก็ตาม แต่การแข่งขันและทำลายกันระหว่างโรงสีชุมชนกับโรงสีเอกชนก็ดำรงสภาพความเป็นจริงอยู่ด้วยยุทธวิธีที่หลากหลาย เช่น ชาวบ้านนำข้าวไปสีที่โรงสีเอกชน พ่อค้าจะแถมเงินให้ลูกค้าตามจำนวนดังด้วย โดยใช้เล่ห์กลของเทคนิคการสีข้าวเพื่อให้ข้าวปนมากขึ้น โดยเจ้าของโรงสีจะเก็บปลายข้าวเป็นของตน เป็นต้น แต่โรงสีชุมชนทั่วไปมักไม่มีการแถมเงินให้แก่ลูกค้า สภาพการณ์เช่นนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่สมาชิกโรงสีชุมชนต้องมีความรู้เท่าทันและหยั่งรากลึกสู่จิตสำนึกด้วย รวมตลอดทั้งโรงสีชุมชนที่ตั้งขึ้นแต่กลับไม่รณรงค์ให้สมาชิกและคนในชุมชนมาใช้บริการ แต่กลับปล่อยให้สมาชิกและคนในชุมชนไปใช้บริการของโรงสีเอกชน เป็นต้น

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นผู้วิจัยมองในมิติของการจัดตั้งโรงสีชุมชนในมิติที่รัฐเป็นผู้ออกทุนให้แก่ชุมชน เนื่องจากความยากจนของเกษตรกรแต่อยู่ในสถานการณ์ปกติที่กลไกระบบ การสีข้าวของระบบทุนนิยมเดินไปตามกลไกของระบบมิได้มีการกักตุนรวมศูนย์การผูกขาดโดยทุนใหญ่จนเป็นภาวะวิกฤติของสังคม ซึ่งหากมีเงื่อนไขการผูกขาดตลาดด้วยทุนขนาดใหญ่จนเกิดภาวะวิกฤติแล้ว การจัดตั้งโรงสีชุมชนก็จะมีรูปแบบเงื่อนไขที่แตกต่างไปจากที่กล่าวมาข้างต้น และจาก

ประสบการณ์ของผู้ทำวิจัยในการไปจัดองค์กรเพื่อเตรียมทำวิสาหกิจชุมชน ปัญหาที่พบก็คือ ประชาชนที่เข้าร่วมนั้นไม่มีรายได้ประจำวัน ต้องหาอยู่หากินเลี้ยงท้องเป็นวันๆ ไป แม้ทุกคนจะ เห็นด้วยกับการทำวิสาหกิจชุมชน แต่ว่าเมื่อผลตอบแทนของวิสาหกิจชุมชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ในระยะเริ่มต้น หรือการแบ่งผลประโยชน์จะต้องเกิดขึ้นเมื่อทุกฝ่ายต้องร่วมแรงร่วมใจกันอย่าง แแข็งขันด้วยความอดทนในระยะเริ่มต้นก่อน ประชาชนกลุ่มเป้าหมายนั้นก็ไม่สามารถจะอดทนรอ อยู่ได้จึงมักจะหนีออกไปทำงานรับจ้างหรือเป็นกรรมกรในโรงงานในส่วนอื่นๆ เพื่อต้องการจะได้ ค่าจ้างรายวัน รวมตลอดทั้งวิสาหกิจชุมชนอื่นๆ ที่ผู้วิจัยได้ไปพบมา ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มแม่บ้านที่ ทอผ้า หรือกลุ่มผลิตสินค้ากระเป่า และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนอื่นๆ ส่วนใหญ่จะมีได้ดำเนินการไป ตามกรอบวิธีคิดที่กล่าวมาข้างต้นของวิสาหกิจชุมชน เพราะประธานกลุ่มมักจะเป็นนายทุนจัดการ ธุรกิจเอง และมีเงินทุนหมุนเวียนเพียงพอที่จะจ่ายค่าตอบแทนล่วงหน้าให้แก่สมาชิกที่สามารถ ทอผ้าหรือมีผลผลิตเป็นรายชิ้นตามงานที่ผลิตได้เป็นหลักเกือบทั้งสิ้น ดังนั้นงานวิจัยนี้จำเป็น อย่างยิ่งที่จะต้องนำเสนอเนื้อหาที่เป็นจริงของวิสาหกิจชุมชนที่ยืนอยู่ได้จริงๆ ว่าควรมีรูปแบบใด มากกว่าที่จะปิดบังเนื้อหาที่เป็นจริงและนำเสนอรูปแบบที่สวยงามแบบที่ส่วนราชการดำเนินงาน กันอยู่ทุกวันนี้